

кар. 274-8

АНА ТИЛ

БАШЛАНГАН ШКОЛНУ
ЭКИНЧИ КЛАССЫНДА
ОКЪУРГЪА КИТАБ

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК- 958

ОРУСЛАНЫ Ю. Г.

АНАТИЛ

БАШЛАННГАН ШКОЛНУ ЭКИНЧИ КЛАССЫНДА

ОКЪУРГЪА КИТАБ

Къарачай-Черкес ОблоНО
бегитгенди

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1958

Ю. Г. УРУСОВ

РОДНАЯ РЕЧЬ

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ ВО II КЛАССЕ
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Утверждена

Карачаево-Черкесским ОблОНО

Кар. 274 - 1

КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО.
ЧЕРКЕССК.—1958

ДЖАЙНЫ ЭСГЕ ТЮШЮРЮУ

Джайны эсге тюшюреик.

Эсге тюшюренк озгъан джайны,
Ол кюнлени, кечелени,
Шынкъарт къатында, джылы кече
Джырлагъан къадар джырланы.

Чегет ичинде кёл джагъасына
Барыб тюшген эдик биз.
Джангы сауулгъан татлы сютню
Джутланыб ичген эдик биз.

Бачхалагъа чага биз этеек,
Суу бойнунда кюннге къызаек,
Колхозубузну уллу тюзюнде
Будай башчыкъла джыяек.

М. Смирнов.

Болушдула.

— Булутла, кьаллай булутла бардыла! Колхозчула биченни джыйыб, арбалагъа джюклерге ашыгъа эдиле. Къарасала кызыл галстуклары бла сабийле чабыб келе эдиле.

— Иш кьолай болсун джолдашла! Биз сизге болушургъа келгенбиз—деб, пионерле бирден джарыкь кычырдыла.

— Керекли заманда джетдигиз, бек сау болугъуз!—деб, колхозчула да къуандыла.

Иш кызыуьгъа кирди. Арбала келиб, биченни арбалагъа джюклеб тебретиле.

— Къайсынг болса да, арба башына мин да, болуш!—деб, Зулкъарнай деген колхозчу эки джашчыкыны арба башына миндириб:

— Энди иги теблегиз да, кёб бичен сыйынырча этигиз,—деди.

Алай бла, колхозчула биченни джыйыб бошадыла.

Ара мюлк.

Биз къарнашлача биригиб,
Ишге тебрейбиз тенг кириб,
Битимни терк джыя билиб,
Ёсебиз миикге миниб.

Биз джалккъаулукуьну кюретиб,
Малны тохдауьсуз юретиб,
Барын агъачлы кёб этиб,
Ёсебиз насыбха джетиб.

Биз таукел барабыз кетиб,
Къуанч джашауьну кенгертиб,
Джангылгъанланы тюзетиб
Ёсебиз мюлкню алгъа элтиб.

Хубийланы О.

Кёк джашнагъан.

Кетген джай школдан чачылгъандан сора, мен, колхозну къошуна чыкъгъан эдим. Наныкъла бишгенлеринде, Тохдар да, Махди да, мен да бир кюн наныкъ джыяргъа чегетге бардыкъ. Биз наныкъла болгъан джерге джетиб, наныкъла да джыйыб бошаб къошха айлана теберге, кёк кюкюреб, джангур джаууб тебреди. Къоркъуб бир уллу нызы терекни тюбуне кысылдыкъ.

Джангур джауа келиб кёк ачы-ачы джашнагъанында, биз къоркъуб, кёзлерибизни кыса эдик.

Иги кесек джауугъандан сора, джангур тохдаб, кюн ачылды. Биз терекни тюбунден чыгыб къарагъаныкъда, кёкде да кыызгылдым джашил болуб джанкылыч туруб тура эди. Сора, Тохдар:

— Келигиз, аланла, энди кетеик, джанкылыч турса кюн аязыгъан этеди, энди джауарыкъ болмаз деди.

Биз джыйгъан наныкъларыбызны да алыб, кетиб тебрedik. Бир кесек баргъанлай Махди:

— Ой, ары къарагъыз, аланла, ол терекни уалыб тургъанына, биз бери келе, джугъу джокъ эди, — деб кычырды.

Кертиси да биз наныкъгъа чыгыб келе джукъ сыннганы болмагъан бир уллу нарат терекни, кёк чартлаб уруб, джаркъа-джаркъа къобарыб, уатыб тура эди.

Биз къошха джетгеникде, ингир ала болгъан эди. Джыйыб келтирген наныкъларыбызны биз къошдагъылагъа бердик. Ол джылны джайында биз къошда колхозчулагъа да малгъа къараргъа болушуб, ариу хауа да солуб, школгъа алай къайтхан эдик.

Соруула.

1. Кёк джашнагъан сагъатда джашчыкъла не кёрдюле? Не этдиле?

2. Джашчыкъла ызларына къайтыб келе, чегетде не зат кёрдюле?

Бу суратлагъа къараб, хапар джарашдыргъыз.

Таякъ джангур.

Сибириб джолну,
Суукъ джел джетди.
Кюнню джылыуу
Къалмайын кетди.
Къара булутла
Джабдыла джерни.
Кёрмезча болду
Кёзге тюртгенни.
Къыйырсыз кёкню
Джарыгъы кетди.
Кюкюреб, джашнаб,
Бир джангур джетди.

Кенг орамланы
Ырхыла оюб,
Бош сабийлеге
Табылды оюн.
Джел шаушалгъанлай,
Кюн кёлтюрюлдю.
Уллу гитче да
Хансха тегюлдю.
Таза джибекча,
Джашнайды тегерек,
Сырт да, тюз да
Бирден кегеред.

Хубийланы О.

Хансны юсюнде чыкъ къаллай болады.

Джай эртденбла кюн тийген сагъатда чегетге барсанг, тюзледе битген хансла да алмазча кёрюнедиле. Бютеу ол алмазла джылтыраб-джашнайдыла эм кюнде тюрлю-тюрлю бояулары бла кёзюнгю алдай турадыла, бирлери кызыл, бирлери да кёк кёрюнедиле. Джуукъ келиб, иги эслеб къарасанг'а была не затладыла деб ол заманда кёрюрсе—ол чыкъны тамчылары ючкюл хансланы башларына джыйылыб, кюнде джылтырай турадыла.

Ол хансны чапрагъыны ичи къатапача тюклю, къарталыды. Чыкъны тамчылары ол хансны чапрагъыны юсюнде, ары-бери тёнгерей турадыла эмда аны джибитмейдиле.

Ол чапракъны эслеб, акъырын алмай джыртсанг'а, чыкъны тамчысы, къудоруча тёнгерев, тюшюб кетеди эмда аны кёрмей къаласа. Аллай табакъчыкъны акъырын эслеб джыртыб аўзунга келтириб, ол тамчыны ичсенг, ол тамчычыкъ бек татлыды.

Л. Толстой.

Юйге иш.

Биринчи тизмеде бютеу тизгинлени иги эс бёлюб окъугъуз эмда хар тизгинини сёзлерини магъанасыны аягъын экинчи тизмени тизгинлеринде табыгъыз.

Клеверни гокга хансы чагъады.

Бал чибинле джоббу болуб учуб кетедиле.

Иссиди, къургъакъды.

Агурчагъа къобусдагъа суу саладыла.

Хар кюн сайын джууунабыз.

Джай бал чибинле клеверни юсюнде джызылдаб учадыла.

Къобанны суу джы-
лыды.

Къарылгъачла джертин
учадыла.

Кёгетле бишедиле.

Адамла бал чибинлени
четенден чыгъыб тюзге
кетерлерин мараб туруб,
аланы четеннге гадура бла
джыядыла.

Джилек джыяргъа теб-
регенбиз.

Джангур джауарыкъды.

Д ж а й а й л а : июнь, июль, август.

Соруула бла юйге иш.

1. Суратха къараб, хапар джарашдыргъыз.
2. Сабийлеге бирер ат атагъыз.
3. Сабийле суу бойнунда не этедиле?
4. Чабакъ тутаргъа ала биргелерине не затла алыб бар-
гъандыла?

Усдалыкъ керекди.

Бир кюн Осман меннге келиб:

— Джур чабакъ тутаргъа барайыкъ,— деди. Мен ары дери чабакъ тутмагъан эдим. Алай болсада, таукел этиб, Осман къатыш тебретим.

Экибиз да къармакъларыбызны джарашдырыб, къурт да джыйыб, суу ызына бардыкъ. Османны этгенине къараб, мен да къармагъыма къурт салыб, экибиз да чабакъ тутуб тебретим.

Бир кесек заманны ичинде Осман талай чабакъ тутду. Мен'а не бек талпыб кюрешдим эсе да, бир джангыз да туталмай, мыдах болдум. Сора Осман ышарашара менге келиб:

— Сен, Махмут, былай бла чабакъ туталлыкъ тюлсе. Сен чабакъланы юркютеме деб къарамай, сууну кюн джарытыб тургъан джерине бараса. Къармакъ чыбыгъынгы келекгесин кѳрмисе? Чабакъла аны кѳрюб, къачыб кетедиле. Сууну бойнунда джюрюсенг'а эслѳб акъырын атламай, джаргамланы, ташланы оюб, чабакъланы юркютюб иесе,— деб, къалай этерими юретди.

Сора мен, ол юретгенча этиб бир кѳреим деб, акъырын, даурсуз кѳлекге джерге барыб, къармагъымы салдым. Бир кесек замандан мен да чабакъ тутуб башладым. Былай бла мен да чабакъ тутаргъа юрениб, юйге иги кесек чабакъ алыб келдим. Энди андан бери мен хар не ишге да усдалыкъ керек болгъанын билдим.

Соруула бла юйге иш.

1. Махмут аллында чабакъ нек туталмай эди?
2. Османны усдалыгъы неде эди?
3. Сен кесинг чабакг тутханмыса? Тутхан эсенг, иги туталамыса?

Хапар джарашдырыб айт

ЧЕГЕТЛЕДЕ, ТАУЛАДА

Наныкъла.

Наныкъчыкъла бителле,
Кюн бетледе таныла,
Ала ариу бишелле,
Къызылчыкъла, татлыла.
Наныкъланы кѳргенлей,
Сабийчикле чабалла,
Саут алыб, къуаныб,
Наныкъланы джыялла.

Къоянчыкъла.

Бир джолда Махамет гитче къарнашчыгъы Хусейге:

— Кел чегетге барайыкъ, анда къоян балачыкъла бардыла, аладан бирчигин тутуб берирме,—деди. Хусей ары дери къоян балачыкъланы кёрмеген эди. Алай'а Махамет алдай болурму деб къоркъуб:

— Сора ала къалайда турадыла?—деб сорду.

Махамет:

— Ма алайда, чегетчикден ары озгъанлай, уллу чаул барды, ол чаулну ичинде, таш тюбюндедиле,—деб ыйнандырды. Хусейчик ыйнаныб, уллу къуаныб тебреди,

Джолда бара, чегетчикге да джетгинчи, ала джилеклеге тюбедиле, алай'а Хусей джилекле къайгъылы тюл эди. Асыры ашыкъгъандан тигирек джерлеге джетсе, тёрт аякъланыб, тырнакълаб чыгъа эди.

— Джетебизми?

— Не затха?

— Къоян балачыкълагъа.

— Джетебиз, джете, Ашыкъма.

Ала уакъ нарат чегетчикден озуб, уллу чаулгъа джетдиле. Чаулну арасында уакъ талачыкълагъа джетгенлей, Махамет!

Къоянчыкъла, коянчыкъла деб,—къызыл ишгилдиге джабышыб джыйыб тебреди. Хусей'а къоян балачыкъланы къоркъутама деб, акъырын-акъырын атлаб келе эди. Махамет джетеб, ишгилдилени къош-къош джыя:

— Къоянчыкъла, къоянчыкъла, сен'а нек джыймайса?—дей тургъанын кёргенинде, Махаметни алдагъанын билиб, джерге чёгюб:

— Алдауукъчу! Мен керти къоянчыкъладыла деб тура эдим—деб не къычыралгъанын къычырды.

Махамет'а:

— Уллучукъла болгъандыла да кетиб къалгъандыла, — деб алдагъанын билдирмезге кюреше эди.

Соруула.

1. Махамет къарнашчыгъы Хусейни къайры элтди? Къалай айтыб элтди?
2. Хусей не затха ашыгъыб бара эди?
3. Хусей акъырын, къымсыз нек бара эди?
4. Хусей Махаметге алдауукъчу деб, нек айтды.

Биз юлгюлю фермада болдукъ.

Учителибиз: „Тамбла колхозну алчы фермасына къарай барлыкъбыз, хазыр болуб келигиз“ деб, билдириб дерсен чачды.

Экинчи кюн эртденбла барыбыз да экскурсиягъа хазырланыб келдик. Биз фермагъа джетгеникде, ийнеклени саууб бошаб, сюрюучюле кютерге сюрюб, бузоучула бузоулагъа сют ичире, къалгъанла да сютню бышлакъ заводха элтирге флягаланы машинагъа джюклея тура эдиле. Кенгден кѳргенлей огъуна ийнек саууучу тамада, Разият: „Бизге келе тургъан къонакълагъа кърачыгъыз“ — деб къалгъан малчылагъа да кѳргюзюб, къуаныб аллыбызгъа келди.

Ферманы тамадасы Хасан, ийнек саууучу къызла эмда башха малчыла бары да бизни бла джылы саламлашыб, ыйнакъладыла.

Учителибиз колхозну зоотехнигине:—Биз фермагъызгъа къараргъа келгенбиз. Хар не затыгъызны да бир кѳргюзюгюз эмда партияны райкомуну эм райисполкомуну къызыл байрагъын бу фермагъа не зат джетишимлеригиз ючюн бергендиле, муну хапарын да бир айтыгъыз деб,—келгенбиз деди.

Мусса деген зоотехник бизни ферманы кирсиз, джарыкъ юйлерине, аныча таб джарашдырылгъан мал

мекамларына айландырыб къаратыб бошагъанында, Красный уголокга чакъырыб олтуртуб:

— Энди сиз ферманы къаллай мекамлары болгъанын, малчыланы малгъа къалай къарагъанларын кесигиз кёзюгюз бла кёрдюгюз. Энди мен сизге бу фермагъа къалгъан фермаладан айырыб партияны райкомму бла райисполкомуну Къызыл байрагъын нек бергенлерин айтайым,—деб хапар айтды.

Мусса джылны аллындан башлаб малчыла маллагъа иги къараб, азгъынлыкъ кёргюзмей, джазгъа семиз чыгъаргъанлары себебли, бир джангыз ёлген мал болмагъанды. Ийнекле бары чырмаусуз бузоу этиб, сютге къайтхандыла. Тёлюню барын да ёлтюрмей бюгюнда сакълайдыла. Ферманы джылны биринчи кварталында сют планын эки къат толтургъандыла. Сютню кёб саугъан бла бирча къралгъа берлик сютлерин да [артыгъы бла толтуруб бередила.

— Ферманы бу джетишимлери ючюн, партияны район комитети бла депутатланы район Советини исполкомуну къызыл байрагъын былагъа бергендиле. Эмда иги ишлеген малчыланы саугъаларгъа деб да ачха бергендиле—деб, хапар айтды.

— Мусса атларын айтхан иги ийнек саууучу къызыланы, аныча алчы малчыланы кеслери бла ушакъ этиб, ферманы къатында ариу кърдышда малчыла къатыш солуб, ызыбызгъа къайтдыкъ.

Соруула бла юйге иш.

1. Фермагъа баргъанларында, сабийле къаллай мекамлагъа къарадыла?

2. Малчыла ол Мусса айтхан джетишимлеге не этиб джетила?

3. Сизни колхозугъузну ненча сют фермасы барды? Анда иги малчыла кимледиле? Аланы атларын айтыгъыз.

4. Ийнекни сютю аузундады деб нек айтадыла?

Фатима ийнек сауады.

Орта билим алыб чыгъыб Фатима,
Келди акъырын анасыны къатына.
Сют фермада ишлеб эмда урунуб,
Тийсин файдам,—деди, мени халкъыма.

Къарт анасы кюлюмсюреб къарады,
Эркелетиб къызыны башын сылады.
„Сют планын джюз процент толтур“—деб,
Фатимагъа аманатын салады.

Ёрге этиб чебгенини дженглерин,
Кетди джаш къыз челек алыб къолуна.
Эришиуге чакыъырыб ол тенглерин,
Салды кючюн малчылыкъны джолуна.

Тенглери бла эришиуде ал болду,
Джангы хорлам учундуруб джюрегин,
Сют планын муратыча толтуруб,
Табды джаш къыз ишини эбин, джигин.

Ижаланы М.

Бёдене бла джюджеклери.

(Таурух.)

Эркишиле чалкъы чала эдиле. Ол чалкъы ызда за-
ба тубюнде бёденени уясы бар эди.

Бёдене джыйгъан азыгъын да алыб, учуб уясына
келгенинде, уясыны тегереги чалыныб тургъанын кёр-
дю. Ол заманда балаларына былай айтды:

— Хы, балаларым, къыйынлыкъ келди! Энди даур
этмегиз эмда къымылдамагъыз, алай болмаса ёлдююз:
ингирде сизни башха джерге кёчюрюрме,—деди.

Бёдене джюджекле уа биченликни джарыкъ болгъанына къуаныб: „Анабыз къарт болгъанды да бизни къуанырыбызны суймейди“ деб былай айта эдиле. Алай бла ала къычырыб, сызгырыб тебретиле.

Сабийчикле чалкъычыла-гъа азыкъ алыб келиб, ала-ны таушларын эшитиб, уяларындан алыб, бёдене джю-джекчиклени боюнчукларын юзюб алдыла.

Л. Толстой.

Соруула.

1. Бёденени уясы къалайда болгъанды?
2. Бёдене учуб уясына келгенинде, мени кёрдю?
Бёдене балачыкъларына не айтды?
4. Бёдене джюджекчиклеге не къыйынлыкъ келди?
5. Бёдене джюджекле аналарыны айтханын этмегенлери тюзюдю?
6. Азыкъ алыб биченликге келген сабийлеге джазыкъсын-макълыкълары болмагъан къаты сабийле деб айтыргъа нек болады?
7. Бу таурухха энтда къаллай башха ат атаргъа боллукъду?

Мюрзеу джыйыу.

Боюнларында къызыл галстуклары бла сабийле, колхозну бригадири Джаббайгъа келиб:

— Биз тубюнде къалгъан орулмагъан будай башланы джыяргъа келгенбиз дедиле.

Джаббай къуаныб:—Сау болугъуз! Сиз этген иги-ликни колхозчула да унутмазла,—деб, пионерлени алыб барыб:—ма былайда асламыракъ къалгъанды. Не ючюн десегиз, былайда будай миик ёсуб, экинчи джатаракъ болгъан эди,—деб бир джерни кёргюздю.

Пионерле ингир алагъа дери ишлеб, ол Джаббай кѣргюзген джерни туюне акъгъан будай башларын джыйыб бошадыла. Ала джыйгъан будайны бригадир арба бла алайдан узакъ болмай, будай чала тургъан комбайнагъа ташытыб, комбайна бла уудурду.

Пионерле джыйгъан будайны уугъанларында, хайт деб бир арбаны кюбюрюн толтура кетген эди.

Ишлерин бошагъанларында, Джаббай аланы машина бла алыб барыб, кеси джюрюген жангы комбайнаны алагъа кѣргюзюб, аны къалай ишлегеини да хапарын айтды. Андан сора пионерлени иги ишлегенлери ючюн алгышлаб, машинагъа миндириб юге ашырды.

Джолда келе Муратчыкъ:—Келигиз, джырлайыкъ,— деди. Сора бары да:

Баш булджутмай, кюн сайын
Колхозгъа болушлукъ бѣребиз,
Бир будай баш къалдырмай,
Аны биз джыйыб келебиз.

Мен пионерме, сен къара,
Мени кибикле кѣбдюле.
Будайдан толур амбарла
Бирер мешок джыйсала.

Аурду, сейирди бишген будай,
Байлыкъды, рысхыд миллетге.
Аны оругъа, аны джыяргъа,
Бардыла комбайнала мингле.

Алай джырлай, къуана юлерине къайтдыла.

Соруула.

1. Пионерле бригадирге не айтыб келдиле?
2. Бригадир пионерлеге не айтды?
3. Пионерле къалай ишледиле, къалай джырлаб кетдиле?
4. Сиз колхозгъа болушамысыз?

кар. 274

Кърымны омакъ тауларында пионер лагерь орналгъанды.

Пионер лагерь.

Кѣк джагъада, тау башында
Шатырларын салгъанды.
Игид джашау лагерде

Санынг, бутунг чыныгъад,
Бютеу лагерь джыйылыб,
Отряд тенгизге къююлад.
Джууналла толкъунлада,
Тенгиз сууда ташаялла,
Андан чыгъыб къумда джатыб,
Санны кюннге къыздыралла.

Байрамкулланы Ё.

КЕГЕТ БАЧХА

Колхоз бачхала.

Бизни колхозубуз хар бир тюрлю уакъ урлукъ битдиреди. Турмадан, быхыдан, наршадан башлаб, къудоругъа, къобустагъа дери, аны тюзлеринде битмеген кегет джокъду.

Бизде чынг алгъа айлыкъ турмала джетедиле. Аланы ашаб бошагъынчы, быхыла, сохан башла джетедиле. Аланы хантха къошсанг, бек иги болады.

Былай бла уакъ урлукъ бирини ызындан бири дже-тиб, къралгъа берлигибизни да бериб бошаб, колхозчуланы иш кюнлерине бериб, уакъ урлукъ кегетледен уллу хайыр тюшеди.

Элден арлагъыракъда колхоз къаб, нарша салгъанды. Аланы тебен джанларында талада учу, къыйыры болмагъанча сохан, тюрб къобуста тахдала джашнайдыла. Сентябрь ай бошалды. Узун сабларында къабла анда-мында сойланадыла. Помидорла, шибижиле къызарыб, башларын энишге салындырадыла.

Бютеу бу уллу битимни ариу джыйыб, иш кюнлеге юлешиб колхозчула татлы хантла этедиле. Къышха да киб затны асырагъандыла: къобусталаны, наршаланы, киб помидорланы тузлу суугъа салгъанбыз, турмаланы, соханланы, сарсмакъланы тюрб къобусталаны дагъыда башхаланы джер юйге салыб асырагъанбыз.

Байрамкулланы А.

Соруула.

1. Колхозну бачхасында не затла битедиле?
2. Колхоз аны бла къалай хайырланады?
3. Сизни колхозугъузну бачхаларында не затла битедиле?— муну хапарын айттыгъыз.

Башлары эмда тюблери.

(Халкъда джюрюген таурух. К. Ушинский
джарашдыргъанды.)

Айю бла бир киши шох болгъандылада. Экиси да бирге тюб къобуста сюрюрге оноулашхандыла. Киши айтханды:

— Меннге тюблери сенге уа Миша, башлары.

Аламат тюб къобустала битгендиле.

Киши кесине тюблерин алыб Мишагъа башларын берди. Миша мурулдады, алай'а этер мадары болмады.

Экинчи джылында киши айюге:

— Кел энтда бирге урлукъ атайыкъ,—деди.

— Кел, сен кесинге башларын алырса меннге уа тюблерин берирсе,—деб Миша кишиге былай айтды.

— Хо сен айтхан болсун,—деб киши былайгъа ийилди.

Сора экиси да будай сюрдюле. Аламат будай битди Киши башларын алыб Мишагъа тюрлерин берди.

Андан бери айю бла кишини шохлукълары бузулду.

Соруула.

1. Чынг ал бурун киши бла айюню сёзлери къалай болду?
2. Тюрлери аннга джетерик болгъанында, киши не зат ур-лукъ салды?
3. Башлары аннга къаллыкъ болгъанында, киши не зат ур-лукъ атды?
4. Эки кере да адам айюню нек хорлады?

Школну бачхасындан.

Сентябрны биринчи кюню болду. Школда дерс башланды. Школну бачхасында битген кёгетлени джыяр заман джетди. Бютеу классла бачхада битген кёгетлени выставкасын хазырлай тебретиле. Хар класс кесини этген ишинден эмда сынагъан затларыны юсюнден хапарын джазаргъа хазырлана эди.

Выставканы кюнюнде столланы юсюне сары къабла, кызыл помидорла тизилиб эдиле.

Уллу гардошла кызыл чюгюндюрню, тюр къобустаны, тюр турманы къатында джата эдиле. Айлыкъ турманы байланган джоббулары къабланы башында кызырыб омакъланганча, тура эдиле. Мияла банкачыкъланы ичинден къудоруну тюрлю-тюрлюлери чёб-

леуню урлукълары кёрюне эдиле. Бизни къызылдым быхыны биз тамам туура джерге салгъан эдик. Салат'а столланы юсюнде болгъан затланы тегерегин алыб тура эди.

Сохдала кёзюу-кёзюу кеслерини хапарларын айта эдиле.

Экинчи классдан сабийле, аланы айлыкъ турмалары, аны урлугъун салгъандан сора бир айдан битди, деб хапар айта эдиле.

Бизни ючюнчю классыбыз быхыны джыртыв, арасын кенгертгенибизни юсюнден айтды. Биз къалын битген быхыны джыртхан эдик. Эки быхыны арасын 10—12 сантиметр этген эдик. Быхыны бир кесегин къалын салыннганыча къойгъан эдик да былайда уакъ быхыла битген эдиле. Былайда битген быхыла бир-бирлерине тарлыкъ этиб, бир-бирлерини ашарыкъ, суу эм джарыкъ юлюшлерин алгъан эдиле. Бу себебден была ингичгечикле болгъан эдиле. Бизни бу сынамыбыз быхыны арасын кенгертирге керек болгъанына юретди. Алай этсенг, ала уллула боладыла эмда суулу, татлыла боладыла. Аман ханлада быхыгъа тарлыкъ этедиле, аны ашарыкъ, суу эм джарыкъ юлюшюн аладыла. Ол себебден чага этиб аман хансланы къоратыргъа керекди.

Биз аныча къудоруну юсюнден юреннгенибизни да айтдыкъ. Къудору сюрген джараулу эмда хайырлы ишди. Не ючюн десенг, бир къудорудан чыкыгъан сабы, юлешиниб бутакъланады. Хар бутагъы чагъады, чакыгъанындан ёзекчик болады, хар ёзекчигинде да бешден аз болмай къудору ёседи. Биз хар бир джерге салгъан къудору бюртюгюбюз битгенинде, ненча къудору бюртюк бергенин (барын да) санамагъаныбызгъа сокъурандыкъ. Аны энди келир джылда унутмай санарбыз деб, сёз бердик.

Соруула эмда юйге иш.

1. Школну бачхасында битгенлени сабийле къачан джыйыб тебретиле?

2. Ала кѣргюзюрге не зат келтирдиле?

3. Сабийле айлыкъ турманы ненча кере битдириб джыйдыла?

4. Сабийле быхыгъа къалай къарагъан эдиле, эмда къалай битим алдыла?

5. Кесигизни бачхагъызда быхыны салыб, сынаб кѣрююз.

Юйге иш.

Бу тубюнде суратлары болгъан кѣгетлени, адам несин ашагъанын айтыгъыз.

Быхы.

Айлыкъ турма.

Сохан.

Турма.

Баш копушта.

Шекер чюгюндюр.

Айтыллыкъ сѣзле: тублерин, чапракъларын.

Къобусда гёбелекге

Джашчыкъ бачхада акъ гёбелекгечикни тутуб юйге атасына алыб келди.

— Бу тамам, заранлы гёбелекгелени бириди—деб, атасы:—была кёб джайылсала, бизни баш къобуста болуб джугъубуз къалмаз эди,—деди.

— Энди бу гёбелекгечик аллай бир мухар зат болурму?—деб джашчыкъ былай сорду.

— Ол кеси тюлдю анадан болгъан тели кючюкледиле,— деб атасы былай джуаб этди.

— Бу гёбелекге бек гитче гакгычыкъла табады, ол гакгычыкъладан да къуртчукъла боладыла, алагъа тели кючюкле дейдиле.

Ол тели кючюкле бек мухарладыла, аланы билгенлери ашагъан бла ёсгенди. Ала улуу болуб ёсселе куколкала боладыла. Куколка не ашамайды, не да ичмейди, къымылдамай джашаб турады, сора аны ичинден гёбелекгечик болуб чыгъады. Ма тамам мунуча.

Ма бу тукъум халда хар гёбелекге гакгыдан тели

кючюкге, тели кючюкден куколкагъа, кукулкадан да гёбелекгеге былай айланады. Гёбелекге уа кеси гакгычыкъла табыб, кеси да къымылдамай, чапракъны юсюнде къалыб кетеди.

К. Ушинский.

Соруула эмда юйге иш.

1. Джашчыкъны атасы гёбелекгеге заранлыды деб нек айтады?

2. Гёбелекгени къалай ёсгенин джарашдырыб айтчыгъыз:
а) гёбелекгечик гакгычыкъла табады, б) къртчукъла чыгъадыла.

Джау эм шох.

Сиз чапракълада тамам уакъ джаныуарчыкъла кёргенигиз болгъанмыды? Аланы кёрмеклик бек къыйынды: аны бети чапракъны бетичады. Бу сыртында, тамгъачыкълары бла гитче къамжакъчыкъды. Бу ёсген затланы сууларын ичиб, аланы къуу этиб къояды.

Бу къамжакъчыкъ бачхалада баш къобусталагъа, турмалагъа эмда башхалагъа джабышыб къалады. Муну кёблюгюню себебинден муну кърутмакълыкъ бек къыйынды. Бу алай бек кёб болады, сёз ючюн, была баш къобусданы чапрагъыны юсюне учхун себилгенд деб къоярса.

Баш къобусданы чапракъларын сапын суу джугуу бусхул бла сюртююз.

Бу къамжакъчыкъны джауу барды. Муну джауун кесигиз бла шох этерге кюрешигиз, ол сизге болушур. Ала да къызыл къамжакъладыла. Аланы таныргъа бек тынчды. Аланы сыртлары къызылла боладыла, сыртларында джылтырауукъ тамгъачыкълары барды. Ала

джаныуар ашаучуладыла. Сиз аллай кызыл кыамжакъ-ланы тутуб-джыйыб бачхагъызгъа ийсегиз, ала ол биз башында айтхан заранлы гитче кыамжакъчыкъланы ашаб бошаб кыоярыкъдкла.

Соруула.

1. Бу хапарны атына „Джау эм шох“ деб нек аталгъанды?
2. Ол хаталы кыамжакъчыкъ баш кыобусдагъа эмда башха битген затлагъа кыалай хата этеди?
3. Ол хаталыла бла кюрешмеклик нек кыйынды?
4. Бачхаланы джауларын кыурутур ючюн сиз'а не этесиз?

Бачханы джаулары эмда шохлары.

Кызыл кыамжакъ, баш кыобусда гёбелек, макъа кыой чыпчыкъ.

Быладан ал бурун бачханы джауларын, арта шохларыны атын айтчы.

Юйге иш.

1. Мында бу суратда кёрюнгенлерича, бу кереклени атларын айтыгъыз.
2. Бачхада ишлерге быладан кыайсыла керек боладыла?
3. Быланы хар бири неге керекди?
Джауаб этиуню джоругъу: Балта бла кеседиле.

Макъа бир сагъатха джыйырма бла он кърутахадери кърутады. Макъаны ёлтюрмегиз.

Тели кючюкле хар джыл сайын бек кёб миллион сомла багъасы заран саладыла. Чыпчыкъла саны болмагъан, кёб тели кючюкню ашаб кърутадыла.

Сабийле, чыпчыкъ уяланы чачмагъыз!

Макъа.

— Макъа, макъа! Уругъуз аны!—деб, джашчыкъла кёб кычырадыла. Ала макъаны адамны шоху болгъанын билмейдиле, адамгъа ол къроркърунчлу тюлдю.

Кюндюз макъа къалайда болсада бир кърарангы, мылы джерде джукълайды. Ол ингир болурун сакълайды. Ингирде уугъа джайылады.

Ма кърурт неда башха джаныуарчыкъ барады. Макъа аны эслеб, кишдикча, аны мараб, кысыла-кысыла барады.

Джуукълашханлай чынгаб, тили бла къруртну тутады. Макъаны тили—сейирлик затды. Ол макъаны аузуну арт джаны бла бегимей алджаны бла бегибди. Тилини арт джаны бошду. Макъа аны тышына атыб иеди. Тили бютеулей джабышыуукъ тюкюрюк бла джабылыбды. Тутхан заты аннга дженгил джабышады. Мзкъа тили бла не къруртну неда башха джаныуарчыкъны уруб, аузуна тартыб кърояды. Аузуна тартыб джыйыб кёзлерин кысыб джутуб тебрейди. Джутуб бошаб, энтда нени кърагъыб алыр эдим деб кърарайды.

Сау кечени макъа бачхалагъа, тюзлеге, биченлик-леге эмда терек бачхалагъа заран берген уакъ джаныуарчыкъланы, къруртланы, текелемюйюзлени ашаб турады.

Макъала адамланы шохларыдыла. Макъаланы сакълагъыз!

Соруула.

1. Макъаны адамгъа не файдасы барды?
2. Макъа кюндюз къайда болады? Ингирде уа?
3. Макъаны тили къалай ишленгенди?

Сейир кѣгетле.

Грибов деген элни къатында сынамла этген станцияда алакат бачха къуралгъанды. Джай кѣгетле бишген заманда аннга барыб бир къарайыкъ. Тахдала кѣм-кѣк къудорудан джасалыб турадыла.

Аны терекчиги уллу стручкала (бармакъла) бла толуб турады. Аланы ичинде да татлы къудорулары бардыла. Ма помидорланы джангы сортлары. Аланы бутакълары къызыл кѣгетле бла алай къаланыбдыла, аладан озуб чапракълары да кѣрюнмейдиле. Помидорланы бу джангы сортун Грибов деген элде чыгъаргъандыла, аланы урлукъларын ачыкъ джерде тахдалагъа салыб къоядыла. Ала бек дженгил битедиле, кѣб битим бередиле.

Аланы терекчиклери алашадыла, кючлюледиле—быланы чыбыкъ чанчыб чыбыкъгъа тагъаргъа керек болмайды.

Бу уа не затды?

Кенг чапракъланы араларында, бизни Москва тегерегинде бачхаларыбызда эндиге дери кёрюнмеген алтын бетли бир уллу кегетле джатадыла. Ала уа алгъын джангыз югда битиучю татлы хаунладыла.

Грибовда сынаучу станция Владимир Ильич Ленини айтханы бла ишленген эди.

Бу сынаучу станцияда илмулу адамла ишлейдиле.

Ала кегетлени джангы, иги къауумларын ёсдюрюб, аланы урлукъларын колхозгъа, совхозлагъа да ийедиле.

Соруула бла юйге иш.

1. Грибовда ёсген къудоруну тюз къудорудан башхалыгъы неди?

2. Грибов станцияда къаллай джангы помидорла чыгъаргъандыла?

3. Ол станцияда эндиге дери югда битиучю къаллай кегетле ёсдюредиле?

4. Грибовда сынаучу станция бизни къралыбызгъа не хайыр береди?

5. Бу хапарны энтда бир кере окъугъуз.

Ма быллайды бизни харбызыбыз!

Къарачы бизни харбызгъа,

Татыуу десенг бек татлы!

Боялгъанд харбызны суууна

Бурнубуз, бетибиз—бары.

Вареньеге ушашд тамам

Бу харбыз къайда битгенди?

Бу бизде, Москва къатында,

Тахдаладамы бишгенди?

Билдигиз! Бизни харбызды,

Ол дженгил эрийд ауузда.

Москва къатында ёсгенди,

Кёрчюгюз игид саулукъгъа

З. Александрова.

Соруула.

1. Харбызны татыуу къалай эди?
2. Бу алакат харыбыз къайда битгенди?
3. Алгын харбызланы къайда битдириучен эдиле?

Колхоз той.

Колхозубуз насыблыд,
Алгъан борчун болдургъан
Хар этилген муратны,
Артыгъы бла толтургъан.

Джаздан башлаб къачха дери
Баш алдамай урунган,
Малны, мюрзеуню кѣб этиб,
Берекетден толтургъан.

Эркин джерни кенг бети,
Алтын кибик келбети,
Таула кибик къаланалла,
Урунууну берекети.

Келедиле къонакъла,
Хар колхоздан, сахардан,
Урунууну кючу бла
Къуанчлыды хар адам.

Къач.

Къарылгъачла думп болдула.
Тюнене уа танг алада,
Турна болуб джукъ къалмай,
Ма ол тауну башы бла
Бары учуб аудула.

Ингир бла не затда шош болад,
Эшикде да шош бу къарангы.
Къуу чапракъ тауш этиб агъад,
Кече джел да огъурсузду,
Терезени бек къагъады.

А. Фет.

Нарт сёз.

Джаз гокга хансла бла, къач'а кегетле бла байды.

Учарларыны аллы бла.

Къачха джуукълашханлай къанатлыланы кёбюсю джоббу джыйылыб, кёб болуб, кеслерине ашарыкъ излей чегетледе, тюзледе кёчгюнчю болуб айлнадыла.

Аланы сюрюулерине не къадар кёб юйюр къошулса, ол къадар игиди. Джюзле бла кёзле кеслерин джаудан сакъларгъа сакъ турадыла, джюзле бла къанатлы

бурунла алагъа джаурукъ этиб чабханнга, къаршчы туругъа хазырдыла. Аладан къайсы да болсун, бири къоркъунчлу зат кёргенлей, бютеу аланы сюрюулеричачыу-къучуу болуб учарча, не сызгъырады неда къычырыкъ этеди. Аладан бирине табсыз тюшсе, бары да къычырыкъны басадыла.

Быланы сюрюулерини джоругъу былайды: бары да — бири ючюн, бири да — бары ючюн.

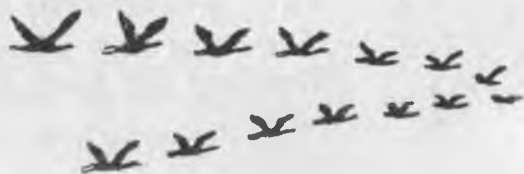
Юйге иш.

1. Къанатлыла къаллай джорукъгъа сыйынганларын айтыгъыз. Къарылгъачла, турнала эмда къазла къалай учханларын айтыгъыз:

Къарылгъачла ...
учадыла.

Турнала ...
учадыла.

Къазла ...
учадыла.

Сайлаб айтыргъа сёзле: *тизгинлешиб, мюйюш этиб, джоббу болуб.*

Турна.

I

Къарт атасы Вованы танг джарыгъанлай уятды.
— Тур, тура кир! Къарачы бизге къаллай къонакъла келгендиле! Ары къарачы майна, ары къара, — деди.

— Ала турналадыла. Кёремисе, джылы джерлеге учуб бара бизде, мырдыда, солургъа тюшгендиле—деди.

— Сора сен, акга, мени бир кесек эртде нек уятмагъан эдинг? Мен алагъа къараялмай къалдым,—деди Вова.

Турнала уа тамам алашатын уча эдиле.

— Колхозну сабанына къондула! Анда гапначыкъла джыйылмай турадыла. Бюртюклерин ашаб бошарыкъдыла, заран этерикдиле... Ма мен аланы шок атыб юркютейим да,—деб къарт гузаба этеб тебреди

II.

— Бир кесек тожда акга, шок атма, мен алагъа бир кесекчик къарайым,—деб Вова шыбырдады.

Ол арпа сабаннга атылды. Вова илипинге кирди. Илипинде уа мантбашла, чыгъанакъла, мурсала бар эдиле. Вова баууру бла тебреди. Чик, чик, чик! деген таушларын эштиб тебреди. Ол турналаны бурунларыны таушу эди. Турнала арпаны чёблей эдиле.

Вова мант башланы арасындан, башыны джартысын чыгъарыб къарады, джюрекчиги сенкилдеб ура эди.

— Ма турначыкъла! Ой, къалай джуукъду! Бу ала-мат къанатлыла не затладыла! Аякълары уа, аякълары таякълача узунла! Къуйрукълары бурма бурулуб.

Алайына бир турна къычырыкъ этди. Барыны да къанатлары къагъылыб, бары да бирден учуб тебреди.

Сора Вова илипинден чартлаб чыгъыб, турналаны джоббусуна атылды.

III.

Турнала орунларындан учуб, кёкге чыгъыб тебре мейдиле. Ал бурун чынгай-чынгай барыб, къызыб сора алай кётюроледиле. Бир турна алай эте барыб, гапша-

гъа эки аягъы да батыб тохдады. Ол гапнадан чыгъарчыкъмаз Вова аны аягъына къадалды.

Турна аллына кючлю сикшиди. Вова орнунда тохдаялмай уруб, эки чынасын да сыдыртды, алай'а турнаны иймеди.

— Тутдум, тутдум!

Турна Вованы мангылайына кючлю урду. Вованы кѣзлери къарангы этди. Ол турнаны бурнундан тутаргъа мурат этди. Турна уа дагъыда Вованы бармакъларындан къабды, эм артында уа кесини джити бурну бла къалайына таб тюше алайын къабыб тебреди.

IV.

— Акга! дженгил! Ой, дженгилрек бол!—деб Вова къычырыкъны басды.

Къарт атасы чабыб джетиб, турнаны къанатларындан тутуб:

— Алай бла турна сени ёлтюрюге боллукъ эди. Кёремисе кёзюнгю чыгъарыгъа аз къалгъанды. Аягъын ары ий. Мен тутуб турама,—деди.

Турна ары бурулуб, къартны да къабды.

Къарт къабдалын тешиб, турнаны башына джабды.

— Энди уа ол тынч болур, элт турнангы юйге—деди.

V.

Турна къабдалны тюбюнден джазыкъсындырырча кычырды. Къалгъан турнала кёкден анига джуаб этдиле.

— Кёремисе, саламлашхан этедиле къанатлыла, ала да ангылагъан этедиле деб къарт сеирсинди.

Вова аны кёлногою бла джазыкъсынды. Ол кёкге къарады. Турнала кёкде мюйюш этиб тизлиб, узакъ да учуб бара эдиле. Чыгъыб келген кюнде аланы къанатлары сарыла кёрюне эдиле.

— Муну нёгерлери учуб кетерлеми?—деди.

— Иги да кетедиле.

— Акга, нийиб къоярмы эдик муну?

— Сора ол заманда тутуб нек кюреше эдик. Ол сени къаллай бир кыйнады. Бир да болмасада элде бир кёргюзюрсе,—деб къарт джуаб этди.

— Алай эте айлансакъ бу аланы джеталмаз...

— Къалай сюйе эсенг да эт. Сен тутдунг, къанатлы сеникиди.

— Акга, учмагъа къояйыкъ.

VI.

Вова турнаны башындан къабдалны алды.

Алында турна кымылдамай бир кесек турду. Сора аллына секириб, къанатлары бла кючлю къагъыб,

учуб тебреди, кычырыкъ эте, кесини нёгерлерини ызындан кетди.

Вова аны ызындан кёб къараб турду.

— Теличик!—деб къарт Вованы башын сылаб кёб турду.

Н. Быльев.

Соруула эмда иш.

1. Къарт акга Вованы танг аласы бла нек уятхан эди?
2. Турналаны къаллайла болгъанларын айтчыгъыз: аланы аякълары, къуурукълары къаллайла эдиле?
3. Вова турнаны къалай этиб тутду?
4. Турна Вовадан ычхыныр ючюн не этди?
5. Вова аны нек ийди?
6. Къарт атасы Вованы башын нек сылай эди?

Ышангылы саклаулла.

Бир элде аллай кёб кёгет бачха бар эди, асыры кёбден бир бачхача кёрюне эди. Джаз терекле чагъа эдиле, къанатлыла уа аланы бутакъларында, кёк чапракъларыны араларында ары-бери уча эдиле. Тёрт джанына къанатлыланы джарыкъ джырлагъанлары эмда джюююлдегенлери эштиле эди. Къачда уа чапракъланы арасында алмала, кертмеле, эрикле ары-бери силкине эдиле.

Алай'а бир талай кыылыкъсыз сабийчик джыйылыб, чыпчыкъ уяланы чачдыла. Чыпчыкъла бачханы кююб кетдиле эмда экинчи ары къайтмадыла.

Джангыдан джаз болду. Алай'а кёгет бачхалада шыкъртсыз эмда шош эди.

Алгъын къанатлыла къурутуучу заранлы тели кючюкле бачхада да кёб болдула. Ала тереклени къуру чакъгъанларын къурутуб кюймай, чапракъларын да

ашай эдиле. Джай терекле кышча кыруу-кыруу, мы-
дах-мыдах сюелиб тура эдиле. Кыач келди кегег бач-
халада не алма, не кертме неда эрик джокъ эди.

Соруула.

1. Кыанатлыла терек бачханы не этиб сакълай эдиле?
2. Сабийле не заран этдиле?
3. Чыпчыкыла кетгенлеринде, терек бачха кыалай болду?
4. Кыанатлыланы сакъларгыа керекмиди?

Кёлек сабанда кыалай битеди.

I.

Таня атасыны джылтырауукъ уакъ урлукланы уучу
бла алыб, сабанга чачханын кёрюб:

— Атам, сен не этесе?—деб сорду.

— Ма, кыызчыгъым, кендир урлукъ чачама: сен-
нге да Васюткагыа да кёлек ёсер,—деди.

Таня сагышылы болду: ол бир заманда да сабан
ызда кёлек битиб кёрмеген эди.

Бир-эки ыйыкыдан сабан ызчыкъ джибекге ушаш
ханс бла джабылды. Ол заманда Таня оюм этди:

„Мени аллай кёлекчигим болса, кыалай иги боллукъ
эди“ деб кёлюне келди.

Бир-эки кере Таняны анасы да эгечлери да, ол са-
бан ызчыкыны чагасын этерге баргъан эдиле, хар бар-
гъанлары сайында кыызчыкыгыа:

— Сени алапат кёлекчигинг боллукъду,—дей эдиле.

Дагыда бир талай ыйыкъ кетди. Сабан ызчыкыда
ханс болду эмда джашил чакъды.

„Къарнашчыгъым Васыканы кёзчюклери аллайладыла,
алай'а аллай кёлек мен кишиде да кёрмегенме“—деб,
Таня сагыш этди.

Чакъганлары акъганында, ала-ны орунларына кёк башчыкъла чыкъдыла. Башчыкълары къарал-дым болуб кебгенлеринде, Таяны эгечлери бла анасы бютеу кенди-ри алыб, кюлтечикле кысыб, ке-бёрча сабан ызда алай суюдиле.

II.

Кендир къуругъанында аны баш-чыкъларын кесиб алыб, башлары балмагъан кюлтечиклени суугъа та-шайтыб ёрге чыкъмазча башындан да ташла салдыла.

Тая кёлекчигин суу тюбюне тыкганларына мыдах болуб къарай эди. Эгечлери уа: „Тая сени уа аламагъан кёлегинг боллукъду“ —дей эдиле.

Эки ийыкъдан кендирни суудан алдыла, къурутду-ла эм туюк тебретиле. Ал бурун бауда къанга бла туюдюле, экинчи уа эшик аллында къакъдыла. Алай къакъдыла джарлы кендирни къаты къабукълары тёрт джанына чачыла эдиле. Къагъыб бошагъандан сора, кендирни темир таракъ бла джумушакъ эмда чиллеге ушаш болгъунчунга дери тарадыла. Дагъыда эгечле-ри Таягъа: „Аламагъан кёлекчигинг боллукъду“ —дей эдиле. Алайга Тая „Кёлек къайдады да?—Бу Васяны чашчыгъына ушайды ансы, кёлекге бирда ушамайды“ —деб оюм эте эди.

III.

Къышны узакъ кечелери келдиле. Таяны эгечлери кендирни таракълаб, ийриб халы этиб тебретиле. „Бу халыды, кёлекге къайдады?“ —деб Тая быягъы сагъышны эте эди.

Къыш да, джаз да, эм джай да оздула, къач келди. Аталары юйде чебген агъачны къурду, эгечлери да согъуб тебретиле. Чоллакъ халылары арасында тири-тири къымылдай эди. Сора Тая кёзю бла кеслери согъуучу гетен болгъанын кёрдю.

Гетени хазыр этгенден сора, суукъда бузлатыб къаргъа джайыб, джазында уа хансха джайыб, кюнде кебриб, юсюне суу бюрке эдиле. Гетен кёксюдден акъ болду.

Джангыдан къыш болду. Аналары гетенден кёлекчикле бичди. Эгечлери да къуанчха Тая бла Васягъа джангы къарча чыммакъ акъ кълекчикле тигиб кийдирдиле.

К. Ушинский.

Иш.

Джарашдырыб, Таяны адамлары кендирни къалай ёсдюргенлерин, аны къалай ишлегенлерин, кендирден, гетен къадай болгъаныны хашарын айтыгъыз.

Энди кендирни къалай ёсдюредиле эмда каълай ишлейдиле.

1.

Алгъын заманда адамла кендирни ёсдюрюр ючюн, андан гетен согъар ючюн, кёб заманларын ийгендиле эмда кёб къыйналгъандыла. Ала хар нени да машинасыз къол бла эге эдиле.

Энди уа колхозчула кендирни кёб да джыядыла, заманларын, да кючлерин да аз саладыла.

Таяны атасы кесини сабан ызчыгъын, арыкъ атла бла осал къаладжукъ бла сюре эди.

Урлугъун да къолу бла чача эди. Энди уа колхозда тюзлени трактор бла сюредиле. Тракторгъа бир талай плугну тагъадыла. Кендирни урлукъ атхан машина бла атадыла. Аны да тракторну артындан тагъадыла.

Таняны атасыны кесек джерчигинде кендир тенг чыкъмай эди. Бир джери къалын, бир джери да къаран къала дэди. Аны чагасын этерге да къыйын эди.

Колхоз тюзледе уа кендирни чыкъгъаны да ёсгени да тюз тизгинле болубду. Аны араларында аман хансын къоратыргъа чага этну тынчды колхоз тюзле миик кёк кендир, джашил гокгалары бла чагъыб чайкъалгъан сагъатда бек ариу боладыла. Ала кёк сабий кёзчюклеге ушайдыла.

Джайны аягъында колхозчула битимни джыядыла.

Анига деб ишленген машина кендирни баш токъмакъларын кесиб айырады. Кендирни урлукъларын, аман хансларын айырады, аны ариулайды. Кендирни кесин ишлерге да башха машинала бардыла.

Кендирни кёб джыяр ючюн, ишлерге эмда ишлей билирге керекди.

Хар джылдан-джылгъа кёб битим алыуну махдалынган усдалары кёбден-кёб боладыла.

II.

Таняны анасы бла эгечлери кендирни къоллары бла нириб халы эте эдиле. Былай ишлеу къыйын эди. Урчукъну кече, кюн да нире эдиле. Къачда бла къыш урчукъ нириб, халыны хазырларгъа керек бола эди. Урчукъ ниргенлери юйде къарыусуз чыракъ джарыкъчыкъда. Джукъулары келсе джукълаб къатмаз ючюн узун джырлай эдиле. Энди уа кендир ая бурун урчукъ нирилючю фабрикагъа андан да согъуучу фабрикагъа барады.

Согъууну тиширыула джарыгъы кѣб мекамда, бир талай машинада бирден ишлейдиле. Согъуучу машина бла сокъсала, алгъын къоллары бла сокъгъанларыны къатында кѣб кере дженгил согъадыла.

Фабрика да бюгеу Совет къралгъа кѣб гетен этиб иедиле.

Соруула.

1. Энди кендирни къалай битдиредиле?
2. Аны къалай ишлейдиле?
4. Энди кендирден гетенни къалай этедиле?

Уллу кюч.

(„Победа“ колхозну агроному Хамзатны айтхан хапарындан).

Колхозну 400 гекардан артыкъ джерине шекер чюгюндюр салгъан эдик.

Аллындан башлаб чюгюндюрчюле битимге иги къарагъанларыны себеби бла, чюгюндюрню битими улду болду. Чюгюндюрде ишлегенле бла биргелей бюгеу колхозчула да бу битимге, байлыкъгъа бек къуана эдиле. Малчыла, нартюхде ишлегенле дагъыда башха ишледе ишлеген колхозчула чюгюндюрню къаты бла озсала:

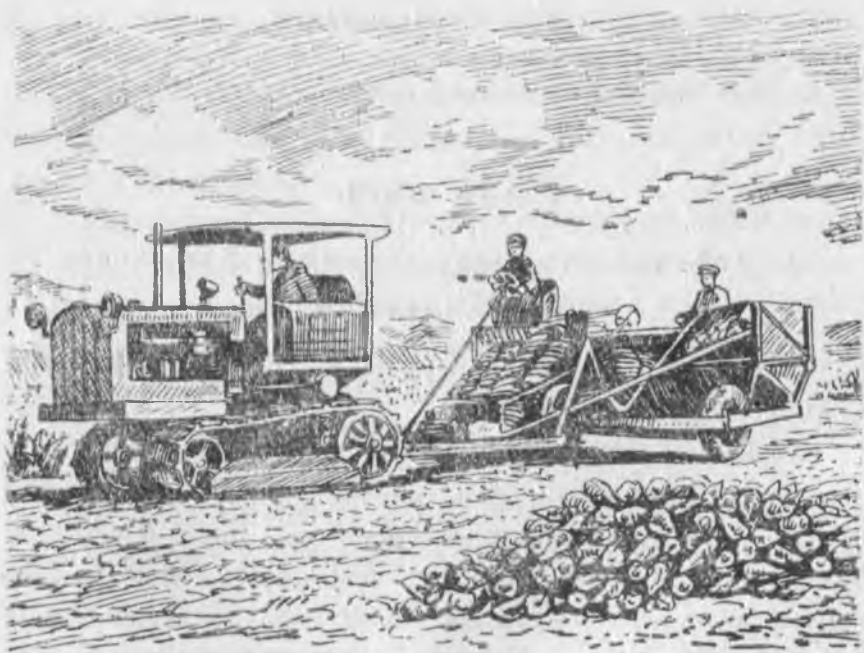
— Берн къара, бу битимге, бу байлыкъгъа. Быйыл иш кюннге аллыкъ ачхабыз бир талай кере кѣб болдукъду,—деб бир-бирлерине къуаныб хапар айта эдиле.

Къач алада чюгюндюрню къазыб, шекер заводха бериб тебреник. Къазыб тебрегенибиз дуббурлуракъ, кюн къыздыргъан осалыракъ джерлери эдиле. Алай болсада, орта тергеу бла, юч кюнню ичине къазгъан джерибизден чыкыгъан чюгюндюрню тергегеникде, хар

бир гектар джер юч джюз бла тогъусан джети цент-
нер чюгюндюр бере эди.

Иш кызыудан-кызыугъа кире, чюгюндюрню да
чыгъыуу кёбден кёб бола тебрегенинде, биз адам кюч
бла чюгюндюрню арытыб, ариулаб дже тдиралмай тебре
дик.

Бир кюн биз да былай кыйышлашыб тургъанлай,
МТС-ни директору Зулъарнай келиб:

— МТС-ге джангы комбайнала келгендиле. Аланы
ичлеринде чюгюндюрню джыйгъан, ариулагъан комбай-
нала бардыла. Аланы бирин сизни колхозгъа берликме,
адамланы, машиналаны хазырлагъыз. Комбайн тамбла
келликди, — деб кетди.

Таб айтханыча, экинчи кюнюнде джангы комбайн
келди.

Совет инженерле ишлеген бу комбайн мюрзеуно
чалмайды.

Бу чюгюндюрню къазыб, ариулаб, тазалаб тѣбеле этиб барады.

Бу комбайн джюрюб кетиб баргъанлай, чюгюндюрню тизгинлерин къазыб, ичнде джыйыб, чапрагъындан ариулаб, тазалаб кирсиз этиб, тѣбеле къалаб барады.

Бу алапат машина бизни колхозну джерлерине келгинчи, биз шекер чюгюндюрню, къазыб, ариулаб джыйыб джеттишдиралмай тура эдик эсе, комбайн келгенлей, биз норманы толтуруб тебрedik.

Бу уллу кючню себеби бла биз кечикмегенлей, кыш тюшгючю бютеу колхозну шекер чюгюндюрню къазыб, ариулаб шекер заводха бердик.

Чюгюндюрню къазыб заводха бериб бошагъаныкъда бизни харбир гектарыбыз орта тергеу бла беш джюз бла алтымыш бещ центнер берди.

Бу тукъум халда бизни колхозубуз шекер чюгюндюрню кѣб джыйыб, заводха бериб кѣб ачха алды. Колхозчуланы иш кюнлерине да джылладан эсе айырылыб кѣб ачха юлешинди.

Соруула.

1. Колхозчула къалай бла уллу битим алдыла?
2. Чюгюндюрню къазыб заводха берирге колхозчулагъа не зат болушду?
3. Кѣб чюгюндюр джыйгъанларында колхозчула иш кюнлерине къалай ачха алдыла?

Къач.

Бурма ышхылды къара мынчакъладан толуб, — ашыгъыш къарны сакълайды.

Бир ыйыкыны ичине от тюшгенча болуб, гардош башла гардош бачхада шындык болуб джатдыла.

Агъыб бошагъан чапракъланы арасында джуаны

кызыл башчыгы кёрюнеди. Аны сабчыгыни кессени кыаралады.

Джумушакъ тюкючюк да терекни джылы кыушуна сайлаб ичлери толу чёртлеуюклени кыуб артдасына сакълайды.

Юйледе да терезе миялала терлеб бошайдыла. Джел да дженгилден-дженгил эм кючлю урады.

Колхозчула да сюрюлген гардош бачхаладан арт гардошну джыйыб бошадыла.

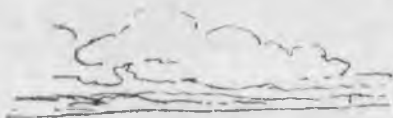
Къачны аягында бачхалада баш кыобустаны кесиб джыядыла. Аланы башлары джарыкъ кёксюлле болуб, аурладыла.

Чегени кыйырында миик такызюк энгда кызырыб турады. Бачхалада да муртхуну ачы кызыл мыпчакълары кызырадыла.

И. Соколов-Микитов.

Соруула.

1. Къач артында хар зат да кылай тюрленедиле?
2. Къач артында кыйсы кегетмени джыядыла?

Иш.

Бу суратчыкылагъа кыараб, хапар кыураб, айтыгъыз.

Къач.

Къач. Бизни джарлы бачханы чапракълары агъады.
Саргъалынган чапракълары джел ургъанлай учады.
Узакъ тюзлени арасында джангыз муал такъюзюкде
ачыкъ кызыл чапракълары узакъдан ариу кёрюнеди

А. Толстой.

Къач.

Къырау ургъанд къабланы,
Терек бачха саргъалгъанды.
Джай бюгече бизни къоюоб,
Таула артына аугъанды.
Джангы биченни исин,
Джай биргесине алыб кетгенд,
Гюллю нартых татыуун да
Ары биргесине элтгенд.
Харбызланы шатыклыгъын
Алыб кетгенд биргесине,
Алай'а алмала исин
Ол къоюоб кетгенди бизге.
Къургъакъ тебе болгъандыла
Арбазда нартых сабакъла.
Тёбеле къатында мюрзеу
Чёблейле джуду таукъла.
Тереклени кёклогюн джай
Биргесине алыб кетгенд,
Кюлени узундугъун да
Къоймай биргесине элтгенд.
Бюгече бизни къоюоб джай,
Таула артына аугъанды.
Къырау ургъанд къабланы
Кюн да къысхаракъ болгъанды.

Къулуиланы Къ.

Къышхы къонакла.

Не бутакълада бир чапракъ, неда джерде бир кёк хансчыкъ джокъду. Къаралдым басыныб келген булут, ла кюн таба бара эдиле. Булутла кюнню джабдыла Къанатлыланы джарыкъ таушлары тохдады. Кёкден мылы къар джауады. Къанатлыла букъдула—тас болдула.

Чегет да тауушсузду. Къаралгъан тереклеге, джерге къар ауур джауады. Чапракъла джерде чирийдиле.

Къар бекден-бек джауа, чыммакъ, джуммакъ-джуммакъ тюше терекленн къара бутакъларын, джерни агъартады...

Арта къалгъан учуб кетпучю къанатлыла суйюб тургъан джерлерин къоюб кегедиле. Бизге уа узакъ северден къыш келпучю къонакъларыбыз келедиле. Ала снегир деген чыпчыкъла. Джай была северде уяла этиб тура эдиле. Анда алай суукъ бузлауукъ барды— берн бизге келселе аны къатында джылы кёрюнюб къалады. Снегирде такъузюкню эмда башха кёгетленн къолгъа алгъандыла, аланы ашайдыла.

ШКОЛА-ЮЙДЕГИ ДЖОЛДАШЛАРЫ.

Школ куанчлы джангырды.

Сентябрны къонгурауу
Адетинде къагъылды.
Каникулдан мингле келиб
Школ къуанчлы джангырды.
Къуаныб алды джаш тѣлюню,
Джангы класс, джангы орун.
Карта джангы, парта джангы.
Ариуду школда болум.
Былай бла иги окъуб,
Арымайып барабыз,
Окъууубузда къадалыб,
Хаман бешле алабыз.
Сентябрны къонгурауу
Адетинде къагъылады.
Класслада мингле окъуб
Школ къуанчлы джангырды.

Джангазиев М.

Учитель.

(Советле союзу ну юч кере Тулпары
И. Кожедубну эсгет юшюргенинден).

Ол эртден бла мени эсимде хар заманда да турады.
Кючлю джел эм суукъ бар эди. Мен танг джары
Гъынчы огъуна уянган эдим. Юйню ичи къарангы,

анам да печни къатында неге эседа кюреше тура эди. Анам мени бу джол юятмазгъа деб тура болур эди. Джазыкъсынган эди. Джети джыл болгъан джашчыкъны быллай кюнде школгъа иерге боламыды? Мен аны кючден-бутдан хо этдирдим. Анам мени бла кѳб кюрешиб да турду, алай болсада джиберди. Мен эшикни бузлаб тургъан басхычларындан атлаб, джыгъылакъоба чыгъыб, къаллай бир къарыуум бар эседа атылдым. Ачы джел бетиме ура эди. Джаякъларымы, бурнуму, къулакларымы джызылдата эди.

Ма школда. Оджагъындан тютюнчюгю бурулуб-бурулуб чыгъады. Теререзелери уа бузлаб бир джукъда кѳрюнмейди.

Мен коридоруна ѳрлеб эшикни тартдым—этилибди. Школгъа келген джолчукъда да бир аякъ ыз да джокъду. Киши да келген болмаз. Бек джаныма да тийди эм суукъ да болдум, таб джылагъан да этдим. Алай сюелиб джылайма. Алайына эшик ачылыб бизни учителибиз Нина Васильевна чыкъды. Бир къолу бла башында джаулугъундан тутуб, бир къолу бла да мени къучакълаб: „Ванюша сенге не болгъанды? Ким джанынга тийгенди? Быллай бузлаукъда школгъа нек келгенсе, бюгюн биз дерс окъурукъ тюлбюз“,— деди.

Мен'а тынгылауну басама, кесим да ускочукъ этиб джылайма.

Учителибиз мени джыламукъларымы да скюртюб. кеси тургъан юйге элти. Анда мени бѳркюмю польто-чугъуму да тешди. Алайына эки къолун да бир-бирине уруб: „Ой, Ванюша, сен къулагъынгы юшютюб ту раса да!“— деб, эшикге чабыб кетиб, къар алыб келиб мени къулагъымы ышыб тебреди. Къулагъым мыдыхда кюйгенча къызгъынчы ышыб турду. Андан сора мени столгъа олтуртуб, исси чай келтириб, къагъытха чырмалыб тургъан бир узун конфетни да берди.

Мен чай ичиб бошагъанымда, Нина Васильевна мени печни къатына олтургуб, суратлары да болгъан бир къалын китабны бериб:

— Сен бюгюн кесниг джангыз школгъа келдинг эсе энди мен сени джангыз кесниги окъутайым. Сен джангыз кесниг бюгеу мени классым бол!— деди.

Бу сагъатда мен ол китабны да, аны суратларын да эсиме тюшюралмайма. Ол эртде болгъан заг эди! Алай'а эсимде тутханым—ол кюн Нина Васильевна да мениге бек иги эди. Биз экибиз да боран тохдагъынчы окъугъан да, джазгъан да эм тергеген да этгенек.

Ол кюнден башлаб, мени учителим бла кючлю шохлугъум башланды.

Соруула.

1. Анасы джашчыгъын школгъа ийерге нек унмай эди?
2. Ол школгъа къалай джетди?
3. Джашчыкъ школну коридоруида нек джылай эди?
4. Ол кюнден сора джашчыкъ учители бла артыкъ да бек шох нек болду?

Пионерле.

Энтда айтама, джаш негерле Хайда, хайда, эришигиз,
Тынгылагъыз, пионерле! Бир-биринги ариу керюгюз'
Болугъуз сиз джигит эрле, Ахшы болсун хар ишигиз.
Эркиндиле окъур джерле. Муратлагъа джетишигиз.

Къадалыгъыз, кюрешигиз, Джашауугъуз ариу болур,
Таб ойнагъыз, эришигиз. Ол насыбдан эркин толур.
Билим болсун юлюшюгюз, Окъугъанны келю базыкъ,
Эркин болсун билимигиз. Окъумагъан болур джазыкъ

Мечиланы К.

Гитчечик бла Жучка.

I.

Гитчечикни анасы, Федосья, аны биринчи кере школгъа алыб келгенинде, учительница сепсенниб:

— Къалай гитчечикди! Муннга непча джыл болгъанды?—деб сорду.

Федосья баш ура:—Джетинчи джылчыгъы тебрегенди,—деди.

Учительница башын булгъаб:

— Огъай, анам, мен аны школгъа алалыкъ тюлме. Школ алай да тарды: уллулагъа орун болмай тургъанлай сиз'а джангы туугъан сабийлени алыб келесиз, мен аны къалайгъа сыйындырлыкъма! Огъай, аялыкъ тюлме,—деди.

—Алай дегенинг не сѣздю, джаным! Сен аны сюеги гитче болгъанына къарама. Алай болгъанлай, ол бек тиричикди! Окъургъа да бир да бек сюѣеди. Хаман: „Анам, мени шлолгъа элт“—деб къадалыб турады.

Гитчечик бурну бла хауаны ичине тартыб, бѣркюгюн силкиб: „Мени уа Жучкам барды!“—деди.

— Жучка дегенинг'а неди?—деб, учительница кюлекюле сорду.

— Ол итчигини юсюнден сѣлешеди,—деди аны орнуна анасы. Учительницаны джарыкъ болгъанына батыр бола:

— Жучка деб итибиз барды бизни, итчик къолай зат да тюлдю, алай'а муннга тагъылгъанды да хаман муну ызындан сюрюб айларады. Суу къуйсанг да айыралмазса аны мындан.

— Ол аман ит тюлдю! Ол иги итди. Не айтханынгы да эте биледи. Ма кеси да былайда турады да!—деди Гитчечик.

Алай айтханы бла Гитчечик орамдан бютеу санларына да мант баш джабышыб тургъан бир джабагъылы ит баш къараб тургъан терезени кѳргюздю. Алай'а ол анасын ыйлыкъдырырча не къарыуун да салыб сызгъырды.

— Ах сен ктылыкъсыз!—деб анасы дыгаласха кирди.

— Не этгенлигинди. Учителигизни кѳлюне не кешир? Не? Быллай ктылыкъсызны школгъа да алмаз—деди.

Алай'а Анна Михайловна Гитчечикге да кесини сызгъыргъанына къуаныб, юрюб джуаб этген аны Жучкасына да джыламукълары келгинчи бир кюлдю. Кюлюб бошаб, учительница былай айтды:

— Энди джашчыкыны школгъа келмеге къой, сен айтханча болсун,—деди.

Федосья бла Гитчечик эшикге чыкъдыла. Жучка къуанчлы къанг сый, чабыб джетиб Гитчечикге мылгын атды эмда неден да алгъа аны бютеу бетчигин джалады. Анна Михайловна терезеге сюелиб, башына да бѳркюн къаблай Гитчечик итчигине былай айтханын эшитди:

— Хы, энди Жучка мен школгъа кирдим! Энди сен меннге джабышыуунгу къой—деди.

II.

Гитчечик, кесини ышангылы Жучкасы да ызындан тагъылыб, школгъа келгенинде сохдала кюлюб, чам этиб аланы алларына чыкъдыла. Сохдала былай айта эдиле:

— Къарачыгъыз, къарнашла, аны мазаллылыгъына! Ма тулпар! Итди да къатында... Ма ит дсенг ит ха-ха-ха,—деб кюле эдите.

— Гитчечик аланы ол чамларына эс бѣлмей, бурну бла сызгыра эди. Алай'а Анна Михайловна Гитчечик джаллы болду.

— Гитчечикни джанына тиймегиз!—деб чамчыланы къыджыраб, Гитчечикни чынг ал шидликге олтуртду.

Джашчыкъ кесини нѣгерчиклерин сейрсиниб сынай эди. Сора дерс башланды. Тамада сохдала хыйсабла эте эдиле, гитчеле да харифлеге юрене эдиле. Гитчечик да алагъа къошулуб „а-а-а... м-м-м-а-а...“—деб соза эди. Терседен'а кюн турушда Жучканы джабагъылы башы кѣроне эди. Ол Гитчечикни бек улду иш бла кюрешгенин билгенча, бек тынч джага эди.

Былай бла Гитчечикни, окъуб тебреген биринчи кюню бек аламат башланлы.

В. Дмитриева.

Соруула эмда иш.

1. Учитель Гитчечикни школгъа не ючюн алды?
 2. Гитчечик школгъа баргъан биринчи кюнюн къалай ашырды?
 3. Суратчыкъгъа къарагъыз да аны юсюден айтылгъан джерин окъугъуз.
 4. Бу ханарны хар бѣлмесине бир ат атагъыз да окъугъаныгъызыны ханары айтыгъыз.
- Бу къайсы заманда болгъанды? Энди бу сагъатда, бизде учителге сабийини школгъа ал деб джалынамыдыла?

Коллектив деген неди?

Дерсни заманында сохда учителине:

— Коллектив деген не затды?—деб сорду.

— Бир кесек тохда, дерследен сора айтырма,—дед учитель.

Дерс бошалгъдан сора, бютеу класс учитель бла биргелей школну арбазын къардан ариуларгъа чыкъды Иш биригиб джарыкъ барды. Бир къаумлары кюрекле бла кюрей, къалаула эте эдиле, бир къаумлары да къарны чаначыкъла бла тышына ташый эдиле.

Сабийле кюреклени коридоргъа джыйыб, къол къабычыкъларындан къарны къакъгъанларында, учитель:— Аламат ишледигиз! Бир адам ишлесе бу иш сау кюннге да бошалмаз эди, барыбыз да бирден тебрегеникде уа бир сагъатха бошаб къойдукъ. Ма коллектив деген буду,—деди.

— Былай бла, коллектив деген бизми болабыз сора?—деб сохда былай сорду.

— Алайды, бизбиз. Биз школну джумуш этнучю коллективибиз. Заводда уа ишчилени коллективлери ишлейди. Адамла бирге джыйылыб, бирге биригиб ишлеселе, алагъа: „Ала коллектив болуб ишлейдиле“—дейдиле. Ма „колхоз“ деген сёз да мындап чыкъгъанды— „Коллектив мюлк“.

Соруула бла иш.

1. Сабийле школну арбазындап къарны къалай ариулагъанларыны юсюнден окъугъуз.

2. Бирем башха ишлегенден эсе бирлешиб, биригиб ишлесенг иш дженгил да, тынч да нек болады?

3. Сиз къаллай коллектив ишледе ишлейсиз?

Атасы бла джашлары.

(Басня.)

Аталары джашларына биригиб джашагъыз дей эди. Ала уа анига тынгламай эдиле. Сора аталары алагъа агъач сибирикгини келтириб: „Сындырыгъз муну,“—деди.

Джашлары къаллай бир кюрешдиле эсе да сибирикгини сындыралмадыла. Сора ол заманда атлары сибирик-

тини байланганын чачыб, чыбыкъларын бирем башха бериб, „сындырчыгъыз“ дегенди.

Ала бирем башха чыбыкъланы бек тынч сындырдыла.

Ол заманда аталары: „Сиз да ма былайсыз; сиз биригиб джашасагъыз, сизни киши хорламаз; алай болмай бир-биринг бла джарашмай, бирем башха болсагъыз, сизни хар ким да бек тынч хорлар“,—деди.

Л. Толстой.

Джашил къагъытла.

Катяны эки кёк карандашы бар эди, Ленаны уа бирй да джокъ эди. Лена Катядан:

— Меннге бир кёк карандашынгы былай бир бер,—деб тиледи. Катя уа:

— Анама бир сорурма,—деди.

Экинчи кюнюнде эки къызчыкъда школгъа келдиле.

Лена!

— Апанг эркинлик бердими?—деб сорду.

—Апан'а эркинлик бергенди?—къараншыма сормагъанма ансы—деб, Катя ахсынды.

— Алай эсе къариашынга да сор,—дейди Лена.

Катя экинчи кюнюнде школгъа келди.

— Къалайды, къарашынг эркинлик бердими?—деб Лена сорду.

— Къарнашым да эркинлик бергенди алай'а сен карандашымы сындырырса деб къоркъама.

— Мен акъырын сындырмай этерме—деди Лена.

— Эсле,—деди Катя,къыйма, бек басма, аузунга да къабма. Кёб сурат да салма.

Лена:—Мен къуру терекленн чапракъчыкълары бла хансны кёк боярыкъма,—деди.

— Ол кѣбдю, — деб Катя къашын-башын туюддю, кесин эрши этди. Лена аннга къараб туруб, кетди. Карандашны да алмады.

Катя сейирсиниб, ызындан чабыб:

— Не болду сеннге? Ал! — деди.

Лена: — Кереги джокъду, — деди.

Дерс башланганында, учитель:

— Леночка, сени суратынга терекленн чапракълары кѣк некдиле? — деб сорду.

— Джашил карандашым джокъду.

— Нѣгерчигингден нек алмадың?

Лена тынгылады. Катя уа кыб-кызыл кызарыб, былай айтды:

— Мен'а бергенем, ол кеси алмады ансы, — деди.

Учлель экисинне да къараб:

— Бергенинги адам алырча алай берирге керекди, — деди.

В. Осеева.

Соруула бла юйге иш.

1. Лена чапракъчыкъланы кѣк нек боягъан эди?
2. Ол Катяны карандашын алмай нек къойду?
3. Катяны этгенинден сиз ушатмагъан не барды? Аны нѣгерлери аннга иги къарарыкъмыдыла?

Уят мени, сен анам.

Уят мени сен, анам,
Эртденликде турайым.
Кечикмейин школгъа,
Заманында барайым.

Уят мени сен, анам,
Джарыкъ тапгнга къарайым.
Заман сыраф кетмесин,
Дерслериме джарайым.

Уят мени сен, анам,
Джангы кюнню кёрейим.
Билим алыб джашаудан,
Джуртха хайыр берейим.

Алийланы С.

Компот.

Сабийле шорпаны да ичиб, экиичини да ашаб бо-
надыла. Дежурныйла аякъланы джыйыб, столгъа ком-
пот къуяргъа кирсиз табакъчыкъла салдыла. Джумуш
этиучю къатын бир уллу башлыны келтирди. Ол са-
гъатлай юйню ичи татлы алма ишден толду.

Володя кесини хоншусу Марусягъа:—Сен алмадан
этилген компотну сюемисе?—деб сорду.

Маруся анига джуаб этмедн, алайына Володя къыз-
чыкъны джылай тургъацын эследи. Маруся сабий сад-
ха кёб болмай келиб тебреген эди. Бютеу къызчыкъ-
ланы арасында андан гитче, андан тынч джокъ эди.

Джылагъаны да аны киши кёрмезча эмда эшитмез-
ча акъырын эди.

Володя:— Нек джылайса?—деб сорду.

Ол сагъатлай огъунакъ кеси аны нек джылагъанын билди: Марусяны джыламукъларын да хар кимни алдында компот къуяргъа салынган табакъчыкълары болгъан джерге агъа эди. Марусяны уа табакъчыгъы джокъ эди. Дежурныйла унутуб салмай кетген эдиле. Энди не этенк?

Вера Львовна уа юйню ол бир джанында, узакъда эди. Бир уллу чолпуну да алыб, компотну къуя эди. Сабийле ашаб башлагъан эдиле. Компотну татлы болгъанына сёз джокъ эди.

„Мен дежурный болсам, джангыз адамныда унутуб къоймам“, — деб Володя былай акъыл этиб кесини алдында табакъчыгъын Марусяны алдына тюртдю.

Маруся да джукъ айтмай, акъырын табакъчыгъын алдына салды.

Артларындан Вера Львовна келиб:

— Кимди джылагъан? Нек джылайды?— деб сорду.

Володя уллу кычырыб:

— Вера Львовна, Марусяны табакъчыгъы джокъду, — деди.

Ол сагъатлай солдан онгдан да дежурныйла чабыб джетиб, Марусяны алдына табакъчыкъланы салдыла.

Марусяны алдында эки табакъ: бири кёк чапракъчыкълары бла, бирини тегерегинде къызгъылдым тырмы тартылаб.

Володяны да Марусяны да кюллюкleri келди.

Сора мында кишини унутургъа боламыды? Маруся кесине кёк чапракъ суратчыкълары болгъан табакъчыкъны сайлаб алыб тегерегинде къызгъылдым тырмысы болгъан табакъчыкъны столну арасына салды.

Джыламукъларын да сюртюб, компотну ашаб тебреди.

И. Артюхов.

Соруула.

1. Маруся нек джылагъан эди?
2. Володя аны джанына джарар ючюн деб, не эте тебреген эди?
3. Дежурныйла кеслерини джангылычларын къалай тюзетдиле?
6. Сабийлени бир-бирлерини унутмай джокълагъанларындан не билдигиз? Аланы тамадаларыны джаны ауругъанындан'а не билдигиз?

Намыс.

Нина Карнаухова дерслерин этмегени себебли, школгъа бармазгъа оноу этди.

Ол себебден таныгъан адамлары ишни заманында китабларын да алыб, ол шахарда къалай айлана тургъанын кѳрмез ючюн деб, Нина акъырын гитче чегетчикге кирди.

Эртден азыгъы чырмалгъан тюймчегин да, китабларын да кѳкенни тюбюнде джашырыб, бир ариу гѳбелекгени ызындан сюрюб тебреди. Сюрюб баргъанлай, кесини ышаниган, ариу кѳзчюклерни бла аннга къараб тургъан бир джашчыкъны юсюне чыгъыб къалды.

Ичинде да тетрады салыныб букварыны къолуна къысыб тургъанын кѳргенинде, Нина не болгъанын ангылаб, аннга ачыу этерге деб тебреди.

— Насыбсыз калак. Быллай гитчечик сгъатынгдан башлаб, атангы эмда школну алдабмы тебрегенсе?— деб къыджырады.

— Огъай, мен дерсге бара тура эдим. Былайда уа кимники эсе да бир уллу ит чегетни ичинде айлана турады. Ол чабханында, мен да аджашыб турама,— деб джашчыкъ сеирсиниб, хапар айтды.

Нина къашын-башын тюйдю. Алай'а ол джашчыкъ алай бир алапат сеирлик джашчыкъ эди. Ол аны къолюб кетмей, къолундан тутуб чегетден чыгъарды.

Джашчыкъ къараб тургъанлай, асырагъан джеринден алыргъа болмагъаны себебли, Нинаны китаблары да, азыгъы болгъан туюмчегин да салгъан джеринде кёкенни тюбюнде къалдыла. Ол аны алса, джашчыкъ аланы экисинден ким калак болгъанын билиб къоярыкъ эди.

Кёб турмай, ол сагъат кёкенлени ортасындан бир уллу ит чыгъыб, китаблагъа тиймей, азыкъны ашаб кетди.

Нина ызына къайтыб келиб, олтуруб джылады.

Огъай! Ол урланган азыгъы ючюн этмей эди. Аны башындан джарыкъ кёллю чынчыкъла бир ариу джырлай эдиле. Аны джюрегинде уа аур эди: аны тас болгъан намысы аннга тынчлыкъ бермей эди.

А. Гайдар.

Соруула.

1. Нина дерсин заманында чегет ичинде нек айлана эди?
2. Анда ол кимге тюбедди?
3. Джашчыкъ дерслени алтына джеталмай нек къалды?
4. Сабийле чегет ичинде болгъан сагъат да алагъа не болду?
5. Нина нек джылады?

Ишлеген.

Осал адам эринеди,
Ишлеген насыб кёреди.
Эринчеклик деген неди?
Эринчек саудан ёледи.
Ишлегенни кёлю джарыкъ,
Ишлемеген болур жарыкъ
Дуньяда биз махтау аллыкъ,
Ишди бизни къуандырлыкъ.
Ишлемесенг азыкъсызлай,

Ишлеме сенг гырджынсызлай,
Ишлемесенг чабырсызлай,
Ишлемесенг намыссызлай,
Айланырса сылхыр кибик,
Къуанмазса дарий кийиб.
Адамынг да джашамаз сөйюб,
Ананг джашар бишиб, кюйюб.
Ишди дуньяда кёз джарыкъ.
Ишлегенни кёлю джарыкъ,
Ишлемеген болур джазыкъ.

Мечиланы К.

Къаджыкъмагъан Юн Су.

(Къытай таурух.)

Эртде-эртде аты Юн Су болгъан бир джашчыкъ джашагъанды. Аны атасы ёлгенди. Ол къуру анасы бла къалгъанды. Юйлери джарлы эди эмда ичинде да джугъу джокъ эди. Бир бирледе уа аланы юйлеринде бир къош ууч ирнич да тамбаз эдинг.

Юн Су-гъа окъургъа заман болду, аны уа джазрча не къагъыты, не мерекеби, не да кисточкасы джокъ эди. Алай'а Юн Су: „Окъурукъма“ деб оноу этиб, кеси-кесине сёз берди.

Эртден бла ол кеслерини бай хоншуларына келиб:
— Мен юйюгюзде джумуш эте турургъа адам излейсиз деб эшитген эдим. Мени алыгъыз. Джылым аз болгъаны кертиди, мен да кёб излемейме. Излегеним джангыз: сени сабийлеринги окъугъанларына санлаб бир къарай турургъа къой, аны бла мен разы боллукъма, — деди.

Бай къуанды: джал бермегенлей ишчи табдым деди да алды.

Эртден бла башлаб ингирге дери Юн Су байны юйюнде джумуш эте эди. Бютеу кирэмда аур ишни аннга кьоя эдиле. Алай'а аны ючюн Юн Су заман-замандан байны сабийлери окъугъан китаблагъа къараргъа бола эди. Бир-бирледе сау дерсге тынгыларгъа да мадары бола эди. Учитель келсе, ол да мюйюнде бугъа эди да тынгылай эди. Алай бла тынгылагъанды.

Бир джылдан кеси сёзлени билиб тебреди. Алай'а оюн неди десенг, джаза билмегенди! Джазар заты джокъ эди. Юн Су мыннга не мадар табар эдим деб, сагъышы болду. Мадар да табды.

Юн Су кесини анасы бла тенгизни бойунда бир гитче юйчюкде тура эди. Сууну толкъунлары сау кюнню узагъына джумушакъ къумну сылаб, тюзетиб тура эдиле. Сора Юн Су бир узун таякъны алыб, тенгиз джагъасына келди. Дженгил огъунакъ къумда сёзню суратын салды. Суу толкъун келиб уруб, сёзню джуууб алыб кетди. Дагъыда джазды—аны да башха толкъун джуууб тюзетди. Былай этиб бу кисточкасыз, къагъытсыз учу кыйыры болмагъан чакълы бир джазаргъа боллукъ эди.

Энди уа аны китаблары джокъ.

Бир джолда келиб ол кеси тургъан байгъа былай айтды.

— Мен сизде джалсыз ишлеб турама. Энди джал беригиз деб тилейме. Алай болсада сиз кесигизни китабларыгъызны окъуй турургъа къойсагыз, мен энтда сизде бир джылыны ишлерге сѣз береме,— дедн.

Бай аллай джумушчудан къуру къалмаз юцион деб, эркинлик берди. Энди Юн Су-ну китаблары да болду. Къыш джуукълаша эди. Кюнле къысха болдула. Юн Су-гъа къарангы болгъунчунга дерн ишлерге керек болду. Кюн джетмей эди. Юн Су алай джарлы эди, джау чыракъгъа къуяргъа джау кесекчик алыргъа джугъу джокъ эди. Алай болсада ол къаджыкъмай эди. Ай чыкъса ол ай джарыкъ бла окъугъан джазгъан да эте эди. Ай джарыкъ болмаса уа Юн Су таладан кече джылтыраучу къамжакъланы джыйыб келиб бамбук таякъчыкъгъа джабышдырыб, аланы джылтырагъан джарыкъчыкълары бла кече да окъуй эди.

Кѣб джылла кетдиле, Юн Су кесини этген мурагына джетди ол уллу бизими болгъан адам болду. Бу саягъатда да гитче джарлы джашчыкъны—Юн Су-ну къаджыкъмай кюрегенин унутмайдыла.

Соруула.

1. Юн Су кесини бай хонпусуна джалсыз джалчы нек болгъан эди?

2. Джашчыкъ къалай ишлей эди?

3. Окъургъа къалай юрене эди?

4. Джазаргъа неде юрене эди?

5. Юн Су экинчи джылы да иштегенине хакъгъа байдан не зат тиледи?

6. Къыш кечеледе окъургъа, джазаргъа не мадар табды?

7. Юн Су уллу окъуулу болур юцион, аннга не зат болушду?

8. Китаб да, оноу да байлада болгъан сагъатда анда джашагъан джарлыланы эм да байланы сабийлерини юсюнден сиз не билдигиз?

Энди Къытайны кеси къыйыны бла джашагъан миллетни джашауунда не тюрленюле болдула?

Ана.

I.

Витя Ерошин мартны сегизинчи кюнюнде анасын къуанч кюн бла алгъышларгъа деб, эртденбла эртде къобду. Алай'а анасы фабрикагъа кетиб тура эди.

Витя анда бир кере болгъан эди да анасыны къалай ишлегенин да кѳрген эди. Анасы улуу станокну къатына сюелиб эди. Аны узунлугъуна халыла тартылыб эдиле. Анам хаман алагъа къарагъанлай турады, къалай да болсун, бир халычыкъ юзюлгенлей анам аны согъуучула этиучю бир башха тюрлю туююмчекчик этиб аны туююмчеги танылмазча алай джалгъай эди.

„Къайгъырмаз школдан келгенден сора алгъышларма“—деб Витя былай ойланды. Ол эртденлик ашаб эшикге чыкъды. Джазгъы эртден эди, джангыз таша джерчикледе болмаса къар къалмай эриген эди. Витя:— дженгилде джай болад, дженгилде каникулла боладыла!—деб къуана эди.

Школгъа келгенинде да Кира Петровна деген класс тамаданы тиширыуланы кюню бла алгъышлады.

Ол „Сау бол“ деб, бютеу классха табеллерин чачыб башлады.

Витя джукъа китабчыкъны къоркъаракъ ачды. Таб къоркъгъаныча болду. Бютеулей ючле-ючле, орус тилден'а бир улуу кѳксюл эки салыныб тура эди.

Витяны башы дженгди. Кира Петровна:

— Ерошин бир кесек къадалыб окъу!—деди.

Витя кьолун силкди. Муну не кьадалыуу барды? Табелин сумкасына тыкьды. Дерсле боциалгьандаи со-ра сумкасын имбашына тагьыб, юйге атланды.

Ол бек аман акьыртын атлай эди. Аны излегени анасы бла тюбешпуюн артха кьояргьа эди. Анасы аны табелине разы болмазлыгьын ол биле эди. Анасы кьаты адам эди. Ол кесип бек иги ишлей эди да джашыда иги ишлерин сюе эди.

II.

Витя не акьырын келсе да юйге джетди. Анасы юйге келиб тура эди. Джашын ыйнакьлаб тюбеди.

— Салам, Витягьа! Тиширыуланы кюнлеринде ана-ны нек алгьышламайса?

— Алгьышлайма!—деб Витя мыдах айтды.

— Сау бол, алай мыдах нексе?

— Джукь да огьай, кесим алай!

Табелинигь уа меннге нек кьоргюзмейсе? Тиширыу-ланы кюнлеринде кьуандырыргьа меннге кьаалай сау-гьала хьазырлагьанса?

— Бир зат да хазырламагьанма!.. Кьоргюзюрча за-тым да джокьду!

— Алай деген неди!

— Алайды!.. Кира Петровна отметкаланы гюз сал-магьанды!

— Гюз салмагьанды деген неди? Табелинигь дже-нгил кьоргюзчю!—деб, анасы ачыуланды.

Витя сумкасын кьазыб кьб турду. Алай болсада табелин анасына узатды. Анасы джукьа китабчыкьны ачыб кьараб, джашына эрши кьарады.

— Бу неди, Виктор! Сау джылыны да ючле бла эки-дете минибми турдукьса?

— Огьай, —деб, джуаб этди Витя.

— Иги да огьай дейсе! Бу уа неди? Осал! Бизин ту-кьумубузну ыйлыкьдыраса!—деб ачыуланды анасы.

— Ыйлыкдырмайма...

— Ыйлыкдыраса! Бизни тукъумубузну, Ерошин-лени сыйларын кёредиле, сен'а ыйлыкдыргъан этесе!

— Алай айтма, алай айтсанг кетиб къаллыкъма, — деди Витя.

— Къайры барлыкъсан экен?

— Билеме къайры барлыгъымы, кетерме да къалырма.

III.

Витя коридорда тагъылыб тургъан польтосу бла бёркюн алыб, орамгъа кетди. Ол аллы айланган джерге барыб тура эди. Аякълары аны районну культура эм солургъа этилген тереклерине алыб келди. Витя былайгъа бузда учуучу джерге учаргъа кюн сайын келгенча келе эди. Алай'а бу сагъатда анда учуучу джер джокъ эди. Бүз эриб бошагъан эди.

Тереклени арасы бла баргъан орамны башы бла къызыл къумач тартылыб анга да: Джашасын Халкъла арасында тиширыулары кюню!" — деб джазылыб эди. Паркны арасында фанерден къанга этилиб кеси да къызыл къумач къанганы башы бла тартылыб эди.

„Бизни районну иги адамлары“ — деб джазылыб эди.

Витя аны къатына келиб къарады. Анда кёб адамны сураты бар эди. Алайына Витя суратлары бирин таныгъанча болду. Ол иги къарады. Уллу джити кёзле, къашлары бир-бирине джуукълашыб, башында джаурукъчугъу... анасына бек ушады! Тохдачыгъыз, да бу мени кесими анам болу дейме! Олду да! Мени табхан анамды! Ма суратны тюбюнде джазылгъаны да „Иги ишлеучю тиширыу Ерошина“.

Витя анасыны суратындан кёзюн айыралмай, кёб турду. Озуб баргъан бир адам да къайтыб суратлагъа къарай тебреди. Витя тёзалмай:

— Кёремисе, бу Ерошина Евдокия, бу мени анамды!—деди.

Ол адам:

— Тюздю! ушайды! Аперим, джигитчикге, алгъышлайма—деди.

— Мени нем джигитди? Анамды джигит, — деб Витяны кёлюне былай келди. Алай болсада аны джюреги бек кзуанды.

Алай бла ол алайда сюелиб кёб турду. Хар адам озгъаны сайында:

— Кёремисиз аны... Ерошина Евдокияны... Ол мени анамды.

Хар алай айтханы сайын да, алайтын озгъан адамла аны эркелетиб ышара эдиле эмда алгъышлай эдиле.

Витя анасыны суратындан кёз айыраламай эди: Анасын былайда кёргенине да сейрсине эди.

IV.

Алай эте къарангы болду да Витя юйге кетди.

— Экилени алыучу келди — деб, анасы мунга быллай сёзле бла тубеди.

— Келдим! деб Витя джуаб этди. Ол бир кесек тынгылаб туруб:—Анам сен кёргенмисе? деб сорду.

— Кимни?

— Кимни! иги ишлеген тиширыуну Ерошина Евдокияны деб, Витя ачык кескин селешди.

Анасы:

— Къайда?—деб кычырды.

— Ма анда паркда... Кел барайыкъ!

Ол кзоймай анасын кииндириб паркга алыб барды. Кеч болгъан эди, алай'а фонарны джарыгъы районну алчы адамларыны суратлары салыныб тургъан къанганы ачык джарыта эди.

Анасы кесини суратына сеирсиниб къарай эди.
Вития ўа анасыны кълундан тутуб:

— Анам сен къркъма... мен ыйлыкъдырлыкъ
туйюлме... мен кесими тюзетирме—деди.

— Босун, балам босун!—деди анасы.

Анасы Витяны къучакълады. Согъуўчула этиўчу
туйюмчекчикни кърюнмеген халыда этгенча бармакъ-
ларын къымылдатды.

Я. Таиц.

Соруула.

1. Витя кесини анасыны джанына не бла тийди?
2. Аллында джашчыкъ отметкаларына къалай къарады?
3. Айырма болмагъаны ючюн ол артыкъ да бек къачан уялды?
4. Фабрика тиширыуланы халкъла арасы кюнде кесини алчы адамларын къалай этиб танытды?
5. Витя анасына не сёз берди?

Ана.

Ана деген сыйлы ат
Джюреклени джылытад,
Огъурлуду ол бизде,
Турлукъду эсибизде.

Мени джокъдан бар этиб,
Эркелетиб „ба“ этиб,
Ёсдюргенди къаст этиб,
Джюрегине кёл этиб,
Къоюб кетмей эшикге,
Баурланыб бешикге,
Хар кечеде, хар кюнде, —
Сен тюшюнде, тюнюнде.
Кючюн менден аямай,
Менден эригиб къалмай,
Бешик джыр айта маннга,
Кёб кече чыкъгъанд таннга!
Суукъ ашны ашатмай,
Хыны сёзню ушатмай,
Кишиге да къаратмай,
Терс атласам жаратмай,
Меннге кирсиз кийдириб,
Окъуу, билим билдириб,
Окъутаса школлада,
Ленин айтхан джоллада.

Джазаланы У.

Наршала.

1.

Бир джолда Павлик Котьканы да биргесине алыб, суу ызына чабакъ тутаргъа барды. Алай'а ол кюн ала-ны джоллары болмады. Чабакъла чырт да къабмай эдиле. Алай болса да ингирде колхоз бачхагъа кириб, наршаладан хурджунларын толтурдула. Колхозну сакъ-лауулу аланы кёрюб, сызгъырды. Ала андан къачыб тебретиле. Джолда къачыб бара, Павлик юйге барсам башха бачхалагъа кириб, айланнганым ючюн, меннге джетдирирле деб, нарша болгъанын Котькагъа берди.

Котька юйлерине къуаныб келди.

— Анам, мен сеннге наршала алыб келгенме!

Анасы къараса, аны худжунлары наршадан толу. Къойну да наршадан толу. Эки къолунда да эки улуу наршасы. Анасы:

— Къайдан алгъанса?—деди.

— Бачхадан.

— Къайсы бачхадан?

— Суу бойнунда колхознукъундан.

— Ким эркинлик берген эди?

— Киши да огъай, кесим джыйгъанма.

— Урлагъан этгенсе, не?

— Огъай, урламагъанма, алай бош... Павлик ала эди, сора меннге болмаймед? Ол алгъанында, мен да алдым.

Котька хурджунларындан наршаланы чыгъарыб теб-реди.

— Тохда, тохда! Къотарма!—деди анасы.

— Нек?

— Бусагъатдан ызына элт!

— Къайры элтирикме мен аланы? Ала тахдада ёсюб тура эдиле, мен'а джыртыб алдым. Энди ала битерик тюлдюле да.

— Къайгъырмаз, къайсы тахдадан джыртхан эсенг да, элтиб ары салырса.

— Алай эсе, мен аланы атыб къоярыкъма.

— Огъай, атарыкъ тюлсе! Сен аланы битдирмединг да, ёсдюрмединг да—ол себебден атыб къояргъа да эркинлигинг джокъду.

Котька джылай башлады.

— Анда сакълауул барды, ол бизге сызгъыргъанында, биз къачыб кетген эдик.

— Кёремисе не затла этиб айланнганыгъызыны. Тутса не этерик эдигиз?

— Ол бизни джеталлыкъ туюл эди. Ол къарт кишичикди.

— Уятынг джокъмуду сени! Къарт акга ол наршала ючюн джуаблыды. Наршаланы болмагъанларын билселе, къарт терсди дерикдиле. Аны терслеселе игимиди?—деди анасы.

Анасы наршаланы Котьканы хурджунларына джыйыб тебреди. Ол анасыны къолундан ычхыныргъа кюреше, былай кычыра эди:

— Барлыкъ тюлме мен! Къартны шкогу барды. Атыб ол мени ёлтюрюрге боллукъду,—деди.

— Гудучу джашым болгъандан эсе, чыртда джашым болмай огъуна къалсын!

— Сора бирге барайыкъ, анам! Къарангы болгъанды, кесим къоркъама!

— Алгъан сагъатынгда къоркъмаймы эдинг?

Анасы Котьканы хурджунларына сыйынмагъан эки наршасын эки къолуна бериб, юйден эшикге чыгъарды.

II.

Котька орамгъа бурулуб акъырын-акъырын тебреди. Къарангы болуб бошагъан эди.

„Быланы блайда илипиннге атайым да, элтдим дерме да къоярма,—деб Котька тегерегине къарады.—Огъай, элтеим. Ким болса да кёрсе, мени ючюн къартха урушурла“,—деди.

Джолда бара, хаман джылай эди.

Къоркъгъан эте эди.

„Павликни уа хатасы джокъду. Ол кесини наршаларын меннге бериб, кеси юйде тынч олтуруб турды. Ол къоркъа болмаз“—деб, Котька былай сагъыш эте эди.

Ол элден чыгъыб, джалан тюзю тебреди. Тёгеринде бир джан джокъ эди. Асыры бек къоркъгъандан Котька бачхагъа къалай джетгенин да эслемеди. Ол сакълаучу къартны кёрюб, бурууну къатына сюелди. Сюелиб уллудан уллу джылаб тебреди. Сакълауулчу аны къатына келди.

— Нек джылайса?—деб сорду.

— Акга, мен наршаланы ызына алыб келгенме.

— Не наршалагъа айтаса?

— Павлик бла мен джыртыб кетгенлерибизни. Анам ызларына элт дегенди. — Къарт сеирсиниб:

— Хы, энди билдим! Мен сизге сызгъыра тургъанлай, сиз наршаланы джыртыб кетдигиз!.. Ол иги тюлдю! Сени алай этерге Павлик юретген болур!—деди.

— Ол алгъанында, мен да алгъан эдим. Ол кесиникилени да меннге берген эди.

— Сен аннга, Павликге, тагъыла турма. Энди мындан сора былай этме!—Наршаланы хурджунларындан чыгъарыб, джарашдырыб тахдагъа салды.

— Барын да салдынгмы?—деб сорду.

— Огъай, бири джетмейди? —деб, Котька джангыдан джылады.

— Нек джетмейди?

— Акга, джолда мен бир наршаны ашагъан этген эдим, энди къалай этерикме.

— Да не боллукъду! Джукъ да боллукъ тюлдю. Ашадынг эсе ашадынг! —деди къарт.

— Акга, нарша джетмегени ючюн сеннге джукъ боллукъмуду?

— Къара бу ишге!—деб, ышарыб къарт:

— Огъай бир джангыз нарша ючюн джукъ да боллукъ тюлдю. Алай'а сен къалгъанларын келтирмесенг боллукъ эди, бу сагъатда уа боллукъ тюлдю.

III.

Котька юйлерине атылды. Алайына кысха тохдаб:

— Акга, ой акга!—деб узакъдан кычырды.

— Энди уа не болду?

— Ма ол мен ашагъан нарша къалайгъа саналлыкъды,—мен аны урлагъанмамы, огъесе урламагъанмамы?

— Гм ... ма энтда баш ауруу! Да аны неси барды, урланмагъаннга огъунакъ саналсын,—деди къарт.

— Да сора къалай боллукъду?

— Мен аны сеннге сауугъагъа бергеннге сана да къой.

— Сау бол, акга, энди мен барайым.

— Бар, бар, балам!

Котька тюзге чыгъыб не чабалгъанын чабыб суучукъну юсю кёпюрю бла ётдю. Элни орамына киргенинде, ашыкъмай тебреди.

Соруула бла иш.

1. Джашчыкъла колхоз бачхагъа нек баргъан эдиле? Ала анда не этдиле?

2. Павлик Котькагъа кесини наршаларын нек берди?

3. Котька наршаларын къайры элтди?

4. Джашыны келтиргенине анасы къалай къарады?

5. Акга бла ол не затны юсюнден сёлешдиле? Акга аны не затха юретди?

6. Котька акгагъа сау бол деб не ючюн айтды?

7. Джашчыкъ юйге къайтыб бара неге къуанды. Аны не зат тынгысыз эте эди?

8. Кесини терслигин джууар ючюн, ол къаллай сёз берди?

9. Бу хапарда сиз кимни бек жаратасыз? Не ючюн?

10. Хапарны бу соруулагъа джуаб этген джелерин табыб, окъугъуз.

Джолга.

Кече кызыл аскерчи повестка алыб келди. Танг агъаргъан заманда, Алька джукълаб тургъанлай ата-сы аны кючлю убба этиб, къазауатха джолгъа кетди.

Эртден бла Алька мени нек уятмагъан эдигиз деб ачыуланды, алайына огъунакъ мен да джолгъа чыгъаргъа суюме деб билдирди. Ол джыларыкъ, кычырыкъ этерик болур эди, алай'а аны тыйгъан анасы ол джукъ да билмей тургъанлай аннга джолгъа чыгъаргъа эркинлик берди да ол болду.

Алай бла, джолгъа чыгъарыны аллында кѣб кюч алыр ючюн деб, Алька сау табакъ басданы ашаб, сют ичди. Аны бошагъанындан сора ол да, анасы да олтуруб джолгъа керекли затланы хазырлаб тебретиле. Анасы аннга кѣнчек тиге эди, ол'а полгъа олтуруб, къангадан уллу бычакъ джона эди.

Былай ишлей тургъанлай, экиси да джолоучу джырлагъа юрене эдиле, не ючюн десенг, „Чегетде назчыкъ ёседи“ деген джырны джырлаб, узакъ джюрюяллыкъ тюлсе: макъамы да келишмейди, сѣзлери да келишмейдиле. Къысхача айтыргъа, бу макъам къазауатха келишмейди.

Анасына ишге-дежурить этерге барыр заман болду да ала ишлей тургъан ишлерин тамблагъа къойдула.

Былай бла кюнден кюнге Альканы узакъ джолгъа хазырлай эдиле. Кѣнчекле, кѣлекле, байракъла тиге эдиле. Джылы чындайла, къол къабла эте эдиле. Къабыргъада шкок бла даурбазны къатында, агъачдан этилген болуб джети уллу бычакъ тагъылыб эди.

Ол кереклиге деб хазырланган эди, от ичинде къазауатха кирген заманда зынгырдаукъ уллу бычакъны ёмюрю бир-бирде адамны ёмюрюнден къысха болады.

Алькагъа эртде огъунакъ джолгъа чыгъаргъа бол-

лукъ болур эди, къаты кыш тутмаса. Быллай уллу суукъда ўа не бурнунг юшюрге неда суукъ аўруулу болургъа боллукъду, былай бла Алька чыдамлылыгъын салыб, джылы кюнню сакълай эди.

Энди джылы кюн да къайтды. Джумушакъ къар, къаралды. Джолгъа чыгъаргъа керек болгъанлай, кьонгурау зынгырдады. Аур атламла бла юйге джолдан къайтхан атасы кирди. Аны бети джел кюйдюрюб къаралдым мутхуз эди, эринлери да джарылыб эдиле, алай'а кёк кёзлери бек джарыкъ къарай эдиле. Ол анасын къучакълады, ол да аны хорлам бла алгъышлады. Ол джашын да кючлю убба этди. Андан сора Альканы джолгъа хазырлагъан затларыны барына да къарады. Ышаргъан да этиб, джашына быллай буйрукъ берди: бу саутланы эмда башха, джолгъа керекли затланы аскердеча толу хазырлыкда тут. Не ючюн десенг энтда бу джерде уллу къазауатла эм къоркунчлу джолоучулукъла аллыбызда энтда аз боллукъ тюлдюле деди.

А. Гайдар.

Соруула.

1. Бу хапаргъа „Джолгъа“ деб нек аталгъанды?
2. Алька джолгъа чыгъаргъа деб, къалай хазырлана эди?
3. Атасы юйлерине къайтханында, Алькагъа къаллай буйрукъ берди?

Акула.

(Х а п а р.)

Бизни кемебиз Африканы джагъасында якорун ийиб, тохдаб тура эди. Ол кюн бек иги кюн эди. Тенгизден салкыын джел ура эди, алай'а ингирде хауа тюрленди. Сахараны тюзлеринден печден ургъанча, джылы аяз ура эди.

Кюн батарны аллы бла капитан полубагъа чыгъыб: „Джуунугъуз!“ —деб кычырды. Бир минутну ичине

матросла суугъа секирдиле. Парусну суугъа эндиририб, кемеге тагъыб, анда джуунуучан эдиле.

Кемеде бизни къатыш эки джашчыкъ бар эди. Джашчыкъла суугъа хар кимден да алгъа чынгагъан эдиле, алай'а парусда алагъа тар эди. Аланы тенгизде ким-кимни озса да деб, джюзерге эслерине тюшген эди. Экиси да сууда, кеселекгечиклеча созулуб, къарыуларындан келгенча якорну башында бёчке болгъан джерге джюзе эдиле.

Джашчыкъланы бири алгъы бурун негерчигин озуб, бара-барыб сора артха къала тебреди. Джашчыкъны атасы эски тобчу палубадан джашчыгъына къараб, къуана туруб джашчыгъы артха къала тебрегенинде:

„Оздурма! Не къарыуунгу да сал!“—деб тауш этди.

Алайына къайсы эсе да палубадан: „Акула!“—деб къычырды. Биз барыбыз да сууда, тенгизде джашагъан мазаллы джаныуарны сыртын кёрдюк.

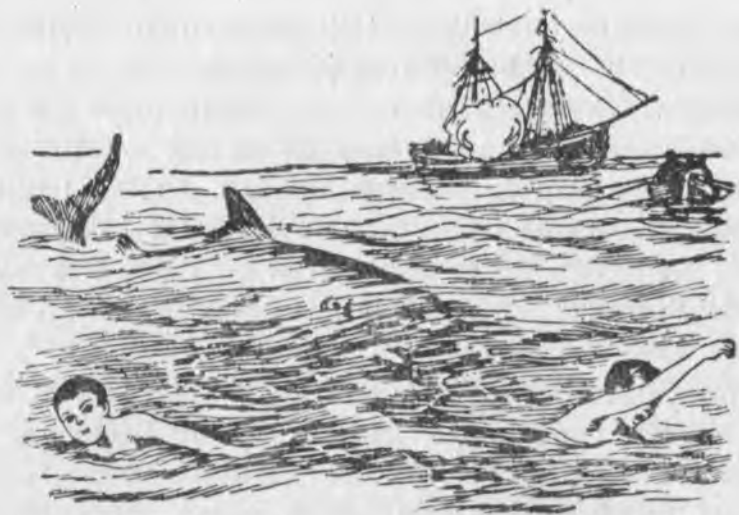
Акула джашчыкъла таба джюзюб келе эди.

„Ызыгъызгъа! Ызыгъызгъа! Бери къайтыгъыз! Акула!“—деб тобчу къычырды. Алай'а джашчыкъла аны тауушун эштмей, алгъындан да бек кюле-ойнай арыдан-ары джюзе эдиле.

Тобчу акъ къумашча агъарыб, къымылдамай сабий-леге къарай эди.

Матросла кемеден къайыкъны ийиб, не къарыуларында салыб бара эдиле. Алай болгъаны ючюн, акула джашчыкълагъа джетерге, джыйырма атламдан узакъ къалмай джуукълашханында да ала джашчыкъладан узакъ эдиле.

Джашчыкъла алгъы бурун алагъа къычыргъанларындан джукъ да эштмеген эдиле эмда акуланы кёрмеген эдиле, артда аланы бири ызына бурулуб къарады. Ол ызына къарагъанындан сора, биз ачы таууш эшитдик.

Джашчыкъла бирери-бирер джанына джюзюб къачдыла.

Ол таушчукъ тобчуну уятханча этди. Ол тобла таба чабды. Ол тобну аузун ары буруб, ишаннга джыйыб, фитилни алыб тобну артына чегеледи. Биз кемеде къаллай бир бар эдик эсе да къоркъгъандан орунларыбызгъа бузлаб, арты къалай болурун сакълай эдик.

Тоб атылды, биз да тобчу тобну къатында джыгъылыб, къоллары бла бетин джабханын кёрдюк. Акула бла джашчыкъла не болгъанларын тютюн кёзлерибизни джабхан эди да, джукъ да кёрмей эдик. Тютюн сууну башындан чачылгъанындан сора, алгъы бурун акъырын селешген таушла келиб тебредиле, андан сора таушла уллудан-улла бола, къуанчлы улла таушха бурулду. Къарт тобчу башын ачыб, ёрге къобуб тенгизге къарады. Тенгизде ёлген акуланы къарны ёрге айланыб, ары-бери чайкъала тура эди. Бир талай минутну ичинде къайыкъ джашчыкълагъа барыб, миндириб алыб келди.

Л. Толстой.

Соруула бла иш.

1. Джуунган сагъатда джашчыкълагъа не къоркъуу болду?
2. Джашчыкъланы атасы тоб атылгъандан сора, кёлюне не келтире эди эмда акъылы къалай эди, муну юсюнден хапарда джазылгъан джерин окъугъуз.

Эринчек бла чыпчыкъчыкъ.

(Якут таурух.)

Дуньяда бир эринчек бла Чечётка аты болгъан бир чыпчыкъчыкъ джашай эдиле. Бир джолда джай эринчекге исси болду.

— Ой къалай иссиди! Ой, бу сагъатда сууда джунургъа къалай иги эди!—деди.

Чечётка аннга:

— Да неге къарайса, джуун,—деб джуаб этди.

Эринчек суугъа кириб джунургъа бек разы эди, алай'а тешинирге эрине эди.

Сеннге джуун деб айтыргъа уа тынчды. Мен'а суугъа кетерге боллукъма.

— Къамишге къадал, ол заманда батмазса.

— Да къамиш къолуму кессе уа?

— Тери къол къабла кий.

— Ала джибирикдиле.

— Джуунуб бошасанг, кебдирирсе.

— Кебдиреме десем, джылтырыб къаллыкъдыла.

— Джамарса.

— Джамайма деб ийнени къолума чанчсам'а?

— Бармагъынга оймакъ сал.

Гитче чыпчыкъчыкъ аны юретгени эринчекге ачыу болуду. Ол чыпчыкъчыкъны тутаргъа деб узалды. Чыпчыкъчыкъ къанатчыкъларын къагъыб, учуб кетди.

Соруула.

1. Бу таурух нени юсюнден айтады? Эринген джукъгъа джараб кёргенмисиз?

Къазла.

(Халкъда джюрюген таурух.)

I.

Бир къарт бла аны къарт къатыны джашагъандыла; аланы бир къызчыкълары бла бир гитче джашчыкълары болгъанды. Къартла шахаргъа тебреб, къызчыкъларына: „Биз шахаргъа барайыкъ, андан сеннге булкачыкъ да келтирирбиз, джаулукъчукъ да сатыб алырбыз, сен‘а акъыллычыкъ бол да къарнашчыгъынга къара, юйню къоюб кетме,“—дегендиле. Къартла кетдиле; къызчыкъ къарнашчыгъын терезе тюбюнде хансха олтуртуб, кеси орамгъа чабыб кетиб, ойнаргъа къызды. Къазла учуб джетиб, джашчыкъны къанатларына салыб, алыб кетдиле. Къызчыкъ чабыб, келиб къараса—къарнашчыгъы джокъ! Ары-бери чабыб къарады, джукъ да табмады! Къызчыкъ къарнашчыгъына кычырыб, чакъырыб тебреди, алай‘а джукъ да табалмады.

Чабыб талагъа чыкъды; узакъда къаз сюрюу кёрюнюб, чегетни артына ташайдыла. „Бир ишексиз къарнашчыгъымы къазла алыб кетдиле!“—деб оюм этиб, къызчыкъ къазланы джетерге ызларындан сюрюб тебреди.

II.

Къызчыкъ чабды, чабды, къараса — бир печь сюелиб турады. „Печь, печь, къазла къайры учуб кетдиле, бир айт?“

„Мени къара будайдан этген бёрекчигими ашасанг, айтырма“. Кызчыгъ‘а аннга: „Мени атамы юйюнде будайдан этилген бёреклерин да ашаялмайбыз!“—деб чабыб кетди.

Къызчыкъ андан да озуб, чабыб бара къараса—алма терек турады. „Алма терек, алма терек, къазла къайры учуб кетдиле?“

„Мени чегетде бишген алмачыгъымы ашасанг, ол заманда айтырма“.

„Мени атамы юй бачхада битген алмаларын да ашаялмайбыз“,—деб къызчыкъ джуаб этиб, дагъыда алайдан ары чабыб кетди.

Къызчыкъ дагъыда чабыб бара, джагъасы бегене болуб сют къобанчыкъ баргъаннга тюбегенди“. Джагъасы бегене сют къобанчыкъ! Къазла къайры учуб кетдиле эсе да бир айтчы?“ „—Мени сютюм бла тюз бегенемден бир аша да ол заманда айтырма“.— „Мени атамы юйюнде сют башысын да ашаялмайбыз!“—деб, къызчыкъ алайдан да чабыб кетди.

Къызчыкъгъа кёб чабаргаъа керек боллукъ эди, алай‘а аны насыбына, аны аллына кирпи чыкъды. Къызчыкъ кирпини аягъы бла тюртерге да бир тебреди, алай болсада чыгъанагъы чанчылыр деб къоркъуб, былай сорду:— „Кирпи, кипри къазла къайры учуб кетдиле?“ Кирпи къызчыкъгъа джолну кёргюздю. Къызчыкъ джолну чабыб бара—юйчук таукъ аякъланы юсюнде сюелиб тегерек айлана, юйню ичинде да сюек аякълы бир обур, юйчукню къатында да къарнашчыгъы алтын алмала бла ойнай тургъанын кёрдю. Къыз-

чыкъ бугъа-бугъа келиб, къарнашчыгъын сермеб алыб, юйлери таба къачды, обур'а къазлагъа кычырыб, кызычыкъны ызындан джетигиз деб, сюрдюрюб ийди.

Кызычыкъ къачыб бара, къазла аны ызындан джукъ кирдиле. Къалайгъа бугъайым? Кызычыкъ чабыб келиб бегене джагъалы сют къобанчыкъгъа джетиб: „Къобанчыкъ, джаным мени джашыр,“—деб тиледи. „Мени сют къатышлы тюз бегенемден аша“, деди. Кызычыкъ сют къатышлы бегенеден ашады; сора къобанчыкъ кызычыкъны кесини тик джагъа-сында бугъундурду, къазла уа бир джаны бла, кёрмей учуб оздула.

Кызычыкъ тик джагъадан чыгъыб, алайдан да ары къачды. Кызыла да аны кёрюб дагъыда ызындан сюрдюле.

Кызычыкъ энди не этсин? Ол алма терекге чабыб джетиб: „Алма терекчик, джаным, мени бир бугъундур!“—деди. „Мени чегетде ёсген алмадан аша да, ол заманда бугъундурурма“ — деди. Не этерик эди кызычыкъ—чегетде ёсген алманы ашады. Алма терек кесини чапракълары бла кызычыкъны юсюн басдырды. Къазла кёрмей, учуб оздула.

Кызычыкъ алма терекни тюбюнден чыгъыб, юйлери таба къачды. Чабыб барады, къазла уа дагъыда аны кёрюб, кызычыкъны ызындан сюзюлдюле. Ызындан джетдиле, кызычыкъны башында къанатларын къакъдыла. Кызычыкъ печге кючден-бутдан чабыб джетиб: „Печь, джаным-кёзюм, мени бир джашыр“,—деб тиледи. „Мени къара будайдан этген бёрекчигимден бир аша да, ол заманда джашырырма,“—деди. Кызычыкъ дженгил огъуна къара будайдан этилген бёрекчикни ашаб бошаб, печге кирди: къазла учуб оздула.

Кызычыкъ печден чыгъыб, не къарыуун да салыб-юйлери таба атылды. Къазла дагъыда кызычыкъны кё-

рюб, дагъыда ызындан сюрдюле. Ма, ма джетедиле, къанатлары бла бетине урадыла, таб къарнашчыгъын аны къолундан тартыб, алыб кетерге да боллукъдула, юйлери да алай энди узакъ туююл эди. Къызчыкъ юйлерине чабыб кирди, тири-тири эшикни терезени да этди. Къазла аланы юйлерини башында иги кесек тегерек айландыла, къычырдыла, алай бла джукъ да эталмай, ызларына обургъа кетдиле. Къарт бла къарт къатын юйлерине келдиле, джашчыкъны сау эсен юйлеринде кёрюб, къызчыкъгъа булкачыкъ бла джаулыкъчукъну саугъагъа бердиле.

Соруула бла иш.

1. Таурухну бек тюрлюсю къалайыды?
2. Къызчыкъгъа атасы бла анасы не айтыб кетген эдиле?
3. Къызчыкъ къарнашчыгъын къалай тас этген эди?
4. Аны юсюнден таурухда къалай айтханын окъугъуз?
5. Къызчыкъ къарнашчыгъын излеген заманда печь, алма терек, сют къобанчыкъ бла къалай сёлешди?
6. Къазла аны ызындан сурген заманда, ол печь бла алма терекге къалай сёлешди?
7. Бу таурух нени юретеди?
8. Хапарны бёлюб-бёлюб окъугъуз.

Сеир сёз

I.

Узун акъ сакъалы бла бир гитче къартчыкъ шиндикге олтуруб, къоллюгюню учу бла къумда нени эсе да сыза эди.

— Арлакъ тебсегиз'а,—деб Павлик аны шиндигини къыйырына чёкдю.

Къарт арлакъ тебиб, джашчыкъны къызарыб тургъан ачыулу бетчигине къараб:

— Сеннге не болгъанды?—деб сорду.

— Болса болсун! Сизге андан не барды?—деб, Павлик аннга тик къарады.

— Меннге андан джукъ да джокъду. Сен'а бу сагъатда кимге эсе да ачыуланьб кычыргъанса, даулашханса, джылагъанса...

— Иги да дейсе! Былай бла барса, мен дженгилде юйюбюзден абрек къачыб кетерикме!—деб джашчыкъ ачыуу бла былай айтды.

— Къачарыкъмамы дейсе?

— Къачарыкъма! Къуру Ленка ючюн да къачарыкъма. Бу сагъатда мен аннга адамыча джетдирирге аздан къалгъанма! Бир джангыз бояуунда берирге унамайды! Аны уа къаллай бири барды! — деб, Павлик джумдурукъчукъларын кысыды.

— Бермейдими? Аны ючюн деб юйден къалай къачаса, алай джарамайды.

— Къуру аны ючюн тюл. Къарт анам'а, ол да джангыз бир быхы ючюн хант этген юйден бысдыр бла бысдыр бла... сюрюб кысдагъанды...

Павлик асыры ачыуланнгандан мушулдады.

— Ала бары да бошду! Бири урушур, бири ариу айтыр,—деди къарт.

— Бири да мени джазыкъсынмайды! Къарнашым къайыкъгъа минсе да мени биргесине алыргъа унамайды. Мен'а аннга: „Биргенге ал, алай-алайсыз да мен сенден айырылыб къаллыкъ тюлме, къайыкъны къалакларын алыб къачыб кетермеда кесим къайыкъгъа минерме дейме“—деб, уллу кычырыб селешди. Павлик джумдурукъчугъу бла шиндикни къакъды. Алайына кысха огъунакъ тынгылаб тохдады.

— Энди къарнашынг да биргесине алыргъа унамаймыды?

— Сиз хаман соруб нек турасыз?

Къарт узун сакъалын сылады.

— Мен сеннге болушургъа дей эдим. Аллай бир сеир сёз барды...—Павлик аузчугъун ачыб тынгылады.

— Мен ол сѣзню сениге аїтайым. Алай‘а эсингде тут: ол сѣзню ким бла сѣлеше эсенг аны кѣзюне кѣараб, акъырын айтыргѣа керекди. Унутма—тюз кѣзлерине кѣараб, акъырын айтыргѣа...

— Къаллай сѣзю ол?

Къарт джашчыкъны кѣулагъына джуукълашды. Аны джумушакъ сакъалы Павликни джаягъына тийди. Ол шыбырдаб не эседе айтыб, ызындан уллу сѣлешиб. былай къошду:

— Бу сеирлик бир сѣзю. Алай къалай айтыллыгъын унутма.

— Мен муну бир сынаим—деб, Павлик ышарды,— бу сагъатдан огъунакъ бир сынаим.

Ол секририб ёрге туруб, юйлерине чабыб кетди.

II.

Лена столну артына олтуруб, сурат сала тура эди. Кѣк, джашил, кѣзыл бояула аны аллында иги кесек эди.

Павликни кѣараб кѣргенлей, ол аланы барын да бир джерге джоббту этиб, кѣолу бла джабды.

„Къарт мени алдады. Быллай адам сеир сѣзню ангыларымы!“— деб Павлик былай оюм этди.

Павлик кѣабыргъасы бла эгешчигини кѣатына келиб, аны билегинден тартды. Эгешчиги аннга бурулуб кѣарады. Ол заманда джашчыкъ аны кѣзлерине джити кѣараб, шыбырдаб былай айтды:

— Лена, джаным, бир бояуунгу меннге бер, — деди

Лена кѣзчюклерин кенг эчды. Аны бармакълары тюзелдиле эмда кѣолун столдан ала, уялгъанча болуб:

— Къ—къайсын дейсе?—деди.

Павлик базгъан да этмегенлей: — Меннге кѣгюн, — деди.

Ол бояуну кьолуна алыб, бир кесек да кьолунда тутуб, юйде ёрге-энишге да барыб эгечине кьайтарды. Аннга бояу керек туююл эди. Аны бу сагьатда эсиндеги джангыз сеир сёз эди.

III.

Кьарт аммагьа бир барайым. Ол кеси да бу сагьатда хант эте турады. Кьысдарыкьмыды огьесе кьысдарыкь туююлмюдю?

Павлик хант этген юйню эшигин ачды. Кьарт амма табада бёрекчиклени бишириб ала тура эди. Джашындан туугьан аннга чабыб джетиб, эки кьолу бла да амманы кьызарыб тургьан джыйрыкь бетин кесине буруб, аны кёзлерине кьараб, былай шыбырдады:

— Амма, джаным, меннге бир бёрекчик бер — деди. Амма белин тюзетди.

Сейр сёз аны бетини хар джыйрыгъында, кёзлеринде эмда ышаргъанында джылтырай эди.

— Джылычыкънымы... джылычыкънымы суйесе, мени сеирлик балачыгъым!—дей, тамам иги къызгъылдым бёрекчикни джашчыкъгъа сайлай эди.

Павлик асыры къуаннгандан ёрге секирди эм аманы эки джаягъын да „убба“ этди.

Ол къартны эсине тюшюрюб, „Сеирни билген, сеирни билген“—деб ичинден былай айта эди.

IV.

Кюн орта ашаргъа олтургъанларында, Павлик тынч болуб, къарнашыны хар айтханына тынгылай эди. Къарнашы къайыкъда айланыргъа барлыгъын айтханында, Павлик къолчугъун аны имбашына салыб, актырын:

— Мени да ала бар, джаным...—деб тиледи.

Столну тегерегиндегиле бары да тынгыладыла. Къарнашы къашларын кериб, ышарды.

— Биргенге ала бар аны ючюн сеннге не боллукъду,—деди эгечи.

— Сора нек алмайса, ал деб,—къарт аналары да ышарды.

— Джаным... — деб Павлик дагъыда къайтарыб айтды.

Къарнашы тауш этиб кюлюб, джашчыкъны имбашларындан тутуб ары-бери силкди, чашчыгъын ары-бери къатышдырды.

— Эй, сен, джолоучуну! Алай эсе хайда хазырлан. „Болушду! энтда болушду!“

Павлик столну артындан чыгъыб, эшикге атылды. Алай'а къартчыкъ олтургъан джеринде джокъ эди. Шиндик бош эди, алай'а кюнлюк бла этилген, не болгъаны билинмеген сызла къумда тура эдиле.

В. Осеева.

Соруула бла иш.

1. Павлик олтургъан джерде кесин къалай тутду?
2. Къартха не айтыб тарыкъды?
3. Къарт Павликге не акъыл юретди?
4. Эгечини, къарнашыны Павликге хыны къараулары нек тюрленди?
5. Хапарда хар адамны айтханын башха-башха окъугъуз.

Иги сѣз.

Иги сѣзню бычакъ кесмез,
 Иги сѣзню боран элтмез,
 Иги сѣз отда да кюймез,
 Иги сѣзге багъа джетмез.
 Иги сѣзсюз джашау неди?—
 Тузсуз хантха теббе тенгди.
 Иги сѣзню айтхан эрди,
 Акъылы джюреги кенгди.
 Иги сѣз—халкъны кючюдю,
 Зорлукъгъа кебин бичеди,
 Ол игилени ишиди,
 Окъ джерине джетиб суууйд,
 Иги сѣз сууумаз, къурумаз,
 Аны киши тутуб тыймаз.

Мечиланы К.

Письмола бла газетле.

(Х а п а р .)

I.

Хар эртден сайын Костя бла Валя эшикни уллу кьагъылгъанындан уяна эдиле. Аны почтальон эшикни кьагъыб эте эди. Ол аталарына газетни бериб, хаман былай айтыучан эди:

— Бир ящик этиб такъсагъыз эди сиз! Алайсыз сизни эшигигизни кьагъыб эшитдирген бек къыйынды.

— Тюздю, тюздю, этербиз... бюгюн огъунакъ, — деб аталары да былай айтыучан эди.

Алай'а кюн кюню бла оза, ол да ящик сатыб алыргъа унута эди.

Бир кере аталары бир абадан чырмалгъан затны алыб, юлерине къайтды. Сора Костя бла Валя бир иги кёксюл ящикни кёрдюле. Аны темир эшикчигинде: „Письмола бла газетлеге“ деб, акъ печать харифле бла джазылыб эди.

Аталары чёгючню алыб, ящикни эшикни юсюне бегитди, сора хурджунундан бир гитче киритчикни чыгъарыб, гитче ачхышчыкъ бла зынгырдатыб былай айтды:

— Сабийле, энди сизден къайсыгъызгъа береим ачхышчыкъны? Къайсыгъыз боласыз „почтагъа тамада?“ — деди.

— Мен! — деб, Костя къычырды.

— Мен да! — деб да Валя къычырды.

— Хайыр, ёчешмегиз, Костя тамадады, ачхычны да аннга берирге керекди, — деди атасы.

II.

Костя хар кюн сайын чыгъыб, гитче ачхышчыкъ бла гитче киритчикни ачыб, ящикден газетлени ала эди.

Валя да андан:

— Бир кере ачаргъа бир бер. Ачхышчыкъ бла бурургъа бир бер,—деб тилей эди.

— Берлик тюлме! Почтаны тамадасы менме, сен тюлсе.

Костя кесини газетин окъургъа олтура эди, Валя уа ол ящикни этерге унутхан болурму деб, аннга къараргъа чартлаб чыгъа эди. Алай'а Костя аны бир кюнню да унутмай эди.

Хар не зат да джарашыб эди. Ящик этилиб, киритчик да орнунда.

Алай'а бир джолда Валя югюл бюкленнген письмону ящикни тюбюне тюшюб тургъанын кёрдю.

Валя аны алыб юйге чабды.

— Костя, бери къарачы, сен письмону тюшюрюб кетгенсе!

— Не письмо хапар айтаса?

Костя югюл письмочукъну Валяны къолундан алыб, адресин окъуду.

— Хайыр, муну ары ат да къой!

— Ат да къой деген неди. Бу письмоду сора,—деди Валя.

— Письмоду, бизге тюлдю ансы. Бизники уллу Заречнийди, бу уа Гитче Заречнийди. Почтальон келсе аннга берирсе. Письмоланы биз юйлеге алыбмы айлан-ныкъбыз!

III.

Валя терезени бузлагъан миялачыгъындан эшикге, орамгъа къараб тура эди. Джел тайгъакъ джолну сибире эди. Джыгъылабыз деб къоркъуб адамла эслеб джюрюй эдиле.

Кеч бола тебреген эди, почтальон'а кёрюнмей эди. Бюгюн болгъан да этерикмиди экен? Газетлени келтириб кетди да?

Къалай этеик Гитче Заречнийде ол письмону ашы гъыб, сакълаб тура эселе уа, ол'а мында башха адамны юйюнде, башха адамны терезесини тубюнде атылыб турады. Быллай маркасыз письмола къазауатдан келди.

Мында адам сауду деб, неда ёлгенди деб, неда джаралы болгъанды деб джазылгъан эсе уа. Адамларыны уа андан хапарлары джокъду. Валя пальтосун кийди, джаулулгъун къысды, письмону да джан хурджунчугъуна салды да орамгъа чыкъды.

IV.

Къар джауа эди. Джел мылы къарны бурчакъларын Валяны тюз бетине келтириб ура эди. Къарангыда къарны ичи бла юйлени номерлерин кючден-бутдан таный эди.

Ким эсе да уллу тону бла бирадам тонуну джагъасы да ёрге кёлтюрюлюб:

— Къызчыгъым, кимни излейсе?—деб сорду.

— Меннге элли экинчи юй керек эди, билмеймисе?

— Тюз аллынга бар. Майна алайда аптеканы ары джанында. Иги эслеб бар, джыгъылырса—бюгюн тайгъакъды.

Кючден-бутдан Валя элли экинчи юйню эшик къабагъына джетиб, аур эшигин тюртдю. Алайына бауну тубюнден хырха таушу бла бир къара туюлю ит чыгъыб, чабды. Валя артына туракълаб, эшикни ызына тюртюб, ким болса да итни чабханына эшикге чыкъмазмы эди деб сакълады. Кертиси да кимни эсе да аякъ таушлары эшик аллында чыгъыб:

— Кимсе алайдагъы?—деген таушу эштиди.

Валя:—Степановлары былайдамы джашайдыла?—дебкъычырды.

— Степановлары бизбиз. Не керекди?

— Сизге письмо барды.

Эшик ачылыб, орамгъа юсюнде да тюймелери этилмеген фуфайкасы бла уллу къулакълы бёркю бла бир джаш чыкъды

Валя письмону узатды.

Джаш ючгюл письмону аны къолундан таб сермеб огъуна алды.

— Муну ким келтиргенди?—деб сорду.

— Почта бла алгъанбыз.

— Сен почтальонмуса, не?

— Огъай, сизни письмону джангылыб бизни ящикге атхандыла. Бизни адресибиз да тамам сизникичады, джангыз биз Уллу Заречный да турабыз, сиз'а Гитчедесиз. Ма, письмону алыб келдим,—деди Валя.

Валя ызына бурулуб юйлерине тебреди.

— Сау бол!—деб, джашчыкъ аны ызындан кычырды.

Бир, эки, юч ай да озду. Валя башхаланы письмоларын эсине да тюшюрмей, унутуб бошагъан эди.

Бир джолда Костя ящикни ачыб, почтаны алыб ата-сына чабды.

— Атам, бери бир къара, бу конвертде бир сеирлик адрес барды. Бары да барды—орам да, номери да, тукъуму уа джокъду.

— Къайда?

Аталары письмону алыб окъуб тебреди: Мында Уллу Заречный, 52-чи номерли юй, 6-чы квартира. Ийилген джерини адреси уа былай эди: Гитче Заречный, 52-чи номерли юй, 6-чы квартира. „Сеирди, кимге келгенди экен?“

Ол конвертни ачыб, ичинден бир къагъытчыкъны алыб:

„Багъалы мен танымагъан къызчыкъ! Къыш сен мени фронтдан джазгъан письмому Гитче Заречныйгъа алыб келгенсе. Сен аны бла меннге эмда мени адамларыма къаллай бир болушханынгы кесинг да билмейсе. Мени письмом тас болуб къалса, биз барыбыз да уллу къайгъылы эмда мыдах боллукъ эдик. Бек уллу сау бол. Сен алапат совет адам болуб ёсеринге ийнанамасени ариу кёрген Гвардияны тамада лейтенанты М. Степанов“—деб, былай окъуду.

Аталары къагъытчыкъны эслеб, ариу бюклеб, дагъыда конвертге бир кере къарады.

— Бу письмо кимге келгенди?—деб сорду.

Валя кызарыб:

— Меннге келген болур,—деди.

— Сора ящикни ачыб, письмоланы сенми аласа?

— Огъай, мен алама,—деб Костя да кызарыб джуаб этди.

Аталары Костягъа да, Валягъа да къараб, артдан:

— Костя, бери къара, сен ачхычны Валягъа берчи.

Почтагъа ол тамадалыкъ этсин,—деб былай айтды.

Костя эгешчигине гитче джылтырауукъ ачхышчыкъны берирге керек болду.

Я. Тайц.

Соруула.

1. Почтагъа тамадагъа аталары кимни салды? Эмда нек салды?
2. Улду Заречныйда алыннган письмо не письмо эди?
3. Ол письмону юсюнден Костя бла Валя къаллай сагъышла этдиле?
4. Гитче Заречныйгъа Валя письмону къалай элтди?
5. Атасы Валягъа ящикни гитче ачхышчыгъын нек бердирди?

Иш.

Бу берилген башла бла план салыгъыз:
Ючкюл бюкленнген письмо.
Гитче Заречныйдан письмо.
Письмола бла газетле ючюн ящик.
Иесине табдырылмагъан письмо ючюн къайгырыу.
Валя письмону адреси бла табдырады.
План бла хапар айтыгъыз.

Джабышдырылгъан пассажир.

Письмо кеси
Джукъгъа да бармаз.
Алай'а ящикге атсанг,
Ол чабар,
Учар, джюзер
Мингле бла верста джолланы,
Къыйын тюлдю аннга дуньяны
Кёрюрге.
Керек тюлдю аннга
Билет алыргъа.
Багъыр ачхагъа.
Дуньягъа айланыр,
Джабышдырылгъан пассажир.

Маршак.

УЛЛУ ОКТЯБРЬ СОЦИАЛИСТ РЕВОЛЮЦИЯ.

Октябрь.

Саркъаелле айла, джылла, ёмюрле,
Ёмюрледе джашай баргъан тёлюле,
Октябрь деб билгендиле къачхы айны
Башха айладан сыйлы кёрюб аны.

Октябргъа башха чырайны салыб,
Джылыу бериб деу къарыуну кириб;
Ленин чыкъды бизге джарыкъ джандырыб
Ёмюрде да биз аны унутмаз кибик.

Минг тогуз джюз онджетинчи джылында
Келди Октябрь боран этиб, тебрениб,
Оноуну алыб, байны бийни къолундан,
Урунганны джашаугъа ие этиб.

Тебрене тургъан джерни юсюнде,
Ленин таукел сюелди, къадамача.
Ол къатышхан, ол чайкъалгъан кюнледе
Бизни джолгъа салды абынмазча.

Апрельде Ленин дунягъа туугъанды,
Джангы ёмюрню башын ача, джарыта,
Октябрда патчахлыкъны къурутханд
Адам улуна тюз джолну айырта.

Байрамукъланы Х.

Ишчиле Совет властха дери къалай джашай эдиле.

Костя джер юйде джашай эди. Кюн Костягъа бир кёзюуде да кёрюнмей эди. Юйню ичи мылы тартыб, кеб-меген иис этиб тура эди. Аналары эртденден башлаб ингирге дери адамлагъа киим джууб тура эди.

Костя эгечи къарнашы бла мюйюшде ойнай эди.

Кийимлери, осал чурукълары тешикли эди да къыш орамгъа бек аз чыгъыучан эдиле.

Аталары ишден ингирде бек кеч келе эди. Ишден келиб хаман джётел этиб, ашарыгъы да келмей, къуру чай ичиучен эди.

Сабийле аталарын джазыкъсыныб, къымсыз болуб тохдаучан эдиле.

Аталарыны иши бек къыйын эди. Ишлеген джерде букъу эди. Иелери, къалай да болсун, аннга хайыр тюсюн ансы, ишчиле къайгъылы тюйюл эди.

Джазгъа аталары тамам аман болду. Аны больницагъа элтдиле. Ол анда кёб джатмады, сабийлери да ёксюз къалыб, ёлюб кетди.

Аталарын асырасала да джашаргъа керек эди. Аналары фабриканы иесине тилерге барыб: „Сабийлени аякъ юсюне салыргъа болуш. Аталары фабрикада джыйырма джылны халал ишлеб, саулугъун тас этген эди“ — деди.

Аналарыны тилегин къабыл этмей: „Бизни ёксюз-леге болушхан законубуз джокъду. Эринги басдырыргъа ма бу онбеш сомну ал да кет. Сабийле сеникиледиле, аланы джарлылыкъларын кесинг эт“, — деб къысдаб ийди.

Аналары не кюрешсе да, не этсе да тёртёуленни асырагъан бек къыйын эди. Къарнашына Костяны элге элт, аннга тогъуз джыл болгъанды, ол анда бир джукъгъа джарар деб тилеб, ары ийди.

Эллиле Совет властха дери къалай джашай эдиле.

I.

Костя анасыны къарнашына джаз келди. Элде иги эди: суу, чегет, кегетле. Кече ат кютерге барсала, сабийле ат чабдырадыла. Шахардан эсе мында кенг эди. Алай'а ашарыкъ анасыныкътыча мында да осал эди. Къара ётмек, ол да азды. Акъ ётмекни уа эштген да этмегендиле.

Анасыны къарнашыны юйдегиси да кёбдю. Танг атхандан кечге дери ишлей эдиле. Алай'а джарлылыкъ юйлеринден кетмей эди. Эллилени джерлери аз эди. Биченлике, чегет, джайлыкъла—бары да джер иеленики эди; барасы ючюн да не ачха берирге, неда ишлеб къайтарыргъа керек эди.

Ана къарнашыны юйчюгю осал эди, тар, къарангы эди. Помещикни юйю уа дуббурда балконлары бла бир-бири башында ишлениб эди.

Костя джалан аякъ хар кюн сайын аланы юйлерини къаты бла ийнек къысдай барса, терек бачхада биргелерине да алагъа къарагъан къатын бла омакъ сабийлени ойнай тургъанларын кёре эди. Юйлерини къатында гокга ханслары, кюмюш токъмакълары. Ма былайда ойнагъаек. Огъай, ары эллилени сабийлерин иймей эдиле. Бу затла бары да джарлыла ючюн деб этилмеген эдиле.

II.

Наныкъ бишиб тебреди. Сабийле джоббу болуб, корзинкалары бла чегетге тебретиле. Чегет уллу къарангы чегет эди. Сабийле бир-бирлеринден айырылмай, джоббулай айлана эдиле. Наныкъны да къоймай джыя эдиле.

Наныкъла уа ариу иисли, татлыла эдиле, кеслерине тарта эдиле.

Сабийле корзиналарын толтуруб, кеслери да тойгунчунга дери ашаб, юйге тебретиле.

Алайына улуб ала таба бир ит чабды. Ызындан сыртында да шкогу бла бай чыгыб сабийлеге урушуб:

— Мени чегетимде наныкъ джыяргъа сизге ким эркинлик бергенди?—деди.

— Бу сени наныгъынг болгъанын билмей эдик,—деб Костя былай айтды. Бай андан да бек ачыулануб, алагъа джыйгъан наныкъларыгъызны мени юйюме элтигиз деб кыджырады.

Сабийле кымсыз болуб, аны ызындан тебретиле. Юйлерине кзуру корзиналары бла кыйтдыла.

— Тохда сен адам, къандан тоймагъан, бизни орамда да болур бир той!—деб элчиле аннга джана эдиле.

* * *

Дуньяда вождубуз джашагъанча,
Алай джашаргъа ант этебиз.
Ленин аннга кзулукъ этгенча,
Туугъан джуртубузгъа кзулукъ этебиз.

С. Михалков.

Владимир Ильич Ленин.

Юйню къабыргъасында бир сурат тагъылыбды. Вася атасына: „Атам муну юсюнден меннге бир хапар айт“,—деди.

— Сен аны ким болгъанын билемисе?

— Билеме. Ол Ленинди.

— Хы, ол Владимир Ильич Ленинди. Биз джаныбызча бек суйген вождубузду.

Тынгыла сора, мен джаш эдим. Ол заманда бизге, ишчилеге, джашау кыйын эди. Биз танг атхандан кечеге дери ишлей эдик, джашагъаныбыз'а ач, джалан-нгах. Биз, заводда ишлегенле, кёб эдик. Заводну иеси Данилов эди. Ол кеси ишлемей эди. Белин бюкмей эди. Джашагъаны уа кыалай бай джашай эди! Ол, ол байлыкъны кыйдан ала эди? Биз аннга ишлей эдик. Ол бизни ишлеген кыйыныбыз ючюн бек аз зат бере эди. Кертисин айтсакъ, бизни тонаб тура эди. Бизни мангылай кыйыныбыз бла бай бола эди. Аны заводу, ачхасы, машиналары бар эди, бизни уа кыуру ишчи кыолларыбыздан сора джугъубуз да джокъ эди. Алай бла аннга ишлерге барыргъа керек бола эди. Бу кыуру Даниловну заводунда былай болуб кыалмай эди. Бу зат бютеу заводланы, фабриклени барында да былай эди.

Элде эллилени джашаулары да кыйын эди. Аланы джерлери аз эди, помещиклени уа кёб эди. Эллиле да помещиклеге ишлей эдиле. Помещикле бай джашай эдиле, эллиле уа джарлы эдиле.

Помещикле бла капиталистле бир эдиле. Эм бай эм тамада помещик—патчах да, ала бла бир эди. Ол барыны да иеси эди.

Ол помещикле бла капиталистлеге джараулу джорукъланы сала эди. Ишчиле бла эллилеге уа ол джорукъла бла джашаргъа тамам кыйын эди.

Владимир Ильич Ленин ишчилени тенги, джолдашлары эди. Ол ары дери джорукъланы бузаргъа деб кюреше эди. Бютеу кеси кыйыны бла урунуб джашагъанланы джашарларын излей эди.

Ленин ишчилени ишлери ючюн кюрешген кыаумланы бирикдириб тебреди. Аланы санлары кёбден-кёб болуб тебреди, ишчилени партиясы—коммунист партия кючлюден-кючлю бола эди. Партия кюрешмей бир

В. И. Ленин.

джукъ да табылмазлыгъын кёре эди. Аны бютеу къраллада ишчиле да ангылай тебретиле.

Ишчиле Ленинни бек суйе эдиле, помещикле бла капиталистле уа кёрюб болмай эдиле. Патчахны полициясы аны тута эди, тюрге ата эди. Аны ёмюрлюкте тюрге салыргъа излей эди. Ленин тыш къралга кетиб, узакъдан ишчилеге не этерге керек болгъанын джаза эди. Андан сора дагъыда кеси келиб, кюрешиуге башчылыкъ эте эди.

Ишчиле солдатла бла биргелей 1917 джылда февраль айда—ол заманда къзауат бара эди—патчахлыкъны къысдадыла, андан ары 1917 джылда 7-чи ноябрда помещикле бла капиталистлени да къысдадыла. Аланы

джерлерин, андан сора заводларын эмда фабриклерин сыйырыб, кеслерини джорукъларын салыб тебретиле. Не патчах неда помещикле бла капиталистле болмай, ишчиле эмда эллиле Советледе кеслерини ишлерини оноуун этиб тебретиле.

Бу былагъа джангы эди. Ленин эмда аны партиясы ишчилени бу кыйын джолну элтиб, кеслерини джашауларын джангыча джарашдырыгъа болуша эдиле. Ленинге кёб ишлерге керек бола эди. Аны кыйгъысы кёб эди. Аны саулугъу аман болду, эмда 1924 джылда Владимир Ильич ёлду.

Ленин ёлгенинде биз бек уллу бушуу этдик, алай'а ол айтханланы биз бир заманда да унутмазбыз. Биз ол не затла юретген эсе да, аланы толтурургъа кюрешибиз. Ишибизни, джашаууубузну джангыча джарашдырабыз.

Н. К. Крупская.

1937 джыл.

Соруула.

1. Ишчиле революциягъа дери ач-джаланнгач нек джашай эдиле?
2. Ленин ол джорукъну бузаргъа эмда тюрлендирирге нек излей эди?
3. Ленинге революцияны вождуду деб нек айтабыз?
4. Ишчиле революциядан сора къалай джашаб тебретиле?

Ленинни иши.

Къара кечеден чыгъарыб,
Бизге кюнню тийдйрген,
Миллетлени барына
Ленинд кесин суюдюрген.
Джуртубузну хар джери,
Гокга ханслай джашнасын.
Эркиникни туудургъан

Ленинни иши джашасын!
Компартиябыз алджамай,
Ленинни джолун элтеди.
Совет джурт ёсюб, бек бегиб,
Коммунизмге джетеди.
Джуртубузну хар джери
Гокга ханслай джашнасын.
Эркинликни туудургъан
Ленинни иши джашасын!

Бёзелены А.

Шушь сууунда.

I.

Сибирде Шушь сууну джагъасында Шушенское деб эл барды. Алгъын заманда ол элни бек аз адам биле эди: ол чегетлени, мырдыланы ичинде джашырылыныб, темир джолдан узакъда, улуу джолладан'а аладан да узакъда тура эди. Ол огъай, письмола да ары бек аз келе эдиле.

Шушенскоени кыйырында Сосыпатич деб бир джарлы элчи джашай эди. Аны Алексей деб къарнашындан туугъан джаш бар эди. Сосыпатыч'а аннга Лёша деучен эди.

Сосыпатыч бабушлагъа, къоянлагъа уугъа кёб айланыучан эди. Лёшаны уа ол биргесинне элтмей эди. Аны ючюн деб бир кере Лёша джылагъан да этген эди. Сосыпатыч'а ачыу этерча уугъа хазырланыб кетмей, кёб турду—эшда кимни эседа сакълай болур эди. Лёша аны къатына сюелиб, джылай эди. Ол минутда ол Сосыпатычны алай суймеу эте эди, аннга къарары келмей, орамгъа къараб тура эди.

Ол орамда гокга хансла чагъа эдиле, къазла ары бери айлана эдиле—ол аллай бир тауушсуз тынч орам эди. Ма бу эл орамда сыртында да шкогу бла, къара

шахар пиджагы бла бир адам артыкъ да бек таныла эди. Ол бек дженгил келе эди, эшда Сосыпатычха келе болур эди.

Лёша къол аязларын джыламукълары бек акъмаз ючюн деб, кёзлерине басды. Кёзлерин ачханында уа артыкъ да бек джылады. Сосыпатыч пиджагы болгъан адамгъа аны кёргюзюб, кюле эди.

— Ильич, бери бир къара мени джашымы къаллай къыйынлыгъы барды: уугъа элтмейдиле деб этеди.

Алай'а атына Ильич деген адамлары кюлмей-ышармай алай къарай эди.

Ол заманда Сосыпатыч да кюлгенин къоюб:

— Алай болса да джашны джолу болмады,—деди.

— Болмадымы дейсе?— деб соруб, Ильич хаман Лёшагъа къарай эди.

— Кесинг бир сагъыш эт, муну чегетге къалай элтириксе? Ол анда аягъын бутакъгъа уруб аллыкъды.

— Урмаз. Биз джолчукъну барырбыз.

— Сора бёденеле алай джолгъа джыйылыбмы турлукъдула?—деб Сосыпатыч былай айтды, алай'а андан ары алай эришиб кюрешмеди.

Сора Лёша кесини джашауунда биринчи кере уугъа кетди.

II.

Чегетни ичинде суугъуракъ эди. Чегет талачыкъгъа чыкъгъанларында уа джангъдан кюн джылтыраб тийди. Талачыкъда ханс миик ёсюб, бал-чибинле джызылдай эдиле. Хауасы да мында къалын, джарыкъ эди: джери, гокга хансла эмда нарат булчукъла ариу иис эте эдиле. Быллай талачыкъдан кетеринг да келмей эди.

Алайына Ильич:

— Мен белибаууму алмай келген кёреме. Бюгюн меннге атаргъа боллукъ болмаз,—деди.

Лёша уучула пиджакларын белибауу бла къасыб, аннга ёлтюрген къанатлыларын тагъыучуларын биле эди.

Ол Сосыпатычха къарады: ол да белибаусуз келген кёре-эдим.

Лёша: „Шкок атарыкъ туююл эселе муну уугъа айланыуу неди?“—деб таб тохдаб да бир кесек турду.

Ильич аннга къараб кюлюб:

—Джолубуз болмаймыды?—деди.

Ол кёзюуде аланы алларында, кёкенлени башы бла не зат эсе да къымылдады. Ильич къысха огъунакъ им башындан шкогун тартыб алыб марады. Бютеу чегетни уллу зангырдатыб, шкок атылды. Ильич шкогун энишге ииб, терс болгъанча:

— Ма кёрдюнгю, тёзалмадым... къалай атханымы кесим да билмейме,—деди.

Лёша уа къуаныб аллына чабды. Кёкенни ичинде дженгил огъунакъ ёлюб тургъан бёденени табды. Андан сора уугъа айланыу адамыча тебреди. Ингир болургъа аланы хар бири талай къанатлыны алыб келе эди. Ильич чынг алгъын ёлтюргенни уа Лёша алыб келе эди.

Ала чегетден чыгъаргъа кюн батыб тебреген эди. Тюздеде ханс чыкъ бла джабылды, суугъуракъ болду, джангыз кюнню узунуна къызгъан джаяу джолчукъ джылылай тура эди. Лёша аннга сеирсиниб, хансдан джолгъа чыгъа, алмашындыра келе эди.

Юйге келгенлеринде Лёша къарт атасына;—Ильич Шушенскоеге къайдан келгенди?—деб сорду.

— Ол бери кеси разы болуб келмегенди, аны бери патчах зор бла ссылкагъа ийгенди,—деб Сосыпатыч джуаб берди.

Андан сора Лёша Ильич джашагъан юйге талай кере да келген эди. Алай'а ол сау кюнлени ишлеб тура эди, кече арасына дери окъуб, джазыб тура эди. Ол энтда уугъа къачан барлыгъын билаллыгъынг джокъ эди.

Къыш тюшдю, Шушь сууу буз бла джабылды. Энди Ильичге туберге тынч болду: Ишден арыб, ол хар кюн сайын ингирде канёкла бла учаргъа суу ызына келе эди. Ол кёзюуде Шушенскоеде конёкла бек аз джюрюген, тамаша эдиле. Сабийле Ильичге къараб, туруб кеслери агъачдан кеслерине конёкла ишлеб тебретиле. Аланы тублерине темир ура эдиле.

Дженгил этмесе да Сосыпатыч да Лёшагъа агъач конёкла ишледи.

Лёша дженгил огъунакъ аланы алыб, суу ызына чабды. Къараса бютеу бузну юсю кюртле бла джабылыб. Суу джагъада Шушенскоени бютеу сабийлери джыйылыб, не этерге билмей тура эдиле: учарча джер джокъ эди.

Алайына Лёша, Ильични кесини дженгил джюрюучюсюча джюрюб, суу джагъагъа келе тургъанын кёрдю: „Энтда джолубуз болмадымы?“ деб, Лёша былай оюм этди. Алай'а Ильич келиб, къаргъа да, сабийлеге да къараб, жарыкъ болуб:

— Биз уча туручра керти деменнгили джер ишлек боллукъ тюмюдю?—деди. Аны къалай этиллигин кёргюзюб тебрети.

Сабийле ишни къолгъа алдыла: къарны ариулаб тебретиле. Дженгил огъунакъ энди боллукъ учуучу джерлерини тегерегине акъ къабыргъала ёсдюле. Аны арасында бузну сабийле сибригиле бла сибириб, ариуладыла. Андан сора чегетге барыб, назчыкъла алыб келиб, аланы къар къабыргъалагъа орнатыб, омакъ этдиле.

Учуучу джерлери омакъ болгъанында, Ильич эм гитче сабийлени бурунларын бузмай къалай учаргъа керек болгъанын юретиб тебрети. Гитчечиклени ара-

сында да Лёша эм гитчечик эди. Ол себебден Ильич аны кългъанладан да бек юрете эди. Ала экиси да конёклагъа миниб, бир-бири кълларындан тутуб кёб уча эдиле.

IV.

Андан бери кёб джылла кетдиле. Шушенское деген эл сау дуньягъа белгили болду: хар ким да энди билди, Владимир Ильич Ленин Петербургда „Ишчи класны башына бош этер ючюн кюрешчилени бирлешиулерин“ кзурагъаны ючюн, патчахны правительствосу аны 1897-чи джылда бери зор бла ссылкагъа ийген эди. Ол Сибирни эм тунакы мюйюшюнде, узакъ юч джылны ссылкада тургъанды.

Энди алгъын Шушенское элни бусагъатда танымас-са! Шушь сууларында джангы гитче сабийчикле учадыла. Алай'а быланы конёклары иги кзурчдан этилген керти конёкладыла.

Бир джолда кыш Шушенское деген элге бир ишчи келген эди. Ол кеси бу элде ёсюб, уллу болгъанды, бу сагъатда уа заводда ишлеб шахарда джашайды. Алай'а аны юйдегиси элде турады.

Солуб бошаб ол конёкланы алыб, джашы къатыш ол Шушь суугъа учаргъа кетди. Джолда бара:—Ким озса да бир чабышайыкъ!—деди.

— Кел!—деб джашы джуаб этиб: „Бу къарт мени кълалай джетиб келаллыкъды!“—деб ичинден былай айтды.

Ала суу бойнуна келиб, бузда бир-бирин сюрюб тебретиле. Атасы джашын озду. Джашы эс ташлады Атасыны аякъларына къараб:

— Къара, кълалай узунладыла!—деди.

Атасы кюлюб:

— Аякълары узун озмайды, аякълары дженгил кымылдагъан, озады—деди.

Дагъыда ала бузда учдула, дагъыда атасы джашын озду. Озгъанында сора былай айтды:

— Сен мени къалай джеталлыкъса! Мени конёкла бла чабаргъа Ленин кеси юретгенди,—деди.

Соруула бла иш.

1. Сосыпатыч Лёшаны биргесине уугъа айланыргъа нек элтмей эди?

2. Лёшагъа уугъа барыргъа биринчи кере ким болушду?

3. Ууда айланганларыны хапарын айтчыгъыз.

4. Кыш Шушь суу ну джагъасында не болду?

5. Сабийле кеслерине къаллай конёкла эте эдиле?

6. Энди Шушенское деген эл сау дуньягъа белгили не бла болду?

7. Конёкла бла учаргъа атасы джашын нек озду?

Партия.

Кыйын джыллада туугъанса тулпарча,

Онгсузланы ышандырыб джашаугъа.

Халкъла сени ёмюрде унутмазча,

Эркинликни этгенсе бизге саугъа.

Къаллы джаула чабсала да таларгъа,

Аланы сен суусутханлай келесе,

Урунганлагъа сен иште джараргъа

Кече кюн да акъылынгы бёлесе.

Джолубузну Ленин ачханды бизге,

Осиятын биз джашауда кёребиз,

Коммунизм салгъынчы джерибизге,

Тынчыкъ джокъду, рахат болмай, ёребиз.

Джунчутмайды сени каъллай чурум да,
Насыб берген хар бир юйге, орамгъа—
Партиябыз, сени алабыз къру да
Кюн аманда, барамтада, боранда.

Къарнаш этиб миллетлени, халкъланы,
Джарыкъ джолну сен элтесе хорламгъа.
Миикге тутуб Ленинни байрагъын,
Биз кёллениб таукел барабыз алгъа.

Партиябыз ачаса мелхум джашау,
Кенг джуртубузну толтургъан халкълагъа.
Игиликни къыйынды хыйсаблау,—
Табылмайды чыртда ёлче, не багъа.

Джуртубузну сен сакълайса тынчлыгъын,
Ленин айтханча кърч къала этесе.
Тюзлюк джашауну джолуна сен чыгъыб,
Муратынга энди толу джетесе.

Хубийланы О.

Биз ишлейбиз.

Совет крайла бек уллудула.
Этилик иш кёбдю алада—
Биз ишлейбиз шахтала, вышкала, домнала,
Электростанцияла эмда аллай джолла.

Колхоз тюзлеге, узакъ джерлеге,
Джюзле бла биз тракторла салгъанбиз.
Биз кесибизни къуанч ишибизни,
Октябрда хорлаб алгъанбиз.

Миллер.

Почтаны фабрикасы.

Москвада мингле бла почта ящикле бардыла. Алай'а сиз письмогъузну къайсы ящикге атсагъыз да, ол къалайда эшигини башына „Главный почтампт“ деб джазылыб тургъан бир улуу юйге тюшмей къаллыкъ тюлдю.

Письмоланы ары письмо джюрютюучю бир гитче джюк ташыучу машиначкыкъ ташыйды. Аллай машиначкыкъла эртден бладан ингир кечге дери ара сахарыбызны орамларында айланыб турадыла. Главный почтампт бир улуу фабрикагъа ушайды: аны бир-бири башында юйлеринде кетюрюучю машинала таймаздан ёрге

бла энишге джюрютюб турадыла. Аны уллу залларында арбачыкъла чабыб айланадыла. Бир минутну да тохдамагъанлай почтаны биринден-бирине бериучю кенг брезент лентала джюрюйдюле.

Была бары да письмоча быллай бош затчыкъ ючюн ишлейдиле. Алай'а бу бош затмыды? Тамам гитче къысха письмочукъда бек магъаналы хапарла болургъа боллукъдула.

Бизни письмоларыбызгъа „Почта фабрикада“ не этедиле.

Москвадан хар кюн сайын онла бла поездле кетедиле. Ала бла письмоланы да ашырыргъа керекдиле. Алай'а ал бурун почтаны сайлаб, джарашдырыргъа керекди: хар письмо кесини поездине тюшерге керекди эмда кесини станциясына барыргъа керекди.

Письмоланы сайлаб джарашдырдыла. Бир джанына бир джерге барлыкъ письмола бир табхада джатадыла. Ол бир джанына барлыкъла да—биринде турадыла. Хар письмода „Москва бу число“ деб печать урулубду.

Ол затха ишленген бир машина письмоланы джоббула этиб байлайды. Ол джоббуланы мешоклагъа джыядыла. Аланы джюрюй тургъан лента энишге тюшюредди. Письмола машинала бла вокзаллагъа, аэродромлагъа кетедиле.

Ол мешокла ызларына, тюрю-тюрю джерледен Москвагъа келген письмола бла пакетлени алыб келедиле. Хар бир конвертде „Москва“ деб бу сёз джазылыбды.

Бир талай сагъатдан бу письмоланы ара сахарыбызны районларына элтедиле, эм джюзле бла почтальонла белбауларында аур сумкалары бла кеслерини хаман джюрюучю джолларына, орамлагъа, гитче орамчыкълагъа, бачхычлагъа джайылыб тебрейдиле. Сабийле, эшиклени ачыгъыз! Почта! Сизге письмо!

М. Ильин.

Соруула.

1. Письмоланы почта ящикге атхандан сора ала кьайры тюшедиле?
3. Письмоланы башха шахарлагъа, элlege кьалай ашырадыла?
4. Аланы юлlege кьалай табдырадыла?

Почта вагонда.

Табхалада пакетле
Таб салыныб баралла,
Эки пачтальон да
Олтуруб баш кьагъалла.
Дубровкагъа откытка,
Покровкагъа посылка,
Клиннге уа кьб газет,
Керек джерде чыгъарыб,
Посылкала берелле,
Аланы сакълайдыла
Шахарла бла элле.
Бологойгъа—письмо,
Ашыгъыб ол узакъгъа
Барлыкъды Берлин шахаргъа.

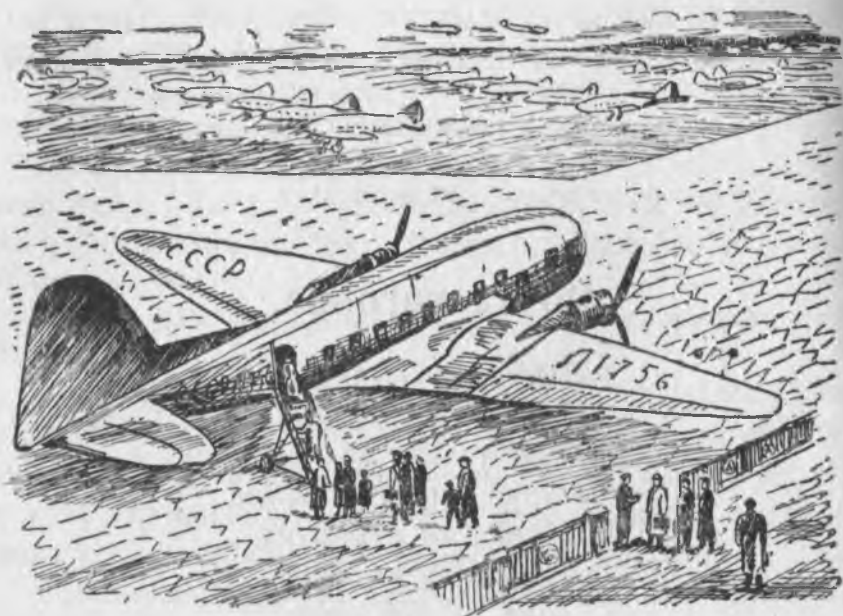
Маршак.

Хауа джол.

Бизни кьралыбызны бютеу джоллары Москвагъа элтедиле, Москваны кьатында бир-бирине тюбейдиле

Кече кюн да кьычырыкъны басыб, вокзаллагъа поездле келедиле. Москваны вокзаллары уа кьуру бир неда эки тюлдю, тогъуз огъунакъ барды.

Бу арт джыллада алага хауа эм суу вокзал кьошулгъанды. Энди сиз Москвагъа джертин, суу бла эмда

хауа бла келирге боллукъсуз. Ким ашыгъа эсе, аннга хауаны учхан игиди.

Сизни поездд бир талай кюннге джетдирлик джолгъа самолёт сизни бир талай сагъатха алыб келир.

Самолетла да поездлеча кеслерини вокзалларына керкли заманларына эм айтылгъан заманнга келедиле. Ма адамланы джюрютген самолет келди, ма джюк джюрютген, ма почтаны джюрютген да.

Адамланы джюрютген самолет Москвагъа исси кюнде кюйген адамланы алыб келди. Ала бюгюн эртден бла Къара тенгизде джууннган эдиле. Анда джылы эди, бизде Москвада уа къач болгъанды.

Башха самолет джолоучу¹ болургъа хазырланады. Адамла басхышчыкъ бла ёрлеб, миниб, сахдиян бла джабылгъан джумушакъ шиндиклеге олтурадыла. Бу сагъатдан эшиги этилликди. Самолёт, тюзню къызыу барыб, хауагъа алай кётюрюллукдю.

Бюгюн ингирге дери турмай, адамла эртде къар тюшюб тургъан суукъ джерге джетерикдиле. Ол себебден была бары да джылы тонла эм джылы бёркле кийгендиле.

Соруула.

1. Адамла бу сагъатда бир узакъ джерден бир узакъ джерге барыр ючюн, не затлагъа миниб джюрюйдюле?
2. Не зат бла джюрюген тамам дженгил барады?
3. Бу арт джыллада Москвада къаллай джангы вокзалла ишленге ндиле?

Биз шахарда болдукъ.

I.

Базар кюнню ал ингиринде атам меннге:

— Мурат шахаргъа барыргъа сюемисе?—деб сорду.

— Элтсенг'а бек да барлыгъем,—деб мен атамдан шахаргъа элтмей къойма деб тиледим.

Атам меннге:

— Шахарда кесинги джюрюте билликмисе?—деб сорду. Мен да элтмей къояр деб къоркуб:

— Иги да билеме,—деб махдандым.

Сора атам ышаргъан да этиб:

— Шахарны орамларында къалай джюрююксе, бир айтчы?—деди. Мен, атам мени хиликге этеди деб алайгъа ангылаб, джаныма да тийе:

— Халкъ къалай джюрюй эсе, мен да алай джюрюме. Анда джюрюгенни неси барды. Орамны бер да кет,—дедим.

— Орамны бир джанындан бир джанына уа къалай ётериксе?

— Аякъларым бла атладым да ётдюм да кетдим.

Атам меннге иги кесек да къраб туруб, мени джаныма тийгенин билгенча, меннге джумушакъ сѣлешиб былай айтды:

— Огъай, Мурат, алай боллукъ тюлдю. Сен айтханы бла джюрюсенг, сен кесинги автомашинагъа, неда троллейбусха урдуруб къоярыкъса. Шахарны орамларында тюз джюрюр ючюн, аны джорукъларын билирге керекди,—деди.

Атам алай айтханында, мен ол джорукъланы билмегеними кесим да ангылаб, атам энди шахаргъа элтмей къояды деб, атамдан аланы меннге бир юрет деб тиледим.

Атам меннге:

— Сора иги тынгылаб, эсингде тут,—деб былай юретди:—Шахарны орамыны бир-джанындан бир джанына къалайындан да ётюб кетерге болмайды. Аны адамла ётюучю джери барды. Аны биллигинг: аллай джерледе багъананы юсюне стрелка салыныб, аны юсюне да „Ётюучю джер“ деб джазылыб турады,—деди. Дагъыда бир кесек тынгылаб туруб:

— Дагъыгъа сен билирге керекли затла бардыла. Ол да неди десенг, анда тарамвай неда троллейбус кете тебрегенлей, минерге неда бара тургъанлай, арбадан секиргенча, сакириб тюшерге болмайды. Алай этеме десенг, тюбюне тюшюб, ёлюб къалыргъа боллукъса.

Аныча машина бара тургъанлай аны артында кызыл лампачыгъы джанса, аны тохдарын бил. Не уа аны онг джанында неда сол джанында лампачыгъы джанса, ол не онг неда сол джанына бурулурун бил. Аланы билгенинг бла бирча кесинги аннга кѣре джюрютюрге керекди. Унутмазмыса энди? Эртденблагъа дери унутмай иги билиб турсанг, биргеме шахаргъа элтирикме,—деди.

Атам бла анам да тамбла базаргъа элтириклерин хазырлай, базарда не аллыкларыны оноун эте, кече кечге дери турдула. Мени уа кёзюме къалкыу кирмей, атам юретгенлени унутуб, шахаргъа бармай къалама деб къоркъуб, аланы азбар эте, учунуб таб кечени аурлугъу кетгинчиннге дери турдум. Не кёб джукъламай тургъан эсем да дагъыда танг агъарыр заманда атамдан алгъа уяныб, аны да къобарыб колхозну машинасы келгинчи сакълагъан кесегибизге мен атам ингирде юретген шахар джорукъланы унутмай, атама айтдым.

Сора атам:

— Джигит болдунг, унутмай тураса, хайда кийин да хазыр бол,—деди. Кийиниб бошар бошамаз машина да келиб, атам да, мен да, анам да шахаргъа кетдик. Биз шахарда базарыбызны кюн ортагъа да турмай бошаб, шахарны тюкенлерине алынныкъ затланы алыргъа тебретдик. Шахарны кенг кирсиз ариу орамлары адамдан толлу эди. Таб кертиси да кесин джюрюте билмеген абджырча машинала, троллейбуслар орамлада алай кёб джюрюй эдиле. Мен'а атам юретген джорукъланы унутмай, кесими эскериб, алай джюрюй эдим. Бир джерге джетгенлей, мен „Ётер джер“ деб джазылгъанны окъуб, атам кьолундан сермеб туруб:—Былайтын ётерикбиз,—дедим.

Атам къуаныб:

— Аферим! Энди шахарда джюрюй биллигинги ангыладым,—деди. Анама къараб:—Кел муну иги джаш болгъаны ючюн бир аякъ машиначыкъ алайыкъ,—деб, былай айтды. Анам да разы болуб, барыб бир уллу тюкенден сайлаб меннге аякъ машиначыкъ алдым.

Былай бла хар не ишибизни да тындырыб, биз ма-

шинагъа келгеникде, къалгъан колхозчула да кетерге хазыр болуб тура эдиле да барыбыз да машинагъа миниб, элибизге кетдик.

Соруула.

1. Муратны атасы къайры элтди?
2. Мурат анда не кёрдю?
3. Атасы Муратха не джорукъланы юретди?
4. Сизни акъылыгъыз бла Мурат шахаргъа ненчанчы кере баргъаны эди?
5. Сиз кесигиз шахарда болгъанмысыз? Болгъан эсегиз джарашдырыб хапарын айтыгъыз.

Москва.

Къуандырад Москвабызны къарамы,
Орамлада адам, джюрюю теннгиз киби,
Бирисинден ариу болу бир орамы,
Юйлери уа бирисинден бири миик.
Баш энишге басхышчыкъла тюшедиле,
Бирисине аягъынгы салгъанлай,
Джер тюбюне сабыр алыб кетедиле,
Ма бир межам ариулугъу кез алдай.
Джер тюбюнде машиналары джетеди,
Бу тюш болур, джер тюбюнде шахар ёсген.
Джер тюбюнде суйген джерге элтеди,
Шахар тюбюн тешиб ётген Метрополитен.
Юйден миик ёмюрлюк хуналары,
Тутуш къая баргъан киби созулады,
Юй башында накъутналмаз джулдузлары,
Джуртубузну тутуругъу былайдады.
Кремль дейдиле былайыны атына,
Мындан джуртха тюзлюк закон джайылады,
Халкъыбызгъа насыб ючюн ишлеген
Партиябыз, правительство былайдады.

Къатында уа бузулмагъан сабырлыкъда,
Мавзолейни мермер ташы джылтырайды,
Баргъан сууча адам улу узунлукъда,
Тохдамаздан Мавзолейге кымылдайды.
Къарачайдан бир акъ сакъаллы къартыбыз,
Ленин, сени шош аллында озады,
„Ма аллынга мен да келдим, атабыз!“
Деген бла джыламугъу куюлады.
Москва къозгъаб тазалайды джюрекдени,
Къарыусузла тириледи Москвада,
Джуртну ашхы кишилери хар кюн сайын
Ишлейдиле уруннганы сагъышында.

Байрамкзулланы А.

Анамы иши.

— Хы, Светик кийин! Мени ишиме къараргъа барайыкъ. Ала арбазгъа чыкъдыла, алайдан да орамгъа чыгъыб, метрогъа эниб, бир талай минутдан сахарны бир джанына джетдиле.

Былай да джаш терекдени кёк чапракларыны арасында ташайыб, бир улуу кызыл межам тура эди. Светлананы анасы бир ариу темир къабакъладан киргизди. Ала кенг арбаздан ётуб, ол юйню эшиги таба тебретиле.

— Светлана бу не затды деб?— сорду.

— Бу, къзчыгъым, мен ишлеген фабрикады,— деб анасы джуаб этди.

Ала цехге¹ киргенлеринде Светлана, ал бурун сеирсиниб, эс ташлады. Ол бу джолгъа дери башы да саулай мияла бла джабылгъан быллай улуу юй кёрмеген эди. Хар джерде машинала тизгинлешиб эдиле, алай

¹ Цех—фабриканы бир бёлюмю.

тауш эте эдиле, аланы таушларындан сёз ангыланмай эди. Анасы кызычыгъын аланы бирини къатына алыб келди. Былада Светлана ол машинадан арты болмагъан, лентача тюрлю бояулары бла къумачны чыгъыб келгенин кёрдю.

— Мен, ма былайда ишлейме,—деген анасыны сёзлерин эштди. Биз былайда къумач согъабыз, Ол къумачдан артда сабийлеге ариу киимле тигедиле, — деди.

Алайына Светлана станокну башына салыныб тургъан бир гитче кызыл байракъчыкъны кёргюзюб:— Бу уа не затды?—деб сорду. Анасы аннга:

— Быллай кызыл байракъчыкъланы иги ишлегенлеге бередиле, бизни цехде уа барыбыз да иги ишлейбиз,—деди.

Светлана башха станоклагъа да къараб, алада да быллай гитче кызыл байракъчыкъланы кёрдю. Светлана:

— Меннге да быллай байракъчыкъ бла машина керекди,—деди.

— Уллу болуб иги ишлесенг, байракъчыкъ сеннге да берилликди.

— Ала цехде дагъыда кёб айландыла, станоклагъа, уллу къумач тоблагъа къарадыла. Къумач тобла кеслери конвейрни¹ лентасы бла хоншу залгъа бара эдиле. Анда аланы къагъытха чырмаб, машиналагъа джюклей эдиле.

Ол къумачны къралны хар джерине элтирикдиле, аладан сабийлеге кёб ариу киимчикле этерикдиле.

С. Барздин.

¹ Конвейер—тогдауруз джюрюб баргъан лента (не агъачдан не темирден, не да резинаден этиледиле), аны юсю бла ары-бери затла бир ишчиденбир ишчиге барадыла.

Соруула бла иш.

1. Светлананы анасы не фабрикада ишлей эди?
2. Кесини ишини юсюнден къаллай хапар айтды?
3. Аны анасыны иги ишлегенин фабрикада къалай этиб белгили эте эдиле?
4. Анасы кеси болгъан цехде ишлеген тиширыулары юсюнден не айтды?
5. Къумач сокъгъан станокладан сора, ол кызычыгына не затны кёргюздю?
6. Бизни правительствобуз фабрикада ишлегенле таб, тынч эмда къуаныб ишлер ючюн не этеди. (Фабриканы юю, терезе, къабакъ эшикле, арбаз, башы мыяла бла джабылгъан юй, конвейерни ишлегени.)

Керти шохла.

I.

Бешинчи классны терезелери арбазгъа къраб эдиле. Школну терезелерини тюз туурасында бир уллу джангы юй ишлене эди.

Сабийле кюн сайын аннга салыннган кирпичлени тизгинлерин санай эдиле.

Кирпични къабыргъаларына къаланнганлары кюнле бла болмай, сагъатла бла ёсе эди.

Ол юнню бешинчи классыны терезелерини туурасында къабыргъасын къалагъан эки хуначы бар эдиле. Сабийле аланы бирини аты Василий Иванович, бирини аты—Иван Васильевич болгъанын биле эдиле. Хуначыла бир-бири бла эришиб ишлегенлерин да биле эдиле. Аланы хар бири къабыргъаны ким алгъа ёсдюрге да деб эришиб, кюреше эдиле.

Хуначылагъа кирпич ташыучула да болуша эдиле.

II.

Хуначыла, сабийле бешинчи классны терезелеринден къараб, аланы ишлегенлерин сынагъанларын билмей эдиле.

Класс эки къаумгъа юлешинди. Серёжа Зябликов бла аны тенглери:—Василий Иванович тамам дженгил къымылдагъан, тамам усда ишлеген хуначыды“ деб алайгъа санай эдиле.

Сабийлени Толя Крючков башчылыкъ этген къаумлары да: „Огъай, Иван Васильевич озарыкъды“, —деб аны джаллы эдиле. Былада сау дуньяда да андан залим, андан дженгил ишлеген хуначы джокъду деб ант этерге хазыр эдиле.

Алай'а былайда бир табсыз иш болду: Василий Иванович къолун сакъат этди. Джашчыкъла аны къалай болгъанын кёралмагъан эдиле. Ала кёрген джангыз ишчилени башчысыны къычыргъанын, Василий Ивановични къолуну аязын ёрге тутуб, къолун эслеб тутуб тургъанын, бир тиширыуну аны къолун байлай тургъан сагъатын кёрген эдиле.

Андан сора Василий Иванович юйюне кетди. Юйню ишлерге джангыз Иван Васильевич къалды.

Серёжа башын энишге тутду.

Экинчи кюн эртден бла Василий Иванович келиб, кесини орнуна сюелгенинде, сабийле мардасыз уллу къуандыла. Аны къолу байланыб эди. Алай'а кирпичле ол этгеннге тынгылаб, бой салыб, кеслерини орунларына джарашыб бара эдиле.

Серёжа кюнню бир джарымын къошулмамай, джаллаб, хаман неге эсе да сагъыш эте эди.

Уллу переменада ол сабийлени бош классха джыйды. Ала анда эшикни бегитиб нени юсюнден эсе да бек къызыу оноулашдыла.

III.

Экинчи кюнюнде, бешинчи классны джашларыны джарымы бир сагъатны дерс башланырдан алгъа, школгъа келдиле.

Мекам ишлеуде.

Ала классха джыйылыб, терезе тублеге басындыла. Серёжа барыны да алларында сюеле эди.

Сегиз сагъатха тамам беш минут керекли болгъан заманда джангы ишленген юнью арбазында Василий Иванович да, Иван Васильевич да бирден кёрюндюле. Ала экиси да нени юсюнден эседа сёлеше, ышара-ышара келе эдиле. Хуначыла экиси да ишлеген джерлерине ёрледиле.

Сабийле къымсыз болдула.

Ишчиле тохдадыла. Василий Иванович ишлеген джерде бир-бири юсюне салыныб тургъан кирпич къалаучукъла бар эдиле. Аланы юслерине бир къагъыт бегиб, аннга да къара туш бла былай джазылыб эди:

„Василий Ивановични кирпичлери.
Башха адамгъа тиерге боллукъ тюлдю.
Аламат ишчиге салам!“

Василий Иванович бир ышаргъан да этиб, ишлеб башлады.

IV.

Ингирде Серёжаны къауму узун коридорну барыб, джангы юнью арбазына чыкъды.

Даурсуз бир-бири ызларындан тизгинлешиб кирпич-леге дери барыб, кирпичлени Василий Иванович ишлеген джерге даурсуз элтиб салдыла.

Аланы акъыллары, джангы ишленген юнью тегерегинде джангыз къабакъны сакълагъан сакълауудан сора киши да джокъду деб алай эди. Алты сагъатда иш бары да бошалды.

Алайына ала хаман эштиучю кирпичлени ургъан бир тунакы тауш эштдиле. Василий Иванович ишлеген джерде ким эсе да бар эди.

Серёжа кёзю-башы бла сабийлени тохдатыб, алагъа къарай кетди. Ол мюйюшден ары бурулуб, таякъча сюелиб тохдады; Василий Ивановични орнуна Иван Васильевич сюелиб, кирпичлени дженгил таб сада тура эди.

Алгъы бурун Серёжа сюелиб, не этерге билмей турду эсе да экинчи уа не атылалгъанын атылыб, сабийлеге келди.

— Аланла, аланла...—деб, солууун алыб, сора,—Иван Васильевич Василий Ивановични орнуна кирпичлени къалай турады!—деди.

— Алай деген неди? Ала ким алгъа бошаса да деб, эришиб ишлейдиле сора,—деб къайсы эсе да сорду.

— Аны ючюн не боллукъду? Биз да болушабызда бирибиригизге. Ала да алайдыла... Ол'а бизникиге болуша эсе, сора келигиз биз аннга да кирпичле ташыб къояйыкъ,—деди Серёжа.

— Болсун!

Сабийле иги къарангы болуб, Иван Васильевич кетгенинде, эки усданы ишлеген джерлерине кирпичлени ташыб тебретиле.

Экинчи кюнюнде Серёжа Крючков Толягъа бу халпарны барын да айтды. Ол кюн барысы биригиб ишледиле.

Джангы ишленген къабыргъагъа уа:

„Аламат ишчилеге Иван Васильевич бла Василий Ивановичге салам!“—деб джазылгъан бир уллу плакаты джазыб, такъгъан эдиле.

И. Туручин.

Соруула.

1. Школьникле кеслерини классларыны терезелеринден нени сынадыла?

2. Ала юй ишлеучюлени юсюнден не зат билдиле?

3. Класс экиге къалай юлешинди?
4. Серёжаны къауму мыдах нек болгъан эди эмда нек оноу-
лаша эдиле?
5. Серёжа бла аны нёгерлери Василий Ивановичге не бла
болушдула?
6. Серёжаны эмда Толяны къаумлары экиси да биригиб эки
йшчиге нек болушдула?

Къалай насыбды ишлеген.

Къолгъа къалам алыб джазгъан
Балта алыб отун джаргъан,
Юйню кирпичлерин тизген—
Къалай насыбды ишлеген!
Сюрме бла агъач джоннган,
Джангы полгъа чуйле ургъан,
Джаз башында сабан сюрген,
Къалай насыбды ишлеген!
Орамлагъа асфальт къуйгъан,
Машинаны элтиб баргъан,
Джайлыкълада сюрюу кютген
Къалай насыбды ишлеген!
Эрлей киимин кийиб,
Эртденнгиде ашаб, ичиб,
Хайт деб, ишге тебреген—
Къалай насыбды ишлеген!

Къулуйланы Къ.

Джангы сахар.

I.

Таня бла Галя тик джарны къыйырына чыкъдыла.
Аланы тюблеринде, теренде бек уллу джаныуарлача
бир сеир машинала джюрюу эдиле.

Аланы бир къаумлары джерни къобарыб, таулача

къалаб бара эди. Бир къаумлары уа быхыны тахдадан тартыб алгъанча, уллу джюз джыллыкъ къарт тюкгючлени тамырларын алай тынч къобарыб, алыб бир джерге къалай эдиле. Алай'а барындан да бек Таняны сеирсиндирген джарны къыйырын къазгъан машина эди.

Ол машинаны къыйырында да чолпусу болгъан узун къолу бар эди. Чолпуну тюрбюнде джылтырауукъ тырнакълары да бар эдиле.

Къол кесини тырнакъларын, силкиниб келиб, джарны къыйырына ташайта эди, къаты топракъны, ташы, тамыры, чымырталары бла тырнай эди, джыя эди эм сибире эди. Уллу джюк джюрютген машинагъа джюклей эди. Уллу джюк джюрютген машина кесини орнун джангы келген машинагъа къоуб, томала-томала къайры эсе да кете эди.

Къызчыкъла ол сеир къолгъа эртденлик ашарыкълары эслерине тюрбючюннге дерн къараб турдула.

Алайдан кетерге кёзлери къыймаса да, туруб юлгерине барыргъа керек эди да, кетдиле. Инггирде атасы ишден къайтханында уа Таня:

— Атам, анда ол тюз джерде не этедиле? Алайда не зат боллукъду?—деб сорду.

— Анда сахар боллукъду, Танюша, биз анда джашарыкъбыз. Сен'а окъугъан этериксе,—деб атасы былай айтды.

Таня бла Галя ол джаргъа хар кюн сайын баргъанча бара эдиле, хар баргъанлары сайын алайда бир джангы зат да кёре эдиле.

Дженгилде ол тюзню джырыб, темир джол ётдю. Вагонла джюрюдюле, паровозла къычырдыла. Фонарлары бла багъанала кёрюндюле. Багъаналагъа джылтырауукъ темир чыбыкъла тагъылдыла. Андан сора бир кёб ящиклени да келтирдиле, аланы тенг этиб эки тизгиннге тиздиле.

II.

Бир кере атасы да, Таня да эртенбла огъунакъ джаргъа тебретиле. Таня, Галягъа къайтыб, ючюсю да кёкенлени арасы бла таныгъан джаяу джолчукълары бла атландыла. Келселе уа аллайгъа келсинле, кёзлери кёргеннге да ыйнанмай эдиле.

Ол кёб ящикле къаланнган джерде, терезелери, эшиклери, коридорчукълары бла джангыз бир кюннге джангы ариу юйле ишлениб, сау орам къуралыб тура эди. Бир къаумларыны алкъын башлары джабылмагъан эди, бир къаумларыны уа башлары да джабылыб, оджакълары да бар, оджакъларындан да тютюн чыгъа тура эли.

Таня бла Галя асыры къуаннгандан кюдюле. Атасы уа:

— Ма сизге шахар! Джаратамысыз?—деди.

Дагъыда эки кюнден Таня да Галя да, дагъыда ала-ча шатырлада джашагъанла бары да джангы юйлеге кёчдюле, сахар адамладан толду.

Юйледе радио согъулду, терезеледе джарыкъ кёрюндю, кранладан суу чыкъды, телефонла зынгырдадыла, тюкенле ачылдыла... бир юйде уа, тамам уллу юйде: „Школ“ деб джазылды.

А. Некрасов.

Соруула.

1. Къызчыкъла джарны къыйырындан къараб, не кёрдюле?
2. Къызчыкъланы къайсы машина бек сеирсиндирген эди?
3. Джангы сахарны алай дженгил къалай ишлеялдыла?

И ш л е у .

Батмакъ мырдыны орнунда,
Джукъ да болмаучу тюзледе,
Кёб алаMAT затлары бла
Заводла ишлеб тебрелле.
Тартадыла, саладыла
Багъанала бла чыбыкъла,
Кёб электростанцияла,
Ишленедиле сахарла.

Биринчи къар.

Кёб болмай биринчи къар джауду. Хауа да къар джауарча эди, аякъларынгы тубюнде да къар джырылдай эди; джер юйлени башы, терекле, орамлада шиндикле—бары да джумушакъ акъ, джаш болгъан эди, эмда ол себебден юйледе тюненеден эсе башха кёрюне эдиле, фонарла джарыгъыракъ джана эдиле, хауа джылытырауукъ эди.

А. Чехов.

Къыш.

Кюйдюреди къыш суукъ,
Ачы аяз урады.
Сыйдам бузда Хамит да
Хойнухчугъун бурады.
Къара джер да юсюне,
Акъ киимин кийгенди,
Хамитчик да суукъ да
Джангы тончукъ кийгенди.
Къамчисини учуна
Кючлю джары такъгъанды,
Тенгчиклерин кёрюб ол,
Суу джагъагъа чабханды.

Къарт къышны гынтдылары.

(Т а ў р у х.)

I.

Къарт къыш ачыулары, дуньяны башында джаны болган зат кюймазгъа мурат эттенди. Хар неден да алгъа ол къанатлылары кюолгъа алгъанды: кеслерини сызгыргъанлары бла ала аны джанындан тойдургъан эдиле.

Къыш кесини суугъу бла юрду, чегетлени чапракъларын джоллагъа чачды.

Къанатлыла кыйры кирирге билмей, джоббу-джоббу джыйылыб, сагъышны басдыла, миик таулары ол джанына, тенгизлени артына, джылы кыраллагъа учуб кетдиле. Къалган джангыз шорбат чыпчыкъ болду, ол да юню чырдысына кысылды.

Къыш къанатлылары джеталмазлыгъын билиб, джануарлагъа мыллыгын атды.

Тюзлени къар бла себеледи, чегетлени кюртле бла къалады, тереклени буз къабукъ бла кийиндириб, бир бузлауукъну бирини ызындан ийиб тебреди.

Бузлауукъла бир-бири ызларындан келиб бир наздан-бир назгъа секириб, чартлаб, чыккырматыб, джануарлары кюркютуб тебреди.

Джануарла кюркмадыла: бир къаумларыны тонлары джылы эди, бир къаумлары да терен уяларына букъдула, агъач кюян агъачны кюушуна кириб, чертлеуоклени сындырады, айю да кюркесине кириб, табанын эмеди, кюянчыкъ да ёрге-эинше секириб, кесикесин джылытады, атла, ийнекле, кюйла уа эртде огъунакъ джылы баулагъа кириб, хазыр биченни чайнадыла.

III.

Къыш андан да бек ачыуларыб, чабакъла таба теб-рейди: бир-биринден кючлю болуб, бир бузлауукъну ызындан бир бузлауукъну джибереди. Бузлауукъла таукел чабадыла, чёгючлери болмагъанлай да уллу тауш этдириб урадыла; уллу чюйлери гитче чюйлери да болмагагъанлай кёлледе, суулада кёпюрле ишлейдиле. Суула, кёлле да бузлайдыла, алай'а башлары бузлайды; чабакъла уа бары да сууну теренине сингиб, кетиб, буз чардакъланы тюрюнде андан да бек джылыныб, турадыла.

IV.

„Тохда сора мен адамлары иманлары юйюрем“ — деб, къш былай мурат этди. Бир-бири ызындан, кючлю бузлауукълары джиберди.

Бузлауукъла терезеледе миялагъа хар, оюула салгъанча, буз оюула саладыла; къабыргъаланы, эшиклени агъачла джарылгъынчы алай кючлю къагъады. Адамла уа печлени къыздырыб, локъумла бишириб ашайдыла, къышны хиликге этиб, кюледиле. Кимге болса да отун алыргъа чегетге барыргъа керек болса, ол уллу тон, уукъла, джылы къолкъабла кийеди, аны юсюне да балта бла отун этиб тебресе, таб суукъ болгъандан да озуб, терлеген да этеди. Джоллада уа, къышны хиликге этгенча, кёб арба тизгинлешиб келеди; атла терлеб тютюнейдиле, арбачыла уа аякълары бла джерни къагъадыла, къол къаблары бир-бирине урадыла, имбашлары къымылдатадыла, бузлауукъну да махдайдыла.

V.

Барындан да бек къышны джанына тийген неди десенг, сабийчикле, — ала да къышдан къоркъмайдыла! Конёкла бла, чанала бла исдемей учуб айланадыла, къар джуммакъ ойнайдыла, къардан аммала этедиле, таула

ишлейдиле, аннга да суу къяудыла, дагъыда бузлауукъну
“Кел да бир болушчу” деб, чакъырадыла. Кыш ачыу-
ланыб, къайсы джашчыкъны болса да кјулакъчыгъын,
бирини да бурнун чимдесе, ала агъарсала да — джаш-
чыкъла къарны сермеб алыб, ышыб тебрейдиле—сора
аны бети отча къызады.

Бир тукъум бир зат бла да хорлаялмазлыгъын кё-
рюб, къыш джылаб тебрейди. Карнизледен къышны
джыламукълары агъадыла... эшда, джаз джуукълаш-
хан болур.

К. Ушинский.

Соруула бла иш.

1. Къышны аллы каллай башланнганыны юсюнден джазыл-
гъанны джангыдан окъугъуз.

2. Къанатлыла суукъдан къалай сакъланадыла? Джануарла
уа? Чабакъла уа? Адамла суукъ бла къалай кюрешедиле?

3. Бу таурухну хар бёлюмюне бир ат атаб, баш табыгъыз.
С ё з ю ч ю н: Къыш къанатлыланы кългъа алыб тебреди.

4. Къышны ким къайда ашыргъанын айтыгъыз.

Керекли сёзле.

Къоян ... тюбюнде

Агъач къоян ...

Тюлкю ...

Лобан ...

Айю ...

кюркеде.

тешикеде.

терекни кјуушунда.

нызы терекни

джерни тюбюнде.

Боранлы къыш.

Исси джай дженгил ташайыб кетди, алтынлы къач-
да озду, къар джауду-боранлы, суукъ къыш келди.

Бузлатыучу джелле урдула. Чегетде терекле къы-
мыжа болуб тура эдиле,—ала къышхы акъ кинмлери
сакълай эдиле. Нызы бла нарат да артыкъ да бек кёк-
сюл болдула.

Кёб кере къар джабалакъ этиб тебрей эди, адамла да танг атхан бла уяна келиб, къуана эдиле, не ючюн десенг, терезеден аллай кирсиз къыш джарыкъ ура эди! Биринчи къар себелегенлей, уучула уугъа чыкъдыла. Сау кюнню узагъына чегетде да ызчы итлени юрген таушлары чыгъыб турду.

Тёнгереуок чыгъанакъмыды, огесе тюлмюдю—джолну бир джанындан къоян атылыб келеди. Уучу сызгъырды да, къоян тохдады, арт аякларында ёрге къобуб, къулакъларын да ёрге тутуб итле узакъдамыдыла деб тынгылайды.

И. Соколов-Микитов.

Къачан не болады.

Бузлауукъ.

Сабийчикле чанала бла
учуб тебретиле.

Биринчи къар тюшдю.

Суучукъ буз бла джабылды.

Снегирле учуб келдиле,

Сабийле снегирни тутдула.

Къачан не болады? деген соругъа джуаб, чыгъарыр ючюн онг, эмда сол джанында тизгинледе айтыулань бир-бирлерине къошугъуз. Бу затла сизде къайсы кюнде болгъанын джазыгъыз.

Сабийле.

Солуу кюн болгъанлай,
Бек ашыгъыб туруучу эм.
Чынар чанамы сюйрей,
Гебен ызгъа чыгъыучу эм.
Бир-бир келе сабийле,
Сыртдан энишге ыз ызлай,
Учуучанек тизилиб,
Чабырларыбыз бузлай.
Джалына аналагъа,

Джарыланы тилеучек.
Хойнух айландырыргъа
Дженгил бузгъа джетиучек.
Хойнухну буруб ийсек,
Дуулдай бурулуучан эд
Бузда, кюзгюде кибик,
Ол кёрюнуб туруучан эд,
Не да чыгъыб арбазгъа,
Къысдау ашыкъ ойнаучанек.
Ашыкъланы къабдырсакъ,
Юйге мыдах барыучанек.

.

Ойнаб къайытыб юйге,
Китабланы алыучанек,
Джаныуарланы юсюнден
Джомакъланы окъуучанек.
Къар орамны чабыучанек,
Биз школгъа ашыгъыб,
Махданыб къайтыучанек,
Иги белгиле алыб.

Ахматланы А.

Иш.

1. Джашчыкъланы чана бла учханларыны, хойнух айландыргъанларыны эмда ашыкъ ойнагъанларыны юсюнден окъугъуз?

2. Бу джырда болгъан хапарлагъа суратчыкъла салыб, аланы тюблерине джазаргъа джараулу сёзлерин сайлаб, алыгъыз.

3. Кесигиз къыш къалай ойнагъаныгъызны юсюнден хапар джарашдырыб айтыгъыз.

Къар къыз.

Дуньяда бир къарт бла къарт къатын болгъандыла. Ала джашай-джашай туруб къарт болдула. Сабийлери уа болмагъан эди. Ол затха ала бек мыдах бола эдиле.

Бир кере тобукъгъа дери къар джауду. Сабийле ойнаргъа деб орамгъа къуюлдула. Чанала бла учадыла. Сора къардан къарт къатын ишлеб тебретиле. Къарт алагъа терезеден кѣб къараб туруб, къатынына:

— Биз да барыб джашлача къар бла ойнагъанлыкъгъа не боллукъду?—деди.

Къарт къатын эрине:

— Чыгъайыкъ, чыкъгъанлыкъгъа не боллукъду. Кеси бизге къардан бир къар къызчыкъ ишлербиз,—деди.

Айтханларыча огъунакъ этдиле. Бачхагъа барыб, къар къыз ишлеб тебретиле. Къолчукъларын, аякъчыкъларын, башчычыгъын ишледиле. Кѣзчюклерин кѣк мияладан этдиле, къашчыкъларын кѣмюр бла къыйдыла.

Къалай ариуд къар къыз! Къартла аннга къарайдыла, алай'а къараб тоялмайдыла.

Алайна къар къызчыкъ ышарды, къашын къымылдатды, къолчугъун кѣлтюрдю, бир эки кере атлады да, сора акъырын-акъырын къарда юй таба тебрети.

Къарт бла къарт къатын иги да къуана эдиле, аны

ызындан юйге чабдыла, къалайгъа олтуртургъа не бла сыйларгъа билмедиле.

Алай бла аланы къар къызлары къарт бла эмда къарт къатын бла джашаб къалдыла.

II.

Къар къыз кюнле бла болмай, сагъатла бла ёсюб тебреди: хар кюн сайын—акъыллыдан-акъыллы, ариу-дан-ариу болады. Къарт бла къарт къатын аннга къу-аннгандан тоймайдыла. Аннга сахтиян чурукъчукъла, чилле лента аладыла.

Бир кюн бла кече—бир сутка кете, алай бла кыш да озду, джаз келди. Кюн джылытыб тебреди. Къарны тюбюнден суучукъла барыб тебредиле. Юйлени башла-рындан агъыб тебреди. Бютеу сабий болгъан бек къу-андыла.

Джангыз къар къызчыкъ къуанмайды, ол мюй-юшге олтуруб, эшикге да къарамай турады.

Кёкге къара булутла чабыб суукъ урса, джангыз ол заманда ол къуанады.

Къарт къатын аннга къараб туруб, башын бул-гъайды.

— Къызым сени джанынга ким тийгенди?

— Бир киши да тиймегенди, анам.

— Ауругъанынг болурму?

Къар къызчыкъ тынгылайды, аны акъ ууртчукъ-ларындан джыламукъчукълары тёнгерейдиле.

III.

Алай эте, джай да болду. Кюн къыздырды, джер да чакъды. Къызла чегетге эрикгенлик эте, барыргъа теб-реб, къар къызчыкъны да чакъырдыла:

— Бизни бла кел!—деб.

— Иссиди кюн башымы кюйдюрлюкдю,—деди.

— Сен башынга джаурукъчукъ къыс, ол заманда кюн кюйдюрмез.

Къартла аузландыла ансы, Къар къызчыкъ барлыкъ тюйюл эди.

— Бар, къызым. Джангыз кесинг юйге кирибми турлукъса?—Къар къызчыкъ аланы айтханларына тынгылаб, къызла бла кетди. Ала чегетде гокга хансла джыйыб, ойнай эдиле. Ол'а суукъ суучукъну къатында келекеге олтуруб, аякъчыкъларын да суугъа салыб, кюн батарын сакълай эди.

Ма кюн да батды ингир болду.

Къызла ойнаргъа къыздыла, от этиб, отну башы бла секириб тебретиле.

Бири секирди, аны ызындан да экинчи, ючюнчю да секирдиле.

Къар къызчыкъгъа да кезюу джетди.

— Сен нек секирмейсе? Огъесе къоркъгъанмы этесе?—деб, аны селеке этиб, кюлюб тебретиле,

Къар къызчыкъ не къарыуун да салыб, чабыб келиб секирди.

— Къызла къарайдыла—Къар къыза джокъ. Къайдады ол? Отну башында уа акъ тылпыу чыгъады. Алай эте келиб акъ булутчукъ болуб, бек миикге чыгъыб, башха булутланы ызларындан джетерге сюрюб кетди.

Къар къызчыкъ эриди.

Соруула бла иш.

1. Къар гинджи къызчыкъгъа айланнганыны юсюнден айтылгъан джерин окъугъуз, ол къаллай эди. Акга бла амма аны нек суйген эдиле? Ол джай къалай эриди?

2. Бу таурухда тюзю неди, кеси башынгдан акылынг къалайды?

Торгъай чыпчыкъ.

Бир джолда кыш мен фортчканы ачдым. Юйге кызыл ёшюнлю къара къанатчыкълары бла эмда кёк къанат башлары бла торгъай чыпчыкъ учуб кирди.

Мен аннга мюрзеу бюртюкчюкле бла ётмек кесекчик бердим. Ол аланы чёблеб, чыбыкъчыкъгъа къонуб джукълады.

Бир талай кюн кетди. Торгъай чыпчыкъ мени бармагъыма къонуб, къол аязымдан бюртюкчюклени къаба эди. Эмда имбашыма къонуб да туруучан эди. Ит мени кёрсе чабыб келиучен эди. Торгъай чыпчыкъ алгъы бурун андан къоркъа эди, артда уа юрениген эди да, шох болду. Торгъай чыпчыкъ итни сыртына къона эди, ол огъай башына да къонуучан эди. Бу бек кёз ачарча зат эди. Ит къуйругъун булгъаб юре эди, бир-бирде уа ары-бери да чынгай эди. Торгъай чыпчыкъ ат джерге чёкгенча, къонуб туруучан эди.

Мен аннга кесим бек суйген джырланы сызгъырыб джырлай эдим.

Аны эркелетсенг, торгъай чыпчыкъ бир да бек суйе эди. Мен аны къолума алыб, узун созуб: „Мени аламатчыгъым, мени иги-чи-гим“ десем, бек къуана эди. Сора ол кычырыб, джырлаб тебрей эди, ары-бери силикине эди, кесин джигитча этиб, ары-бери секире эди. Мен талай кюннге юйден кетдим. Торгъай чыпчыкъ менсиз эригиб, зар болуб, тура эди.

Мен къайтханымда, кючден-бутдан тешиндим. Торгъай чыпчыкъ тешинирге къоймай эди. Ол мени юсюме тёрт джанымдан уча эди. Торгъай чыпчыкъ мени имбашыма къонуб, кишдикча башын мени бойнума ышый эди.

Андан сора ол мени башымда учуб бир-эки-юч тегерек айлануб, шкафа къонуб, мени бек суйген джырымы джангылмагъанлай, сызгъырыб джырлады.

Быковнукъу бла.

Къар тубюнде къанатлыла.

Бир кере мен чегетни ичи бла лыжалагъа миниб бара эдим. Кюн ариу, бузлауукъ-суукъ кюн эди. Мен аллымда бир улуу чегет тала кёрюндю, анда миик къайын терекле бар эдиле, аланы юслеринде чынтаукъла къонуб, къайынланы бюртюклерин ашай тура эдиле.

Алагъа бир къалай джуукълашыр эди деб, мен аны сагъышын этиб тебретим. Алайна ала бары да баш энишге мыллыкларын атыб, къайын тереклени тубю къарда тас болуб къалдыла. Аланы ызларындан къартчыгъа атылыб келиб, къайын терекни тубюне тюшюб, къарда ары, бери барыб тебрети, алай'а къарны къазыб тутуб къояргъа башы джетишмеди. Мен аннга бек сеирсиндим. Чын таукъланы юйлери къар тубюндеди.

М. Пришвин.

Соруула.

1. Мында къышлаучу не къанатлыланы юсюнден окъудугъуз?
2. Ала бизни чегетлерибизде къышларгъа къаруулары не бла джетеди?
3. Чынтаукъ не зат ашаб джашайды? Къартджыгъа уа не зат ашаб джашайды?
4. Бу сагъатда къайсы къанатлыланы сынайсыз?

Къыш.

Катя печни аллында шиндикчикге олтура эди. Аны тобукъларында джылы кииниб, бир гинджи джукълай эди. Катя аннга акъырын:

— Сен, Матрёна, джылама.

Мен саннга къалач алырма—деб, беллау айта эди.

Алайна ким эседа хант этиучю юйню терезесин

кѣакъды. Катя терезени кѣакъгъан кимди деб, туруб хант этиучю юйге чабады. Мияланы эриб тургъан ачыкъ джери бла терезе тубюню агъачына кѣонуб, акъ ешонлю бир кѣузгъун, кесини кѣаралдым бурну бла терезени кѣагъа тура эди. Кѣачда огъунакъ терезени экинчи кѣатын салгъан заманда анам ариу болур ючюн деб эки мияланы арасына кѣзыл такѣузюкле салгъан эди. Чакъынджик быланы кѣрюб кѣагъа эди. Алайда та-кѣузюк тюз аллында тургъанлай, аны нек алалмагъа-нын ангылмай эди.

— Андрейка, Андрейка!—деб Катя тамада кѣарна-шын чакъырды. Андрейка иги да ушатмагъанлай терезени кѣатына келиб кѣарады.

— Ашарыкъ тилейди, бу сагъатда кѣанатлыла ач боладыла,—деди. Ол табхаланы кѣазыб, бир кесек семиз этни алыб, тончугъун сыртына кѣаблаб, орамгъа чыкъды. Катяда аны ызындан чыкъды. Кюн ачыкъ болса да, бек суукъ эди. Кѣайынла юсюне шекер кѣуюлгъанча

агъарыб, бузлагъан бутакълары джерде кюртге джете тура эдиле.

Бурууну къатында кёкен'а къарны аурлугъун кёл-тюралмай чыртда джерге джайылыб къалгъан эди.

Андрейчик арбазны арасында къайын терекни къатында тохдаб, хурджунундан бир кючлю халыны чыгъарыб, ол семиз кесекни терекни бутагъына такъды.

Аны бошагъанлай, ол юйге къачыб кетди, Катя уа коридордан сары семиз кесекге къараб: Къртджыгъа къачан келликди?—деб кёб турду.

Къартджыгъа келмеди. Къайынны бутакъларыны бири силикинди. Андан къарны агъызыб, семиз таба дженгил къымылдагъан синичкачыкъ учуб келди. Аны ызындан дагъыда талайы келиб къондула. Къызыл снегир учуб, бир джанына джаллады. Снегир джашаунда мюрзеуню эмда тюрлю - тюрлю урлукъланы ашагъан болмаса, семиз этни ашамайды. Алай'а джеркни булчукъларында тегерекчикле бла джохарны къуйрукълу урлукълары бусагъатда ийнели къырау бла джабылыб эдиле.

Катя снегирге:—Тохда учуб, кетме!—деди.

Ол юлерине чабыб кириб, умурланы джыйыб келиб къаргъа себди.

— Ма, снегирчик сеннге да! Аша!

Калитка джызылдады. Арбазгъа анасы бла къарт атасыны белибаууна балта сугъулуб, анасыны бойнунда да кёксюл джукъа томрау мычхы бюгюле, зынгырдай келе эдиле. Ала чегетден келе эдиле.

— Бакъ, иги бакъ аланы, къызчыгъым, ала сеннге борчлу болуб къалмазла!—деб анасы ышара-ышара былай айтды.

Къарт атасы ўа:

— Къызчыкъ, чабчы юйге, столну ашарыкъдан толтур—бизге да кюн орталыкъ ашаргъа керекди!—деди.

Л. Воронкова.

Соруўла бла иш.

1. Катя хант этиўчу юйге нек чабхан эди? Ол анда не кёрдю?

2. Ач къанатлылагъа сабийле не этиб болушадыла?

3. Семиз этни къайсы къанатлыла ашадыла, ётмек умурчукъланы ўа къайсы ашады?

4. Анасыны— „бакъ, иги бакъ аланы, къызчыгъым, ала сениге борчлу болуб къаламазла“—деген сёзлерин къалай ангыларгъа керекди?

5. Сурат нени сураты болгъанын айтчыгъыз.

6. Бу хапаргъа кёре энтда къаллай суратла этерге болдукъду?

7. Сиз къыш мында къалыўчу къанатлылагъа не бла болушасыз?

Риманы чыпчыкълары.

Рима гюрбеден туй алад,

Табакъны белине дери.

Аны арбазгъа чыгъарад

Чыпчыкъла учалла кери.

Римачыкъ беш джыллыкъ къызчыкъ:

Дейд:—Сабыр болугъуз азчыкъ,

Сиз, мени чыпчыкъларым!

Сиз мени ариўчукъларым!

Къанатлы шохчукъларым!

Мен сизге туйчюк берейим,

Дорданчыкъла этдирейим.

.

Суукъ алыб онгчукъларын,

Чюйре кийиб тончукъларын,

Келирге къоркъалла туйге,

Римачыкъ киргинчи юйге.

Кёре кьоркьюу болмагъанын,
Чакъырадыла кьалгъанларын,
Ызларындан кьарагъанланы.
Чыпчыкъла кьонадыла джерге,
Тюй бюртюклени чёблерге.
Чёблейдиле ашыгъыулу,
Чёблейд гитче, чёблейд уллу.
Кьоркъмайла ачдан, суукъдан
Чыпчыкъла Рима сауукъдан.

Отарланы К.

Бузну юсюнде.

Къыш тенгиз бузлады.

Чабакъ тутуучула бютеу колхозлары бла бузгъа барыб чабакъ тутаргъа тебретиле. Чабакъ ауларын алыб, ат чана бла бузну тебретиле. Ала бла Андрей деген чабакъчы да тебрети. Биргесине Володя деген джашчыкъ да тебрети. Узакъгъа, бек узакъгъа кетдиле. Анда уа къайры кьарасанг да буздан сора джукъ кёрюнмей эди. Андрей кесини нёгерлери бла кьалгъанладан да арлакъ узаймайды. Бузда тешикле этиб, ауланы ары ийиб тебретиле. Кюн тииб ариу кюн болду, адамла бары да джарыкъ эдиле.

Володя чабакъланы ауда чырмалгъанларын алыргъа болуша эди, чабакъны кёб тутханларына да къуана эди. Суудан чыгъыб, бузлагъан чабакъла уллу-уллу тебеле болуб джата эдиле. Андрей:

— Болду энди, юйге кетер заман джетди,— деди.

Алай'а кьалгъанла бары да кече былай къалайыкъ да эртден бла тутарбыз деб, былайгъа дженгдиле.

Ингирде джукъ ашаб, уллу тонлагъа иги чырмалыб,

чаналаны юсюнде джатдыла. Володя джылыныргъа деб атасына къысылыб джатыб, къаты джукълады. Кечени ортасында атасы секириб туруб:

— Аланла, кобчугъуз! Бу джелни кёремисиз? Бир табсыз болмасын!—деб къычырды.

Бары да секириб, туруб ары-бери чабышдыла. Володя:

— Бизни ары-бери не силкеди?—деб сорду.

Атасы:

— Оюн болгъанды! Биз тургъан бузну юзюб генгизге алыб бара турады!—деб къычырды.

Къалгъанла да:—Юзюб алыб бара турады, элтеди,—деб къайгъылы болуб селеше эдиле.

Ким эсе да бири:

— Бизден бошады!—деб къычырды. Володя джылады.

Танг атханында уа джел андан да кючлю болуб, суу толкьунла биз тургъан бузну юсюне кьююла эдиле, тегерегибиз'а тенгиз эди. Андрей эки чыбыкъны бир-бирине бегитиб, учуна да кызыл келекни тагъыб, байракъча этиб салды. Ким билсин, къайсы кемеден болса да къараб керюр эсе уа.

Володя чанада джатыб: кюн керюнмезмеди деб кекге къараб тура эди. Алайна булутланы арасында кекню ачыкъ джеринде самолётну керюб:

— Самолёт! Самолёт!—деб кычырыкъны басды.

Бары да кычырыкъ этиб берклерин силкиб тебретиле. Самолётдан бир машок тюшдю. Аны ичинде ашарыгъы да, „Джигит болугъуз болушлукъ барады!“—деб джазылгъан бир къагъытчыкъ да бар эди.

Бир сагъатдан кеме келиб, адамланы, чаналаны, атланы, чабакъланы да кесине джюкледи. Портну¹ тамадасы сегиз чабакъ тутуучуну буз юзюлюб, тенгизге алыб баргъанын эшитиб, кемени да самолётну да алагъа болушлукъгъа ийген эди. Летчик чабакъ тутуучуланы къалайда болгъанларын табыб, кемени тамадасына къалайгъа барыргъа керек болгъанын айтхан эди.

Соруула бла иш.

1. Чабакъ тутуучу колхозникле чабакъ тутаргъа не заманда тебреген эдиле? Ала чабакъны къалай тута эдиле? Къаллай бир тутхан эдиле.

2. Кече не къоркъуу келди?

3. Андрей байракъны нек чанчхан эди?

4. Суратха иги къарагъыз да анда не сурат салыннганыны хапарын айтыгъыз.

5. Чабакъчыланы ким эмда къалай этиб къутхарды?

7. Чабакъ тутуучу колхозчулагъа бизде къаллай бир джан ауратадыла?

¹ Порт—кемелени тохдаучу джюк джюклеучю эмда джюклерин къотаруучу джерлериди.

Къыш чилледе.

Къыш чилле кириб, суукъ тамам къаты къысхан кёзюуде эди.

— Суукъла бек къысхандыла, тау къышлыкълада адам мал да не болуб тура эселе да бир барыб кёрейк, — деб колхозну председатели Ахмат деген зоотехникни да биргесине алыб, атла бла тау къышлыкълагъа тебреди.

Эртден бла кюн чуакъ эмда суукъ эди. Ала экиси да джылы кииниб тебреген эдиле.

Таулагъа джуукълашханларында тау суула бузлаб, суу бойнунда кём-кёк бузла кёбюб, уллу-уллу сыртлыкъла болуб къаланыб эдиле. Сууну юсюнде бузлагъаны къалын болса да, суукъну къатылыгындан буз джарылыб, джарылгъанларыны арасы бла буз тюрюнде джашырылыб, уакъ шуулдаб баргъан кём-кёк кирсиз тау суу кёрюне бара эди. Кёчюуню бузу уалыб болса да ал кюнюнде уалгъан буз кесекле дагъы-

да бир-бири юслерине бузалаб, хыртдыла, джитиле болуб тура эдиле. Экиси да атланы аякълары бузну джитилери кесерле деб, акъырын эслеб суудан ётдюле. Атланы инчиклерини кекеллерини суу джугъулары ол сагъатлай бузлаб, уакъ буз сюрмекчикле болуб, атлагъанлары сайын, къойну чакъмакъларыча, шыкъырдаб бара эдиле.

Суудан атлаб къулакъ ичине киргенлеринде кём-

кёк кёгериб тургъан нарат, нызы, наз терекле арлагъыракъда ўа къар басыб, къыш суукъну кючлю кърауу агъартыб, башларын энишге ийиб тургъан къайынла джохарла, чынарла, иги ачы аязны тыйыб, алагъа бир кесек ышыкълыкъ этдиле.

Ала чегетден сыртны баргъан джолгъа чыгъаргъа, кюн батыб ингир ала болду. Джел эте тебреди. Кечден-кеч бола барса, джел да уллудан-улли болуб, сыртны юсюн букъулатыб къургъакъ къарны сюре эди. Экисини да джамчылары къатыш джаны болгъан бир уллу затча кючлю теберей эди. Башлыкъларындан азда не бетлери, не бурунлары кёрюнгенлей, адам чимдигенча, ачы-ачы тарта эди. Алай эте джел бораннга айланыб, сызгъырыб, узун шуулдаб тебреди. Къарангы да болду.

Ала къарангыда кюртлеге киргенлерине, Ахмат колхозну председатели Солтаннга:

— Джолдан аджашдыкъ дейме! Тюшюб башларындан тутуб, кесибиз джолгъа къарай барырма эдик?— деди.

Солтан'а:

— Ахмат, сен алкъын джашлыкъдан чыкъмагъан кёреме! Энтда джашаудан хапарынг азды,— деди.

Ахмат:— Нек айтдынг, Солтан, алай?— дегенинде, Солтан аннга:

— Атла кече джолну бизден да иги табыб барлыкъларын билмеймисе?— деб джуаб этди.

Таб кертиси да Ахматны аты, джолну излегенча, заман-заманы бла джюгенни билеклерин, Ахматны къолларын силкиб тайдырыб, джерни иисгей бара эди.

Былай эте иги кесек баргъанлай, боран бёлюб-бёлюб ит чабхан таушланы аз тунакы эште тебредиле.

Ахмат:

— Солтан, тейри, бир ишексиз Сымайылны сюрюю-юне джетдик дейме!—деди.

Дагъыда бир кесек барыб, джолну бурулгъанындан туурагъа чыкыгъанларында, юйню терезесинден ургъан джарыкъны боранны арасы бла бек узакъдача кёрдюле. Итлени таушлары уа джуукъда чыгъа тебреди. Ким эсе да туайлаб, итлени юсдюре эди.

Юйге келгенлеринде Сымайыл аланы кеслерин джылы юйге элтиб, атларын да джылы баугъа джыйыб, аш салды. Алагъа да джылы хант салыб:

— Сиз къайгъы этер зат джокъду. Суукъ улуу болсада бютеу малланы мекамлары джылыды, ашлары эркинди. Эшда быйыл хар къой башындан бешден артыкъ килограмм джюн къыркъарыкъ болурбуз!—деб къонакъла келгенине джарыб, хапар айта эди.

Соруула.

1. Улуу суукъда тау суула къалай бузлайдыла?
2. Къыш чегет ичинде ышыкъ нек болады?
3. Джолоучула кимле эдиле? Эмда къайры бара эдиле?
4. Кече джолда бара, Ахмат не айтды? Солтан анга не джуаб этди?
5. Сиз кесигиз къыш боранда джангыз джолоучу болгъанмысыз? Болгъан эсегизджарашдырыб, хапарын айтыгъыз.

Джангы джыл.

Талай заман болдугъуз
Отуз кюнден онеки ай.
Энди сау къал, эски джыл,
Кёб иш этген арымай.
Кел, джангы джыл, кел огъур бла,
Болумун соруб ишлени,
Ёсюм къошуб байлыкълагъа,

Бергенсе хорланмаз кючлени.
Кел, джангы джыл, кел огъур бла,
Бизге насыб, къуанч бериб,
Кюнюбюз дженгил батмай,
Кёбден бери сакълай эдик.
Джангы джылгъа алгъыш эте,
Ариу ёлка джасарбыз.
Джангы къуанчны нюрюнде,
Джашарбыз, джашнай ёсербиз.

Н. Джетикашкаева.

Ким озду.

Солугъан кюнюбюзде эртден бла эртде туруб, ким чанасын ким конёгун алыб, учуучу джерибизге чыкъдыкъ. Сюлей да кесини лыжаларын аякъларына бегитиб, таякъларын да алыб учуб бизни бла кедти.

Биз барыбыз да эртдеден этген сокъмагъыбызда
уча эдик. Аллында хар ким кеси аллына уча эди. Сора
Сюлей:

— Келигиз, аланла, къаум-къаум болуб учайыкъ!
Ким озса да,—деб чаналары болгъанланы бир къаум,
конёклары болгъанланы да бир къаум этиб эришдирди.

Чынг ал бурун чанала бла учдукъ. Чанала бла
учууда атасы чынардан этген чанасы бла Хасан бары-
бызны да озду.

Аны ызындан конёклары болгъанла учдула, алада
да Ханафи озду. Къалгъанлача да болмай, Ханафи:
„Мен конёкла бла чаналарыгъызыны да озарыкъма. Таб
тынмасанг, Сюлей, сени лыжаларынгы да озарма“—деб
эришди. Сюлей да, ол да ёчешиб учдулада; сокъмакъны
баргъан сагъатда Ханафи Сюлеменни озуб тебреди.
Сора сокъмакъ бошалыб къаргъа джетгенлей, Сюлей
Ханафиден узакъ айырылыб кетди.

Былай бла эришиуге кириб, кюн орта заманнга де-
ри биз учханлай турдукъ. Къышны бузлауугъунда
суукъ болгъанны къой, бетлериби зкъызарыб, тер уруб
айландыкъ.

Эришиб учхан сагъатыбызда чанадан джыгъылгъан-ла бола эди. Алай'а не кючлю джыгъылгъан да джыла-май эди. Секириб туруб, дагъы да чанасына миниб, учуб тебрей эди.

Кюн орта болгъанында, энди ойнагъаныбыз болду дерслерибизни хазырлайыкъ деб, чачылдыкъ. Энди аллы-бызда солур кюнубюзде да учарыкъбыз. Хар ким чанасын, конёгун хазырлайды.

Ол кюн Сюлей да бизни лыжала бла джюрюрге юре-тирге айтхъанды.

Соруула.

1. Лыжа, чана эм конёк бла учхан неге джарайды?
2. Джай сабийле не этиб ойнайдыла?

СЕЗИУЧЮ ОРГАНЛА БЛА ШАГЪЫРЕЙ БОЛУУ

Бек сеир болдукъ.

Шахарда биз тургъан джерден узакъ болмай, кѣз-лери чыртда кѣрмегенле тургъан юй бар эди. Бир кюн Аслан да, мен да ойнай-ойнай ол юйню къатына джетдик. Биз алайгъа джетгеникде, аланы талайлары арбаз да, терек салкъында шиндикге олтуруб, сѣлеше тура эдиле. Бир сокъур да таякъчыгъы бла аллын къармай, олтургъанланы къатына келиб:

— Бюгюн дерсде не зат окъудугъуз? Мен больницагъа барама деб, дерсге джеталмай, кечигиб къалдым,—деди. Сора аланы бири къойнундан кыйыры бери къараб тургъан китаб тышха ушаш кардонча бир сары, къалын къатлары болгъан тетрадни алыб, бармакъларын аны юслери бла тайдырыб, сѣзлени айтыб тебреди.

Асыры сеирсингенден Аслан да, мен да аузларыбыз ачылыб къалдыкъ.

Аслан кѣзю-башы бла „кел джуукъ барайыкъ“ — деб кѣргюзюб, аллына, сокъурла таба атлады. Мен да аны ызындан барыб, экибиз да ол джазыулагъа къаралдыкъ. Алай'а биз анда бир хариф джазылгъан да кѣрмей, артыкъ да бек сеирсиндик.

Ойнагъанны унутуб, алагъа кѣб къараб туруб, сора Асланлагъа бардыкъ. Биз сеирсиниб кѣргенибизни Асланны анасына айтдыкъ. Ол бизге:

— Сокъурланы да окъургъа юретедиле. Алай'а аланы кёзлери кёрмегенини себепинден аланы джазыулары да бир башхады. Ала харифлени джазмайдыла. Ол къалын къагъытны тешикчикле этиб, аны бармакъларыны учу бла тийиб, билиб окъуйдула,—деди. Бизни сеирсиниб тынгылагъаныбызны эслегенинде:

— Ол огъай, ала бармакъларыны учу бла уакъ ачханы да танийдыла. Ачханы къолларына алыб, бармакъ учлары бла тийгенлей, ненча копек болгъанын билиб къоядыла,—деб бизни артыкъ да бек сеирсиндирди. Биз бу ишни биринчи кёрген эдик да бек сеир болдукъ.

Соруула.

1. Харифлени кёзлери бла ким кёреди, бармакълары бла да ким кёреди?

2. Кёзлери сауладан айырылыб, сокъурланы не затлары бек биледи?

Тёгерек уакъ ачха.
Джарыкъ кирсиз суу.
Исси итуу.
Джарыкъ джыр.
Ачы сызгъыргъан.
Ачы такъюзюк.
Татлы бал.
Ариу иис этген сапын.
Иисли ханс.
Не бла кёребиз?

Не бла кёребиз?
Небиз бла эштебиз?
Биз небиз бла тийб сезебиз?
Иисни небиз бла билебиз?
Татыуу биз небиз бла ангылайбыз?

Биз муну бла нени билебиз:

Кёзлерибиз бла...

Ииси бла...

Татыуу бла...

Эшитиб...

Тийиб кёрюб...

Бл соруулагъа толу джауабла беригиз

Керекли сёзле: кёзлерибиз бла, къулакъларыбыз бла, бурнубуз бла, тилибиз бла, бармакъларыбызны учлары бла.

Бу юлгю бла сезген органларыбызны атларын айтыгыз:

Бурун—исни билиучю.

Кёзле— ...

Къулакъла— ...

Тил— ...

Бармакъларыбызны учу бла саулай терибиз — ...

Керекли сёзле: Кёрюрге, эштирге, татыуун билирге, тииб билирге.

Д ж о м а к ъ .

Эки къарнаш джолну эки джанында джашайдыла, бир-бирлерин'а кёрмейдиле.

Соруула бла иш.

1. Къарангы юйге кириб, ачхычны. китабны, бычакъны келтирчи.

2. Аланы къарангыда къалай танырыкъсыз?

3. Кёзлеринг къысылыб тургъанлай, кийм не къумачдан этилгнени билир, ючюн не этерге керекди?

Кёзле... ючюн керекдиле.

Къулакъла...

Тил...

Бурун...

Бармакъла...

Керекли сёзле: кёрюрге, эштирге, татыуун кёрюрге, исгерге, тииб кёрюрге.

Кёзле бла кьюлакъла.

Чегетде бир айланч сууда бир кьундуз джашай эди. Кьундузну юю игиди: кеси агъачларын кесген эди, кеси аланы суугъа ташыгъан эди, кеси кьабыргаларын да этиб, башын да кеси джабхан эди.

Кьундузну тону игиди: кыш джылыды, сууну ичинде да джылыды, эм джел да ётмейди.

Кьундузну кьюлакълары да сакъдыла: сууда чабакъ кьюйругуу бла тауш этдиргенин, чегетде чапракъ акъгъанын—барын да эштеди.

Кёзлери уа таб тюдоле: къарыусузду кёзлери. Кёзлери иги танг сокъурду да таб кесини кысха аякчыкълары бла ёлчелесенг да джюз атламда да кёрмейди.

Чегет кёлде уа кьундузгъа хоншу болуб бир дуадакъ джашай эди. Ариу эди эм бек уллу кёлдю эди. Киши бла шохлукъ джюрютюрге турсунмай эди, ол огъай саламлашханын да иги суймегенлей саламлаша эди. Акъ бойнун кётюрюб, хоншусуна огъартын кьа-

раб, аннга келиб саламлашсала да ол'а башын кымыл-
датыб кыоя эди.

Бир кере ма былай болгъан эди. Къундуз суудан
чыгъыб суу бойнунда ишлеб кюреше тура эди: бусакъ-
ны тишлери бла томурата тура эди. Тегерегин кемириб
арасына джетдирсе, джел келиб бусакъны аудурата эди.

Къундуз аны уакъ томуратула этиб, бир-бири ызын-
дан ташыб кюреше эди. Сыртына атыб бир аягъы бла
аны тутаракъ этиб, тамам адамча этиб ташый эди.

Къараса Дудакъ сууда джюзюб, тюз аны къатына
джуукъ келиб тура эди. Къундуз тохдаб, томуратучугъун
да имбашындан ары атыб, бек джумушакъ:

— Узя-узя,—деди.

Былай айтханы салам, салам дегенлиги эди. Дудакъ
ехдем бойнун келтюрюб, джуабха башын аз силкиб:

— Сен мени джуукъгъа киргинчи кералмадынг,
мен'а сени сууну бери бурулгъан джеринден огъунакъ
керген эдим. Сен бу кезле бла палахха къаллыкъса,—
деди.

Учула сен сокъурну къуру къоллары бла тутуб,
хурджуналарына салыб къоярыкъдыла,—деб къундузну
хыликге этиб, ыйлыкъдырыгъа кюрешди.

II.

Къундуз кѣб тынгылаб тѣзюб туруб:

— Сен менден иги кергенинге сѣз джокъду. Алай'а
сен, ма бусагъатда сууну ючюнчю айланчында огъары
джанында таушну эшиталамыса?—деб сорду.

Дудакъ тынгылады да:

— Алдагъан этесе, бир тукъум бир тауш да джокъ-
ду. Четни ичи тынчды,—деди. Къундуз бир кесек
сакълаб туруб, дагъыда:

— Энди уа эшитемисе таушну?—деб сорду.

— Кыалайда?—деб Дудакъ дагъыда сорду.

— Сууну экинчи айланчыны огъары джанында.

— Огъай, джукъ да эштмейме. Чегентни ичи тауш-сузду,—деб Дудакъ джуаб этди.

— Эштемисе?—деб сорду.

— Къалайда?

— Майна сууну биринчи айланчыны огъары джанында.

— Огъай, джукъ да эштмейме. Чегетде тауш джокъду. Иш этиб алдай тураса,—деди Дудакъ.

— Алай эсе сау къал. Мени къулакъларым меннге джарагъанча, сени кёзлеринг да сеннге алай джарасынла,—деб къундуз сууну тюбюне ташайыб букъду.

Дудагъ'а кесини акъ бойнун кётюрюб, тёрт джанына ёхдем къарады: мени джити кёзлерим къоркъунчлу затны хар кёзюуде да заманында кёрлюкдюле деб, бу мурат бла джукъдан къоркъмай эди.

Алайына чегетни ташасындан бир дженгил къайыкчыкъ атылыб чыкъды. Аны ичиндеуа мараучу тура эди.

Мараучу шкогун алды—Дудакъ къанатларын къакъгъынчы, шкок атылгъан тауш чыкъды.

Дудакъны ёхдем башы суугъа ауду.

Ма муну ючюн чегетде джашагъан адамла: чегетде биринчи керекли—ол къулаккъадыла, кёзле уа экинчи керекли затладыла—деб былай айтдыла.

Соруула бла иш.

1. Къоркъунчлу затны къундуз бла дудакъ къалай билдиле?

2. Чегетде джашагъан адамны:—чегетде биринчи керекли зат—ол къулаккъадыла, экинчи керекли—кёзледиле—деген сёзлери былайды къалай керти болады.

Артына дери джетдиригиз: Къундузну кёзлери...

Дудакъны кёзлери...

Къундузну къулакълары эштгени...

Дудакъны къулакълары эштгени...

Башында эки айтыугда сёзлени хапардан излеб, табыб алыгъыз.

Санларын таза тутуу.

Бу суратчыклагъа къараб, бу джаунарла санларын къалай джуугъанларыны хапарын айтыгъыз.

Бизни школда санитарыбыз.

Бу санитарланы хар бирини не этгенлерини хапарын айтыгъыз.

Таурух.

Бир кърнаш бир кърнаша къронакърга келиб, эшегин босагъраны къратына такърганды. Эшек къраллайла чыгърннган эсе да чыгърныб кетгенди. Эки кърнаш да эшекни излей тебрегендиле. Джолда алагър бир джашчъкър тубегенди. Ала аннга:

— Эшек кърмедингми?—деб соргърандыла.

— Къраллай? Сол кърю сокърур, бир арт аягър асхакър, аны юсюнде да эски джашил мешогу бла ичинде да арпасы.

— Хо, хо, ол кесиди...

— Огърай, кърмегенме деди джашчъкър.

— Сен аны халларын барында алай ариу айта тураса сора, къралай кърмейсе,—деб эки кърнашда аннга хыны этдиле.

Ала джашчъкърны, эшекни урлагъранды деб, терслеб кърыймай судге алыб баргърандыла.

— Сора мен сокърурмамы? Мен эшекни ызын джолда кърдюм. Аны онг арт аягърны ызы къралгър аякърларыны ызыча джолда алай терен ыз этмей баргъранды. Алай болса уа эшек ол аягърндан асхакър болургър керекди. Джолчукърну къруру онг джанында ханслары ашалыбды. Сора ол сол джанында хансны кърмейди—сол кърю сокърурду. Сора эшек терекни къратын да тохдаб кесин терекге ышыб терекни кърабугърунда кър халыла кърыйгъранды. Мешокдан акъргър арпа бюртикле бла уа мен мешокну эски, тешили мешок болгъранын билдим. Быланы барына да тынгылаб суд эки кърнаша да урушуб, джашчъкърны юйюне ийиб кърыйгъранды.

Соруу.

1. Джашчъкърны эсли эмда сынчы болгъраны неден белгили болады?

Сакълайбыз.

Ана джуртум, гокга хансча, джашнайды,
Техника да ара мюлке ёр алыб.
Тюзлерими фабрик, завод джасайды,
Хар бир мюлкю джангылыкъда къуралыб.
Ёседиле кенг джуртумда шахарла
Тау тюбледе, ёзенледе, тюзледе,
Шыбылала джарыкъ тегюб джаналла
Бюгюн колхоз къучакъ керген элледе.
Совет Аскер чегибизни сакълайбыз
Киши джерге зорлукъ этиб кирмеин,
Къанлы джаугъа джуаб берирге хазырбыз,
Джуртубузгъа бир атламы иймеин.

Борлакъланы Т.

Вания Андрианов.

I.

Бу зат 1941 джыл декабрь айны аягъында бир элде болгъан эди. Андриановланы юйлеринде фашист солдатла джашай эдиле. Бир кюн ала керюнмей думп болуб къалдыла.

Эллиле бир-бирлерине:—Была чыртда кетибми къалдыла экен?—деб шыбырдаб сора эдиле.

Совет Аскерле къалайда эседа джуукъдадыла деб хапар джайылды.

Ваня Андрианов джаула бары да элден къораб кетгенмидиле, бир хапар билеим деб оноу этди. Ол юйлеринден чыгыб, бачхаланы, юйлени орталарында ары-бери барыб тебреди. Алайына бир бауну эшигинден тютюн иис урду. Ваня бауну ичине кирди. Бауну туюб джерде от этилиб, кёсеу башла джана, аны тегерегине да фашистле джыйылыб джылына тура эдиле. Арлагъыракъда да пулемётлары.

Фашистлени бири секириб туруб, Ваняны баудан тюртуб чыгъарыб, эшиклерин этди.

„Быланы муратлары былай кёреме!.. Была джукъгъа да кетмегендиле, бугъуб турадыла. Бизни аскерле джукъ да билмей тургъанлай, от ачаргъа мурат этедиле. Ол боллукъ тюдю!—деб Ваня былай оноу этди. Кесикесине:

„Фашистле энтда къайда бугъадыла?—деб сорду.— Аны билирге керекди. Бизникилеге андан хапар билдирирге керекди“—деди.

Джарны кыйырында дагъыда баула бар эдиле. Аланы башларында да тютюнчюкле бурулуб чыгъа эдиле. Алай эсе быланы ичлеринде да фашистле бугъадыла.

II.

Ваня суукъдан буюгъа, кюртлени юсю бла тебреди. Элни кыйырына чыгыб, тёрт джанына къарады. Алайына ол—къар тюзде суу толкъунла бир-бири ызындан келгенча, нени эседа эл таба кымылдай келгенин кёрдю. Ала акъ халатлары болгъан адамла эдиле. Аланы бири да шкок атмай эди.

„Ала бизникиледиле. Фашистле аланы бугъуб сакълаб тургъанларын ала билмейдиле“деб акъыл этди. Джашчыкъ кюртлени юсю бла чабды. Шол кесибизникилеге кечикмей джетиб бир билдирелсем! Шол кечикмей бир джеталсам деб, бара эди.

Алай'а джаула аны кѳрген эдиле да от ачдыла. Ваня кѳаргѳа джыгѳылыб, бауру бла тебреди. Ызына кѳарамагѳанлай, ол хаман бауру бла арлакѳдан-арлакѳа бара эди. Шкок окѳла чачхан кѳар аны польточугѳу бла бѳркчюгюн толтургѳан эди. Заман-заманы бла аны ызындан кѳуйгѳанлары сабыр бола эди: фашистле аны кѳз туураларындан тас этгендиле.

III.

Алай эте Ваня кесибизникилеге джетди.

Акѳ халаты бла бир уллу адам аны кѳлтюрюб кѳбарды. Солуучугѳун кючден ала джашчыкѳ командирге не билгенин да фишистлени, бауру, пулеметланы юсюнден айтды. Командир аннга:

— Сизни элге баргѳан, мындан сора башха джол бармыды? Бар эсе бизни ол джол бла элтчи,—деди.

Ваня бу тѳгерекде джолланы барын да иги биле эди. Ол бизни аскерчилерибизни эски тирменни кѳаты бла, джарны ичин тѳгерек айландырыб элтди.

Совет аскерле элге фашистле чыртда сакъламагъан джанындан кирдиле.

„Ура“ деген тауш бла биргелей Совет аскерчиле фашистлеге от ачдыла. Фашистле бауладан чартлаб чыгъыб, бизникилени отларыны тубюне тюше эдиле. Дженгилде фашистлени элден къысдадыла.

Онюч джыл болгъан школьник былай этиб, кесини элинден фашистлени къысдаргъа Совет Аскерге болушду.

Совет правительство Ваня Андриановну Къызыл джудузну ордени бла саугъалады.

Соруула бла иш.

1. Ваня Андрианов не зат этди?
2. Ол Совет Аскерге не зат этиб болушду?
3. Къыйынлыкъ джетген минутлада ол кесин къалай джюрютдю.
4. Ванягъа тулпар деб айтыргъа нек боллукъду?
5. Суратда не болгъаныны хапарын айтыгъыз; бу сурат хапарны къалайына келишеди?
6. Хапар айтыргъызны планын салыгъыз да, аны бла хапар джарашдырыб айтыгъыз.

Атларыгъыз унутулмазла.

Атларыгъыз ёмюрде унутулмазла,
Таулагъа батыр туугъан джигитле,
Ала халкъ эсинде мутхуз болмазла,
Бизни ючюн джан берген джигитле.
Халкълары ючюн тёкген джигитле,
Бизни ючюн къагъанакъ сабийлерин
Ёксюзлей къоюб кетген джигитле,
Тюзлюк ючюн аямагъан кеслерин.

.
Халкъ къызгъанмаз сизге ата джюрекден,
Ёмюрде оюлмаз сынла салыргъа,
Сизни адамлыгъыгъызны юсюнден

Унутулмаз джырла, таурухла, джазаргъа.
Атларыгъыз ёмюрде унутулмазла,
Таулулагъа батыр туугъанджигитле!
Ала халкъ эсинде мутхуз болмазла,
Тюзлюк ючюн джан берген джигитле!

Макитланы С.

Николай Щорсну джигитлиги.

(Граждан урушну заманындан хапар.)

Бир джолда Щорсха хоншу эллеринден бир джашчыкъ чабыб келиб:

— Эртден бла бизни элибизге немец патчахны аскери келликди!—деб кычырды.

Щорс сайлаб кыркъ партизанны алыб, джаулагъа тюберге ол элге кетди.

Партизанла элге келиб эллиге да саутла бериб, юйледе букъдула.

— Щорс джолдаш къайдады да?—деб эллиле сора эдиле.—Ашыкъмагъыз гугурук кычыргъанлай Щорс кёкден тюшер—деб кызылла кюле эдиле.

Тангны бурну агъаргъанлай, бютеу элни зангырдатыб, немец команда эштилди.

Аланы аскерлери элни арасына джетдиле, тёрт джаны кыуушуу эди, бары джукълай эдиле. Ол огъай, итле да чабмай эдиле. Алайына бютеу элни зангырдатыб гугурук:

— Гу-гу-рук-гу!—деб кычырды.

Гугурук кычырыб бошаргъа, хар джерден шкокла атылыб тебретиле: терезеледен, чалман артларындан, юй башларындан.

— Хар джерден джаулагъа окъла бла гранатла,

къуюла эдиле. Щорс'а клисаны къонгурауу болгъан джерден алджамай, джауну юсюне пулеметну къуя эди.

— Ташадан атадыла! Баш мадарыгъызны кёрююз!— деб джауну солдатлары бир-бирлерине къычыра эдиле. Джаула элден къачыб тебретиле, алай'а ала къалайгъа къачсала да, алагъа хар джерде да окъла бла тубей эдиле.

Джигит партизанла джауну чачыу-къучуу этиб ызларына кетдиле. Партизанлагъа къошулуб, ол элден 50 джигит джаш да:

— Украинадан бютеу джауланы къысдагъынчы кю-реширбиз,—деб ол партизанла къатыш кетдиле.

Н. Ходза.

Тоня партизан эди.

I.

Тоня Петрова тохдаб кёкенни артына таянды. Былайдан сыртны тубюнде эл, къол аязча, алай кёрюне эди.

Ол элни ичинде фашистле кеслерин бегитиб тургъанларын эмда элни къыйырларын автоматчикле сакълагъагларын биле эди.

Бугъунур джер джокъ эди.

„Хребтова деген элге дангыл тюзню баралымамы—Огъай, джаула джибермезле“—деб, сагъыш эте эди.

Элге баргъан джол джугъу болмагъан, къаралыб тургъан тюзню арасы бла ёте эди. Кёк букъуну боранлатыб, ол джолну ичинде да солдатлары бла фашистлени машиналары оздула. Юч броновик акъырын аур оздула, улуу тобланы тартыб, тракторлада гюрюлдеб оздула.

„Джаула кеслерини аскерлерин, техникаларын да

Хребтовону сыртына джыядыла—партизанлагъа чабаргъа хазырланадыла“.

Ол кёкенни артындан ашыгъыш кѣобуб, сагъышлы болду. Къарангы кече болса, ол къарабкъарагынчы элге кириб кетерик эди. Къарнгыгъа дери уа кёб заман барды. Алай'а кюндюз барыргъа керекди. Командир ингирге хапар сакълаб турады.

Джолну юсюнде джангыдан букъу кѣрюндю. Тоня иилиб, кёкеннге ктысылыб къарады, кёкенни бутакларыны арасы бла ийнек сюрюуню кѣрдю. Аланы джылтырагъан зыйпыны бла къолунда да бир узун чыбыгъы бла бир къарт сюре эди. Бурма башчыгъы бла джалан аякъ бир джашчыкъда анга болуша эди. Ийнеклени сюргенлени ызларындан арлагъыракъ къолларында да автоматлары бла фашистле келе эдиле. Ала хоншу элде эллиледен зор бла сыйыралгъан малларын ашыра келе эдиле.

Мал сюрюу къатыш элге кирирге деб, Танягъа батыр аыкъыл келди. Ол дженгил огъунакъ аур чурукларын аягъындан чыгъарыб, курткасын да тешиб, барын да кёкенни артына сугъуб, эркиши кёлеги кенчеги бла къалыб, белбаусуз малладан айырылгъан кёк ийнекни чартлатыб тебреди. Кёк ийнекни артындан сюре, Тоня аны къатыш малланы араларына къатышды. Ол алай дженгил болгъан эди, фашистле эслемей, ол малланы сюрген джашчыкъды деб, аннга эс бѣлмей къойдула.

Тоня арыкъ ийнеклени араларында бара эди. Джолну эки джанында букъу кёкге чыгъыб бара эди. Букъудан не чал къартны, не ийнек сюрген джашчыкъны не да автоматлары бла келген фашистлени кѣрмей эдинг.

Былай бла кюн джарыкъда гитче хапар джыйыучу къызчыкъ фашистлени бурунларыны тубюнде Хребтово деген элге кирди.

Ингирде Тоня партизанланы штаблары болгъан джер юде эди. Отрядны командири, алгъын мунда колхозну колхозчусу, Тоня пулеметланы джашырылгъан джерлерини юсюнден, джер тубюнде бегитилиб ишленнген ичинде пулеметла, тобла болгъан джер юйлени юсюнден, тоблары къайда болгъаныны юсюнден, бронемашиналадан эм танкаладан ашыгъыб айтхан хапарына тынгылай эди. Командир чал ургъан мыйыкъларыны тубюнден ышара, сакъалын сылай, алайды деб къызчыкъны сёзлерин бегите эди. Тоня келтирген хапарла бары да туббе-тюз эди. Командир хапар келтирген къызчыкъны къатына келиб, аны къолун тутду.

— Бек сау бол, къызчыгъым, тамам керекли заманда табылдың,—деди. Кече партизанла фашистлеге чабыб, элни фашистледен ариуладыла.

Партизанла Таняны бек сую эдиле, аны юсюнден сёлешселе махданыб, аны сыйын кётюрюб сёлеше эдиле эм аннга эгешчигибиз дей эдиле.

Командирлери уа: „Бизни къызчыгъыбыз къайдады“?—деб кёбюсюне алай сора эди.

Отрядда бир ишни этерге да джииргенмей эди: хант эте эди, партизанланы киимлерин джууа эди, джылтыргъан киимлерин джамай эди. Саутларын эмда джер юйлерин кирсиз тута эди. Ол бек батыр эмда табышлы эди. Джаула алыб тургъан элlege кесин кёргюзмегенлей, кириб кете эди.

Аны не элде мал кютюучю джашчыкъча кийиниб, не да колхозчу къызча болуб, неда сокъур къарт къатынны джол усдасы болуб айланнганын кёре эдиле. Фашистлеге уа кесин тутдурмагъан, кёрюнмеген бир эди. Ала аны хар джерде да излей эдиле, ол батыр, ха-

пар джыйычу кызычыкыны тутуб бергенге немец ач-
хадан сауҕагъа беш минг марка берликбиз дей эдиле.
Алай'а Тоняны табмакълыкъ бек кыйын эди.

А. Калининко.

Соруула.

1. Тонягъа батыр эмда табышлы деб айтыргъа нек бол-
лукъду?
2. Партизанла Тонягъа эгешчигибиз деб нек айтгъан
эдиле?
3. Командир'а кызычыгъым деб нек айта эди?

Кызыл лётчикле.

Джарыкъ кёкге
Джолла къурабыз,
Темир къушланы
Миикге бурабыз.
Акъ булутлада
Къушча ойнайбыз,
Биз ишибизден
Эрикмейбиз не талмайбыз.
Шош хауада тизгин болуб,
Къанат керебиз,
Къарыуубузну, билимбизни
Биз джуртубузгъа беребиз.

Хубийланы О.

Тынч, рахат джашаргъа.

Мурат кёрдю кинода,
Аскерлени баргъанын.
Москвадагъы парадда,
Кючню уллу болгъанын.
Площаддагъы аскерле,
Бары джигит эм ёхдем.

Мурат сагъыш этеди:
— Ким болурма мен ёсsem?
Ол суйеди миикде,
Летчик болуб учаргъа.
Ишчи болуб заводда,
Тынч рахат джашаргъа.
Дагъыда суйед Мурат
Матрос болуб джюзерге.
Тенгизледе, суулада,
Крейсерлени тизерге.
Ол суйеди болургъа,
Зоотехник айтылгъан.
Не агроном созхозда,
Целинада ачылгъан.
Биз кёреик узаймай,
Муратланы толгъанын.
Уллу болуб Муратлай,
Тынч рахат тургъанын.
Биз айтайыкъ дагъыда—
Джау-джаулугъун этгенлей
Чекден бери ётгенлей,
Мурат болур аскерчи,
Аннага хапар джетгенлей.

Соруула.

1. Мурат кинода нени кёрдю?
 2. Уллу болса не болургъа мурат эте эди ол?
 3. Ана джуртубуз кьоркьунчлу болса, Мурат не зат бол-
лукъду?
-

Ит кесине нёгер излегени.

(Ненец таурух.)

Къачан эсе да бир заманда ит кеси джангыз чегетде джашагъанды. Сора кеси джангыз ол эригиб тебрегенди. Чегетге кесине нёгер излей кетгенди.

Бара-баргъанлай аны аллына къоянчыкъ чыкъгъанды.

Ит аннга:

— Къоянчыкъ, къоянчыкъ, кел бирге джашайыкъ,— дегенди.

— Да кел джашайыкъ!— дегенди къоян.

Ала кеслерине чегетде бир джерчик табыб, ингир болгъанлай, джукъларгъа джатхандыла. Къоянчыкъ джукълагъанды, ит'а джукълаялмай юрюб тебрегенди.

Къоянчыкъны ол сагъат джукъусу кетиб, секириб туруб итге:

— Не зат кёресе? Бёрю эштиб, келиб экибизни да ашаб кетерикди,— дегенди.

Ит юргенин къоюб, былай акъыл этгенди:

„Мен кесиме къолайсыз нёгер табханма. Къоянчыкъ кёлсюз зат болур. Ма бёрю, ол эшда кишиден къоркъа болмаз“— дегенди.

Алай бла ит къояндан кетиб бёрюню излеб тебрегенди.

Чегетни бара-баргъанды. Алайына аны аллына бёрю джортуб чыкъгъанды. Ит бёрюге:

— Бери бир тынгылачы бёрю, кёл экибиз да нёгер болуб, джашайыкъ,—дегенди. Бёрю:

— Да кёл, экеулен болсакъ, эрикмей иги джашарбыз,—дегенди.

Ингир болгъанында ала джукъларгъа тебregenдиле.

Бёрю джукълады, ит да джатды. Кечени арасы болгъанлай ит уяныб, кьобуб улугъанды. Асыры

кьоркъгъандан бёрюню джаны табанларына джыйылгъанды, сора ол итге:

— Сен неге улуйса? Айю келир да экибизни да ёлтюрюр,—деб урушханды.

— Эй, бёрю да айюден кьоркъа эсе, ол да алай кючлю болмаз. Алай бла айю аланы барындан да деу болур андан кючлю болмаз алада“деб оюм эггенди ит.

Ит бёрюню ташлаб, айюню излей кетгенди. Биягъынлай чегетни бара эди. Ол бара-барды, аны аллына айю тубеди. Ит аны къатына келиб:

— Эй айю-деу, кел бирге джашайыкъ,—дегенди.

Айю муннга хо болду. Кюндюз бирге болдула кече келди. Айю баш къакъды. Ит кечени арысында биягъынлай юрду.

Айю уянды, къоркъду, джаны тамагына тыгъылды.

Итге:

— Тынч тур, не затха юресе? Адам эшитсе, келиб экибизни да ёлтюрюб кетер,—деб урушханды.

„Эх, бу да къызбай кёреме, адамны излерге керекди,“—деб ит былай оюм этиб айюден къачханды.

Кёб чабыб айланды, бютеу чегетни къыдырыб, адамны табмай келди. Чегет къыйрына чыгъыб солургъа чёгеледи. Адам'а тамам отун келтирирге деб

чегетге тебреген эди. Былайда чегетни къыйрында ит аннга тюбегенди.

Ол адамны къатына келиб:

— Адам, ой адам, кел экибиз да бирге джашайыкъ,—дегенди. Адам аннга:

— Да болсун, кел мени бла!—дегенди. Адам итни кесини юйюне алыб кетгенди.

Ингир болду. Адам джуклады. Кечени арасында ит юрдю. Адам ёрге къобмады. Ит андан да бек юрдю. Адам уяныб:

— Эй, мени итчигим ач, болгъан эсенг, джукъ аша, мени уа джукъларгъа къой дегенди. Ит юргенин къоюб джукъ ашаб, джукъларгъа джатханды. Алай бла

андан бери ол адам бла къалыб кетгенди. Бу сагъатда да джашайды.

Былайда таурухну да арты болады.

Соруула.

1. Ит кесине нѣгер нек излеи эди?
2. Ол къоян, айю, бѣрю бла нѣгер болургъа нек унамай кетди?
3. Ит адам бла джашаб нек къалды?
4. Таурухну бошалгъан джерлерине дери окъугъуз эми алагъа атла атагъыз.

Санитар ит.

Граждан урушну заманында, мени онг къолум да, аягъым да джаралы болгъан эдиле. Мен джаргъа джыгъылгъан эдим. Къаным кѣб кетген эди да къарыуруз болгъан эдим. Кесибизникиледен киши кѣрмей эдим, джукъ да эштмей эдим. Кесими суулугъумда суу болуб джугъун да къоймай ичген эдим. Джугъуму да билмей джата эдим. Эс джыйыб къарасам'а не эртден не да ингир болуб туруучан эди. Болушлукъ чакъыра эдим, алай'а киши да табылмай эди. Эшда бизникиле узакъгъа кетген болур эдиле.

Джараларым'а ауруй эдиле...

„Ай, ёллюк болурма“ — деб, акъыл эте эдим.

Гайка болмаса ёлген да этерик болур эдим.

Экинчы сутканы артына, къалайда эседа ит джуукъ къангысгъанын эштдим. Алай'а ол мени табарыкъмыды, огъесе табаллыкъ тюмюдю?

Табалды. Гайка мени табды. Къуаннгадан къангысб бурнуму, кѣзлерими джалай эди.

— Ай, багъалы джолдашым!

Анга джолдашым демей не айтхын! Гайка мени къатымда джатыб сыртын меннге джуукъ тутду. Аны

сыртында кызыл крести бла сумкасы бар эди. „Ал не крек эсе да“ дегенча эте эди. Мен аны сумкасындан иод бла байлаула алыб, иоддан джарама кьюуб, кюреше кетиб джараларымы байладым. Гайка уа тишлери бла бринзелни кябыб, чабыб кетди. Бринзел деген—ол таякчыккыды, аны санитар итни боюнлугуна тагъадыла. Ит'а джаралыны табса, аны аузуна кябыб, кеслериникилеге, санитар адамлагъа чабыб келеди. Джаралы адамны табмаса уа, аны аузуна кябмайды.

Гайка аузунда бринзели бла бизни кызыл аскерчилеге, санитарлагъа барыб, аланы меннге алыб келди. Алай бла ол мени сау кялдыры.

Ивансен.

Соруула.

1. Джаралыгъа Гайка не бла болушду?
2. Гайка мени сау кялдырды деб нек айтады?
3. Санитарла джаралыны кялай табдыла?

Уруучу ийнек.

Бизни бир уруучу ийнегиз бар эди. Бир джолда бузоууна киреме деб саулай джатманы ойгъан эди. Мюйюзлери уа бек узунла эдиле. Атам бир кере болуб кялмай, талай кере аны мюйюзлерини учун кесеме деб тебреген эди, алай'а артха соза тура эди.

Бир джолда джай, анам ийнекни саууб бошаб, бузоууна да тюбюне бошлаб, эгешчигиме:

— Феня, быланы суу джагъагъа сюр да отламагъа кюй,—деди.

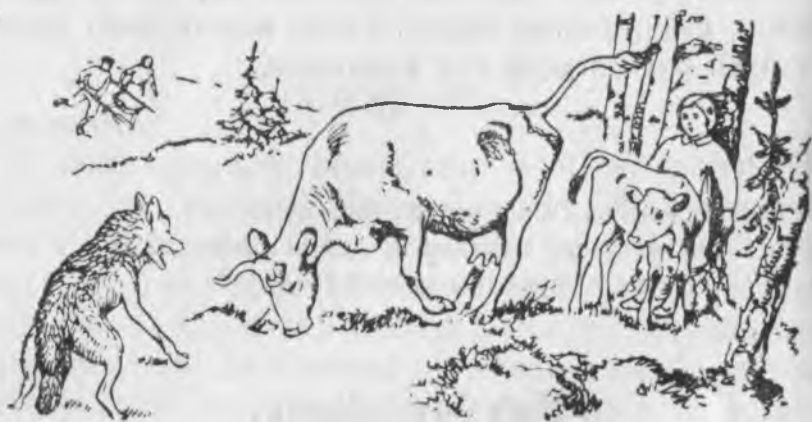
Феня кюлуна да чыбыккыны алыб, сюрюб суу джагъагъа элтиб, аланы отларгъа кысдаб, кеси джерк терекни тюбюне олтурду. Алайына Феня суу талчыкъланы арасында не зат эсе да бир чыккырдан

ны эштли. Къарагъанында не зат эседа бир кёк зат терекчиклени арасы бла кысыла-кысыла келе эди. Кызычкъ ол бизни Серко деген итчикди деб мурат этиб:

— Серко, Серко!—деб чакъырды.

Бир замада бузоу, аны ызындан да ийнек, къутур-гъанлача, Феня таба чабыб келе эдиле.

Феня ёрге къобуб, терекге кысылды. Бузоучукъ аннга кысылды. Ийнек'а аланы экисин да арты бла

терекге кысыб, ынгырдаб аякълары бла джер къазыб, бёруге мюйюзлерин буруб тохдады.

Феня къоркъуб эки къолу бла да терекге къадалыб тохдады, кычырыргъа мурат этди. Алай'а тили тутулгъан эди да кгычиралмагъан эди. Бёрю ийнекге чабды, дагъыда дженгил артына чынгады, эшда чынг ал сермегенлей огъунакъ мюйюзню джетдирген болур эди.

Бёрю кёзюу-кёзюу тёрт джанындан ийнекни неда бузоуну тутаргъа деб чаба эди. Алай'а джукъ да чыкмай эди. Ол къалайгъа чынгаса да мюйюзлеге тюртюле эди. Сора кызычкъ кычырыкъ этиб, болушлукъ излеб тебреди.

Бизникиле узакъ болмай сабан сюре эдиле. Ийнек

ни кычырыгъын да, кызычыкыны кычырыгъын да эштиб, чабыб джетдиле. Адамла чабыб келгенлерин кѳргенинде, дагъыда ийнекге бир-эки мыллык атыб-сора кѳкенле таба ташайды. Ол заманда арам ийнек-ни мюйюзлерин кесмегенине кыуанды.

К. Ушинский.

Соруула.

1. Ийнек кесини бузоуун кыалай сакълайды?
2. Бѳрю алагъа кыалай чабды?
3. Бѳрю кыачыб нек кетди?
4. Кыой ат, ит, кишдик кеслерин джауларындан не бла. сакълайдыла (тырнакълары бла, тишлери бла, мюйюзлери бла).

Ат.

Адам атны кыолгъа юретгенли бек кѳб заман болады. Бу сагъатда киик атны кѳрмеклик алай тынч тюдю.

Киик атла алаша кыалын битгендиле, уллу башлары бла джаллары ѳрге туруб тургъанла боладыла. Тюклери джукъ битмеген тюзледе кыумну бетине ушайды, кѳксюл сарыла боладыла.

Ма атланы киик тукъумларындан бири—кыолан тарпан.

Кёбёюсюне адамла киик атланы джылкылары кёб кыуб айланыб, сора аладан арыгъан гитче тайланы бир джанына айырадыла. Артда аланы акырын-акыры кьолгъа юретедиле, сора ала адамлагъа юрениб кыаладыла.

Атланы тюрлю-тюрлю пародаларын чыгъарыр ючюн адамгъа бек кёб кюреширге керек болгъанды.

К. Ушинский.

Соруула.

1. Суратха иги къарагъыз да тарпанны атха неси ушайды эм не заты ушамайды, аны айтыгъыз?
2. Киик атланы тюрсюндери кыаллайла болгъандыла? Аланы джукъ болмагъан тюзледе кёрмеклик нек кыйынды?
3. Адамла киик атланы кыалай этиб ююрсюндюргендиле?
4. Адамла кыаллай пародалы атла чыгъаргъандыла?

Алаша.

Кёзчюклеринг къара дугъум,
Туу машала туушунга,
Тенг болады джумдуругъум
Кёз башынгы кыуушуна.
Тюгенмезлик бир таджалса,
Кенг саурулу, кенг ёшюн.
Чыгыр кыуйрукъ, чыгыр джалса,
Тирилигинг—тюз кёгюрчюн.
Эркишиге сен къанатса,
Тауну эм тюзню кетерге.
Боллукъмуду тарпан атха
Ызынгдан сюрюб джетерге?

Къобанланы Х.

Будённий бек суйген атны юсюнден хапар.

(Граждан урушну эсге тюшюрюден.)

Ол Будённийге къазауатда тюшген эди. Будённий атха Казбек атаб, кесин да бек суйгенди. Казбек да кесини джангы иесине бек дженгил юрениб, аны хар сёзюн ангылай эди. Бир талай кере Казбек аны кыйынлыкъдан къутхаргъан эди. Будённийны ызындан акъгвардиячылары сау отрядлары иги айырма атла бла сюргенлеринде, дженгил аякълы Казбек аны тамам ёлюмден къутхарыб кетгени да болгъан эди.

Бу сагъатда Сталинград дейбиз, ол заманда Царицын деучю шахарны къатында атлы аскер корпус акъла бла уруш этген заманда, Будённий кесини Казбегине миниб, хар заманда кесини аскерчилерини алларында атакагъа барыучан эди.

Бир кере къаты уруш баргъан заманда, ол акъланы къалын джерлерине, араларына кириб кетди. Акъгвардиячылары полковниклери гёроху бла аны тюз кёкюрегин марады. Гёрох атылды, окъ Будённийге тиймей кетди, алай'а аны суйген аты Казбек акъырын ал аякъларына джыгъылды. Ат аур джаралы болгъан эди.

Будённийге башха ат келтирдиле ол атха секириб миниб: „Къазауатчыла, мени ызымдан келигиз!“ —деб, акъла таба кесини ат аскерчилерини алларында атылды.

Акъланы уатдыла. Аланы къалгъан кесеклери къача эдиле, бизни атлы аскерчилерибиз да дангыл тюзде аланы ызларындан сюрюб, джете эдиле. Уруш бошалгъандан сора Ворошилов, Будённий неге эсе да сагъыш этгенин эслеб:

— Сеннге не болгъанды?—деб сорду.

— Атымы, Казбекни ёлтюргендиле. Аны излеб та-

быб, чынг арт кере аны кёрюрге суюеме,—деб Будён-
ный джуаб этди.

— Экибиз да бирге барайыкъ,—деди Ворошилов.
Казбекни ол да таный эди эмда суюе эди.

Ала туура Будённый атны кьойгъан джерге бар-
дыла. Казбек кымылдамай джата эди. Алай'а иеси
джуукълашханында, ат башын ёрге тутуб, тунакы кёз-
лерин ачды.

Командирлени бири:

— Термилтмез ючюн уруб кьояргъа керек эди!—
деб сёз кьошду.

Алай'а Ворошилов:

— Тохдагъыз урмагъыз. Врачны чакътыргъа ке-
рекди. Сау эталыр эсек'а,—деди.

Врачха адам ийдиле. Врач келиб, Казбекге тинтиб
къараб, багъарга алды. Кертиси да ат иги болду. Ан-
дан сора да Будённый кесини суйген аты Казбекге
миниб, кёб кере атакагъа баргъан эди. Дагъы да Каз-
бек деген ат кесини суйген иесин кёб кере къутхар-
гъан эди.

И. Всеволожский.

Соруула.

1. Казбек деген ат кесини иесин кыйынлыкдан къалай
къутхаргъан эди? Будённый Казбекни кесине тенгге нек
санай эди?

2. Къазауатда атха не болду?

3. Казбекни къалай сау этдиле?

Кьой.

(Колхозну зоотехниги Алибекни айтханындан.)

Адам кютген маллада кьой эм хайырлы малланы
бирдии. Кьой дженгил юрейди, эт, тери береди. Ба-
рындан да багъалысы кьойну джюнюдо. Артыкъсыз-

да бу арт кёзюуде джумушакъ джюнюлю кёйла кёб
эмда агъачлы джюн бередице. Колхозгъа къралгъа
да андан уллу байлыкъ тюшеди. Кёйланы джюнле-
ринден эм багъалы эм иги къумачла этециле.

Бизни къралыбызда бусагъатда кёйну саны,
аны бла биргелей джюнюн кёб этиуге уллу акъыл
бёлюнеди. Бу затны джашауда толтурмакълыкъ бизни
областыбызны колхозларыны, совхозларыны эм баш
ишлерини бириди.

— Бу уллу борчну толтурууда бизни колхозубуз не
иш этеди?

— Колхозну 17 минг кёю барды. Алгъаракъ
джыллада малланы кёбюсю зыбыр джюнюлю эдиле.

Малны агъачын игиге бурур ючюн деб, сатыб иги
агъачлы къочхарла алгъан эдиле. Энди кърарасанг'а
малланы ичинде зыбыртюкю малны бек аз кёрлюксе.

Эндиге дери кёй кёозлатыу джаз бола эди. Кет-
ген джыл джылы мекамла ишлеб, кёйланы джарымы-
на джуукъну кыш кёозлатханбыз. Бу бек алапат
ишди.

Хамзатны сюрююнде алай бла эртде туугъан къозула май айны аягына хазна къалмай аналарын джете кетгендиле. Аланы да къыркъаргъа болады—аланы джюнлери да уллу къойланы джюнлерине къошулса, джюнню кѣб этедиле.

Къыш туугъан къозуладан ёлюб къоргъан да аз болады. Быйылдан башлаб, бютеу ана къойну къыш къозларгъа айландырыр ючюн деб, джылы къой баулананы къызыу ишлей турабыз.

Джюз къойдан кѣб тѣлю алыб, аланы ёлтюрмей иги сакълагъан усда къойчуларыбыз да кѣбдюле. Сѣз ючюн: Хамзат, Азрет, Солтан, Осман была бары да джюз бла джыйырма эмда андан аслам къозу алгъандыла.

Къойну кѣб эм агъачлы этерге деб, бизни колхозубуз Киров атлы колхоз бла эришиб ишлейди. Бусатда биз алда барабыз.

Соруула.

1. Къой не зат хайыр береди?
2. Къойну джюнюнден не затла этедиле?
3. Алибекни айтханы бла къыш къой къозлатханны не хайрыры барды? Сизни колхозугъызда къыш къой къозлаты бармыды?
4. Кесигизни колхозну ненча къою барды?
5. Сизни колхозда айтылыб тургъан къойчула кимледиле?

Ой, къалай огъурсузду.

Кишдикъ балачыкъ эшик аллында ойнай эди. Гитчечик эди, къарыусузчугъ'а бек къарыусузчукъ эди. Алайына бир джанындан ит чыкъды. Кишдик балачыкъ секириб туруб, белчигин къынгыр этиб, тюклерин чюйре айландырыб, мыйыкъчыкъларын къатдырыб, кесин эриши этиб тохдады. Ит аны къаты бла озду.

Ит озуб баргъан сагъатда ўа кишдик балачыкъ хам-
хотчугъун аннга буруб: „Бери къарачы меннге, къа-
лай огъурсуз эсемда. Меннге тиерге мурат этме—
джетдирликме“, — дегенча эте эди.

Плавильщиков.

Кишиў.

Кишиў десенг, хурулдаб,
Къатчыгъынга къысылад.
Къуйрукъчуъгу къымылдаб,
Юй ичинден кетмейди,
Адамла бла джашайды,
Артыкъ хата этмейди.
Бергенинги ашайды.
Кёзюн къысыб хурулдаб
Печ башында джукълайды.
Хыны этсенг дыбырдаб
Эшик артын джокълайды.
Аякъларын кёзюлеб,
Эрнин, бурнун джуады.
Чычхан кёрсе ол излеб,
Хатер салмай бууады.

Алийланы С.

Батыр къоян.

Къоянчыкъ чегетде туугъан эди, хар не затдан да кърккъа эди. Къайда болсада чымырта сыныб тауш этсе, не да къанатлы тауш этиб учса, терекден кър акъса—къоянчыкъ несин да билмей къала эди.

Къоянчыкъ бир кюнню кърккъуб турду, экинчи кюнню кърккъуду, ыйыкъны кърккъуду. Алай эте къоянчыкъ уллу болду эмда хаман да кърккъуб турмакълыкъ аны бездирди.

— Мен бир затдан да кърккъмайма! Не аз да кърккъмайма, ма сиз да былайдасыз, кърккъа эсем,—деб бютеу чегетге кычырды.

— Эй, сен зукгукъз, бърюден да кърккъмаймыса?

— Бърюден да кърккъмайма, тюкюден да кърккъмайма, таб айюден да кърккъмайма!

Бу иш кюлкюлюк эди.

Къоянчыкъ да:

— Былайда кѣб сѣлешир не зат барды, бърю мени къролума тюшсе, мен аны кесим огъуна ашаб къроярма,—деб кычыра эди.

— Ой, къоян къалай кюлкюлюкдю! Къалай те лиди!..

Къоянла бърюню сагъыныб кычыра эдиле, бърю уа былайда тургъанча эди. Ол чегетде кесини гуджума ишлерине айлана эди да, ач болгъан эди. „Бир къоян къабханнга тюшсе, къалай иги боллукъ эди“ деб, са гыш эте эди. Калайда эсе да къоянланы кычырыкъ эте тургъанларын эшитди. Ол сагъатдан тохдаб джыйылады эмда кысыла-кысыла тебреди. Бърю аузун асыры оздура тургъан къоянлагъа джуукълашды. Аны хиликге эте тургъанларын барындан да бек махданчакъ, зукгукъз, узункъулакъ, кысха къуйрукъ къоян тохдамагъанын кѣрдю.

„Эй, къарнаш, тохда, чынг алгын сени къабайым да“ — деб, бёрю былай акъыл этди эмда къайсыкъоянды ол кесини батырлыгъы бла махданган деб, джити къарады. Къоянла ўа джукъ да кёрмей, алгъындан да бек джъарыкълана эдиле.

Махданчакъ къоян тюкгючге миниб, арт аякъларына чегелеб:

— Бери тынгылагъыз сиз, къызбайла! Тынгылагъыз меннге да къарагъыз. Мен сизге бир зат кёргюзейим... Мен... Мен,— деб, арт сёзюн алай бла бошады.

Былайда махданчакъны тили тутулду. Къоян бёрюню кёрген эди. Башхала кёрмеген эдиле, джангыз ол кёрген эди да тылпыуун алалмай тохдады. Андан сора ўа керти сенрлик зат болду.

Махданчакъ къоян, тобчукъча ёрге секириб, бёрюню уллу мангылайына джыгъылды. Ол бёрюню сырты бла чёмелтаякъ айланды, дагъыда хауагъа бир кере чынгады. Андан сора ўа алай кючлю секирди, ол огъай кесини терисинден да чыгъыб кетеди дер этинг. Къоян алай кёб къачхан эди, чыртда къарыуу таусулгъунчу баргъан эди. Аннга бёрю ызымдан джетиб келеди, ма, тутду дегенча алай кёрюне эди.

Эм артында тамам къарыуун таусуб, кёзлерин да ктысыб, кёкенни тюрбюне джыгъылды.

Къоянчыкъ бёрюню юсюне джыгъылгъан заманда, бёрюге да ким эсе да шкок бла урду дегенча кёрюннген эди. Ол заманда бёрю да бир джаны бла къачыб бара эди.

Къачыб баргъан бёрю: „Къой чегетде аз къоянмы барды, аланы бирин тутарма да къабарма, бу ўа алыннган затды не зат эседа“, — деб думп болуб къоянла да эс джыялмай кёб турдула. Кими кёкен тюрбюне, кими тюркюч артына букъгъан эди. Бири да чунгургъа джыгъылгъан эди.

Эм артында уа бугъуб къымсыз болуб тургъандан эригиб къайсы батырыракъ эсе, ол башын аз-аз кѣлтюре тебретиле.

— Тюсюн айтсакъ, бизни къоянчыкъ бѣрюню таб къоркъутду да!—деб бары да бу акъылгъа келдиле.

— Ол болмаса, биз сау къаллыкъ туююл эдик. Къайдады экен ол бизни къоркъа билмеген, батыр къояныбыз?

Излеб тебретиле. Айландыла, айландыла—батыр къоян бир джерде да табылмады. Башха бѣрю ашаб къоягъан болурму?

Чынг ахырында табдыла: кѣкен тубюнде чунгургъа джыгъылыб, асыры къоркъгъандан ичинде аз-буз джаны бла тура эди.

— Джигитсе, зукгу! Джаша зукгу! Къарт бѣрюню бек таб къоркъутдунг. Къарнашыбыз, сау бол! Биз сен махданган этесе деб тура эдик,—деб бары да бирден кычырдыла.

Батыр къоян ол сагъатлай эс джыйыб:

— Сиз не мурат эте эдигиз! Эй, сиз къызбайланы огъесе!

Ол кюнден башлаб, батыр къоян кеси да керти да мен кишиден къоркъмайма деб алайгъа ыйнаныб башлады.

Д. Мамин—Сибиряк.

Соруула бла иш.

1. Бу хапаргъа „Батыр къоян“—деб нек аталгъанды?
2. Къоянны сыфатын, аны хар неден да къоркъуучусуну, къоркъгъанны къойгъаныны, махданыб тебрегенини юсюнден, бѣрюден къоркъгъаныны дагъыда айланыб, мен кишиден-къоркъмайма деб, алайгъа ыйнанганыны юсюнден окъугъуз.
3. Къоянланы къалай жарыкъланганларын айтыгъыз.

Бёрюле кеслерини балаларын къалай юретедиле.

Мен джолну кетиб бара, ызымдан бир къычырыкъ келди. Къычырыкъ этген сюрюучю джашчыкъ эди. Ол нени эсе да кёргозе, чабыб келе эди. Мен иги къараганымда, эки бёрю. Бир къарт бёрю бла бир джаш бёрю тюзню чабыб келе эдиле. Джаш бёрю сыртында бир таланган къозуну тишлери бла къабыб, алыб келе эди. Къарт бёрю уа аны ызындан чабыб келе эди.

Мен бёрюлени кёргенлей, сюрюучю къатыш бёрюлени ызларындан чабдым. Биз къычырыкъ этиб тебретдик. Бизни къычыргъыбызгъа биргелеринде итлери бла адамла джетдиле.

Къарт бёрю адамла бла итлени кёргенлей, чабыб джаш бёрюню джетиб, къозуну андан тартыб алыб,

сыртына атды. Эки бёрю да дженгил чабыб, кёзюбюзден ташайдыла.

Сора джашчыкъ не болгъанындан хапар айтыб тебреди. Къарт бёрю джардан чыгъыб, кёзуну тутуб кесиб, алыб тебреген эди.

Аллына джаш бёрю чыгъыб, кёзочукъ таба чабды. Сора къарт бёрю кёзуну аннга бериб, кеси да аны къатдына джортуб тебреди.

Бёрюлеге кьоркьунч киргенинде уа, къарт бёрю джаш бёрюню юретгенин кьокуб, кёзуну кеси алды

Л. Толстой.

Соруула бла иш.

1. Бёрюле кёзуну тутаргъа къалайда бугъа эдиле?
2. Кёзуну къайсы бёрю кесди?
3. Джаш бёрю кёзуну къалай элте эди?
4. Ана бёрю кёзуну джаш бёрюден сышырыб, кеси алыб нек тебреди?
5. Хапарны суратны юсюнден айтылгъан джерин окъугъуз:
6. Бёркле адамлагъа не заран саладыла?
7. Бёрюлеге хаталы джаныуарла деб нек айтадыла?
8. Сиз башха хаталы джаныуарладан къайсын билесиз?

Бёрю.

Бёрю деген, ит джаныуар,
Агъачда, ташда джашайды.
Адам хакъы деб, ырысламай,
Туталгъан малын ашайды.

Джокъду аны джайы, кышы,
Не кьар, не боран тыймайды.
Хьалкъны ашы—аны ашы,
Азыгъын кеси джыймайды.

Алийланы С.

Тюлкючюк-эгешчик эм кёк бёрю.

Тюлкю ач болуб, яраббин къайда болса да бир къабарыкъ табмазмы эдим деб, тёрт джанына да къарай, джолну джортуб бара эди.

Ол бир къартны чана бла бузлагъан чабакъланы алыб баргъанын кёрдю. Тюлкю алагъа чабыб ётюб къуйругъун да бир джанына атыб, аякъларын да созуб... кесин тамам ёлгенча этиб, джолну юсюне джатды.

Къарт аны къатына джетиб, тюлкюге къараб:

„Къатынымы тонуна алаMAT джагъа боллуъду“ — деди.

Тюлкюню къуйругъундан тутуб чанагъа атыб, башын джеген бла джабыб, кеси атны къатында тебреди. Тюлкючюк джатыб кёб турмады: чананы тюбюнде тешик этиб, чабакъланы ол тешик бла джолгъа атыб тебреди.

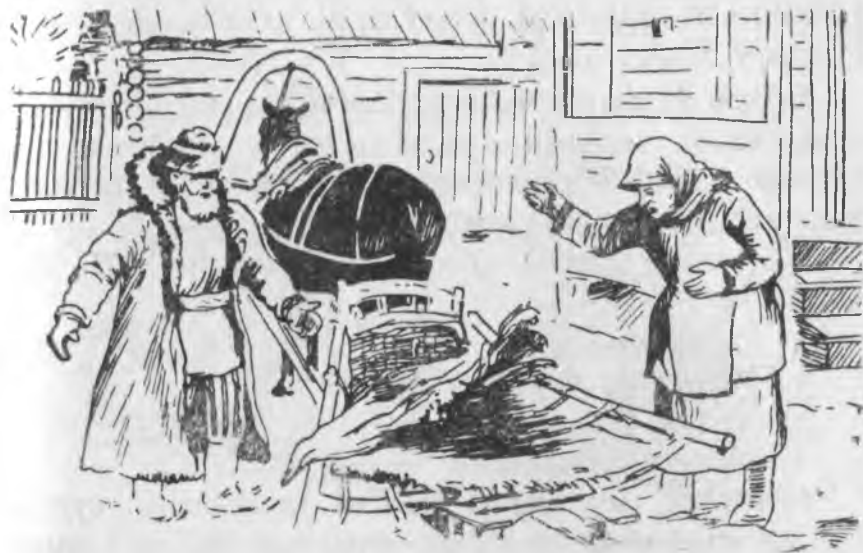

Бир чабакъны бирини ызындан ата, бютеу чабакъ
болгъанны атыб бошады сора, кеси да акъырын чана-
дан тюшдю.

Къарт юйюне келиб:

— Хы, къарт къатын, мен сени тонунга къаллай джагъалыкъ келтирдим!— деди.

— Къайда?

— Майна чанада, чабакъ да, джагъалыкъ да.

Къатын келиб чанагъа къараса, не чабакъ, не джагъалыкъ джокъ.

Сора къарт былайда тюкюню ёлмеген тюкю бол-

гъанын ангылады. Кёб бушуу этди, алай болса да этер къарыуу джокъ эди.

Тюлкую уа бютеу чабакъ болгъанны кесини тешигине ташыб, тешикни аллына олтуруб, ашай эди. Ол бёрюню чабыб келгенин кёрдю. Асыры ачдан бёрюню эки быгъыны ичине ташайыб эди.

— Кюнюнг ашхы болсун, эгешчигим! Не зат ашайса?

— Чабакъла.

— Меннге да бирчигин берсенг'а.

— Кесинг тут да аша.

— Мен тута билмейме.

— Къара, мен тутдум да! Сен, къарнашым, суугъа бар да, къуйргъунгу бузну тешигине сал да, хаман: „Уллунгда, гитченг да, чабакъчыкъла, тутулугъуз! Уллунг да гитченг да, чабакъчыкъла тутулугъуз!“ Чабакъла ол заманда сени къуйргъунга къаланныкъдыла. Туралгъанынга кёре асламыракъ тур, алай болмаса туталмай къаллылъса, былайын эсинге алыб къой,—деди.

Бёрю суу ызына барды, къуйругъун бузну тешигинден суугъа салды. Чёгюб:

— Уллунг да, гитченг да, чабакъчыкъла, тутулугъуз! Уллунг да, гитченг да, чабакъчыкъла, тутулугъуз!—деб былай айтыб тебреди.

Бёрю сау кечени орнундан къобмай, бузну тешигинде кёб чёгюб турду. Аны къуйругъу бузлады. Танг аласында къобаргъа мурат этди, алай'а болалмады!

Сора ол:

„Эх къаллай бир чабакъ каланнанды, тартыб да алалмайса“—деб, сагъыш этди.

Къараса, къатынла челеклери бла суу алырга келе тура эдиле. Бёрюню кёрюб:

— Бёрю, бёрю! Уругъуз аны!—деб кычыра эдиле.

Чабыб джетиб, бёрюню кими суу агъач бла, кими

челек бла, бир кѡаумлары да кѡолларына не зат тюшсе, аны бла тюйюб, башладыла.

Бѣрю кѡуйругъун тартыб, юзюб, артына да кѡарамай кѡачыб: „Тохда, тюкю, мен аны сеннге джетдирме“ —деб бара эди.

Тюлкючюк-эгешчиг‘а чабакъланы ашаб бошаб, дагыда не зат болса да урлайсам деб мурат этгенд. Кѡатынла докъумла этген юйге кириб, башын басылыб тургъан тылыгъа сукъгъанды. Болгъанын тылы джугъу этиб, кѡачыб кетгенди.

Кѡачыб баргъанлайына, бѣрю аннга тюбеб:

— Сен, тюкю, мени чабакъ тутаргъа алаймы юрте эдинг! Кѡарачы мени тюйюб кѡалай этдиле эсе да! — деди.

— Ой, кѡарнашым, сени кѡуйругъунг болмаса да башынг сауду, мени уа башымы чачхандыла. Кѡарачы, мыйым чыгъыб кетгенди. Кючден-бутдан бара турама, — деди тюлкючюк-эгешчик.

— Ол да тюздю, эгешчигим, сен джаяу кѡалай баралгъын, мени белиме мин, мен сени элтенм, — деди бѣрю.

Тюлкючюк аны белине минди, ол да аны кёлтюрюб, тебреди. Тюлкючюк бёрюню юсюне миниб келе акъырын:

— Тюйюлген туююлмеггни кёлтюрюб барады, туююлген туююлмегенни кёлтюрюб барады,—деб джырлай эди.

— Эгешчидим, сен не дединг?

— Къарнашым, туююлген туююлгенни кёлтюрюб барады дей эдим.

— Алайды, джаным, алайды!

Тюлкючюг'а дагъыда кесича:

„Туююлген туююлмегенни кёлтюрюб барады!“—деб бара эди.

Этерге иш.

1. Суратланы тюблерине алагъа келишген атла атаб джазыгъыз.

2. Кесигизни сёзлеригиз бла муну хапарын айтыгъыз.

Ургъуй улу Узунбурун Ургъуй бла къысха къуйрукъ Мишканы таурухлары.

Ургъуй улу—Узунбурун Ургъуй джассы чапракъны тюбюне кириб джукълады. Джукълаб тургъанлай:

— Ой марджала, ой, къараул!..—деб ачы кычырыкъ эштди.

Ургъуй улу Ургъуй да чапракъны тюбюнден секириб къобуб:

— Не болгъанды, нек кычырыкъ этесиз!—деб тауш этди.

Ургъуйла уа учуб, шулдаб, кычырыкъ эте эдиле—не болгъанын биллигинг джокъ эди.

— Ай марджа! Бизни мырдыгъа бир айю келиб джукъларгъа джатханды. Хансха былай джтханлайына

тубное басыб, беш джюз ургъуйну теблеги, солугъанлай да джюз ургъуйну ичине джуханды. Ой, къалай къыйынлыкъгъа къалдыкъ!

Ургъуй улу Ургъуй ол сагъат ачууланьб:

— Эй, къычырыкъны къойчугъуз! Мен бу сагъатдан барыб айюню къысдайым,—деди.

— Эй, джуугъум, сен былайгъа къайдан келдинг?—деб Ургъуй улу Ургъуй къычырды.

Тюкю Миша бир кёзюн ачыб къарады—киши да кёрмеди. Дагъыда бир кёзюн ачыб къарагъанында—тюз аны бурнуну къатында ургъуй учуб айланганын аз-буз кёрдю.

— Сенге уа, джуугъум не керекди,—деб Миша мурулдады.

— Эй, былайдан сау-эсен къорачы!

Миша эки кёзюн да ачыб, бетсизге къараб, бурну бла сызгырыб, бир къабыргъасына айланыб, хурулдаб джукълады.

Ургъуй улу Ургъуй ызына кесни ургъуй негерлерине барыб мырдыны зынгырдатыб:

— Тюкю Мишаны мен бек таб къоркъутдум,—деди.

Ургъуйла Ургъуй улу Ургъуйну ызындан учдула. Учуб келиб къарасала айю къымылдагъан да этмей джатыб тура эди.

— Мен да муну хапарын айта эдим. Джарлы къоркъгъандан ёлюб къалгъанды. Ол огъай, бир кесек джазыксынган да этдим, къалай улу айюдю,—деб Ургъуй улу Ургъуй махданды.

Айюню бурун тешигине джуукъ учхан эмда айю бурну бла хауаны тартханында ары кириб кетерге аздан къалгъан бир гитче ургъуйчукъ:—Ол джукълаб турады да!—деб къычырыкъдан алды.

— Ай уятсыз! Ай бетсиз! Беш джюз ургъуйну теб-

леб, джюзню, да ичинге джутуб, джукъ да билмегенча этиб джукълаб турлукъду,—деб ургъуйла бары бирден улуу кычырыкъ-сыйыт ачдыла.

Тюклю Миша уа джукълаб бурну бла сызгыра тура эди.

Ургъуй улу Ургъуй учуб барыб, айюню къара бурнуна къонуб, ачы къабханлай, айю ол сагъат секириб къобуб, ал аягъы бла бурнун сермеди, алай'а Ургъуй улу Ургъуй думп болгъан эди.

— Не, джуугъум, джанынга джарамаймыды! Кет былайдан, ансы андан да аман боллукду,—деб Ургъуй улу Ургъуй айюге кычыра эди.

Айю уа арт аякъларына таб олтура:

— Кетмем, мен сизни барыгъызны былайда дырын этерме,—дей эди. Уругъуй улу Ургъуй дагъыда учуб, айюню тюз кёзюне къонуб, ачы къабды.

Айю ачыуланды. Ол сау къайын терекчикни тамырлары бла къобарыб алыб, аны бла ургъуйланы сермеб тебреди.

Урду, урду арыгъан да этди. Ургъуйла уа аны башында учуб тегерек айланыб, кычырыкъны баса эдиле.

Эм артында Мишка арыды. Ургъуйланы къралларын теблеб бошар ючюн деб, хансха аунаб тебреди. Ургъуйла уа тохдамай аны башында уча эдиле.

Айю хамхотун мырдыгъа джашырды, алай болгъанлыкгъа ургъуйла аны къуйругъуна къадалдыла.

Мишкагъа кетер къан кирген эди, алай'а кызыбайгъа саныдыла деб, ыйлыгъа эди.

— Мишка ала ючюн деб, кесинги къалай кыйнайсa. Аман ургъуйчукълагъа неге эс бѣлесе, ала кюрешгенинги багъасы джокъдула,—деб мырдыдан макъа кычырды.

— Керти айтаса, алагъа не эс бѣлюу керекди,—деб айю къуанды.

Мишка ызына айланыб, мырдыдан къачды! Ургъуйла уа:

— Ой, джибермегиз марджа! Айю къутулуб кетеди... Тутугъуз!—деб кычыра эдиле.

Мамин-Сибиряк.

Соруула.

1. Айю ургъуйлагъа не хата этген эди?
2. Уругъуйла бирикгинчи, аллында айю ала кет дегенлеринде, не джуаб берди?
3. Уругъуйла бирикгенлеринде айю не этди?
4. Макъа айюге не айтыб болушду?
5. Сиз тургъан джерледе айюле бармыдыла?
6. Айю не хатала этеди?

Тюклю, кишдик, айю, бѣрю.

(Таурух.)

Кишдикни бир кюн ит къуалагъанды. Кишдик итден къачыб бара, аллына бир тюкю чыгыб:

— Ой, сен кимсе?—деб кишдикге соргъанды.

— Мен джануарланы патчахыма. Сени юйюнг къайдады? Мен сеннге къонакыгъа барама,—дегенди.

— Мени юйюм, ма—деб бир юйге кишдикни алыб келгенди да тюкюге:

— Сен джануарланы барына хапар бер, ала мени къонакъ этсинле,—дегенди.

Тюлкую хапаргъа чабыб баргъанлай, аны аллына бёрю чыгъыб:

— Къайры бараса?—деб соргъанды.

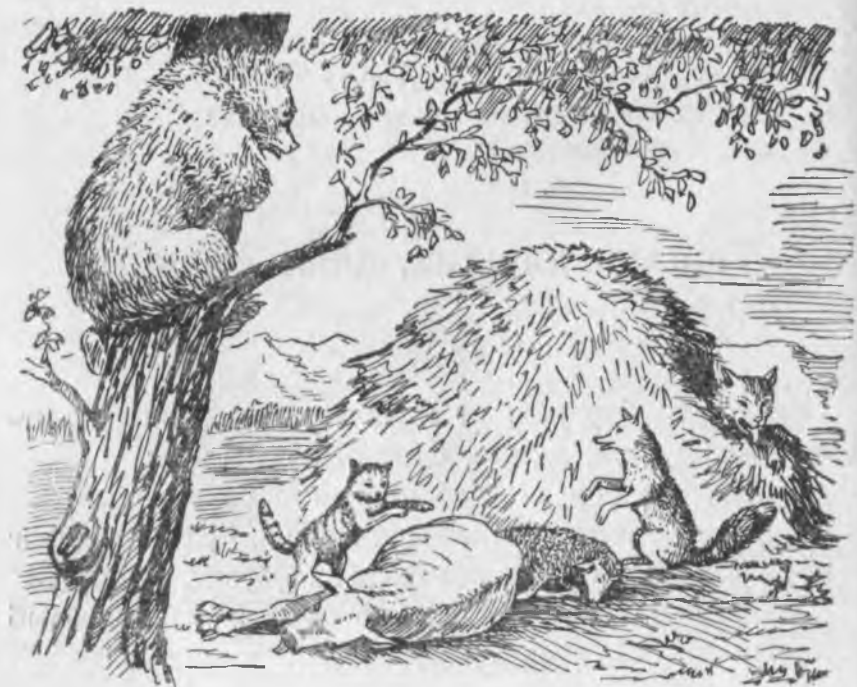
— Мени юйюме джануарланы патчахы къонакъ болуб келгенди. Аннга къонакълыкъ керекди,—дегенди тюлкую. Бёрю къоркъуб, эрлай бир къойну алыб келгенди.

Тюлкую андан озуб бара, биягъыны аллына бир айю чыгъыб:

— Тюлкую,къайры джумулуб бараса?—деб соргъанды. Тюлкую:

— Мени юйюме джануарланы патчахы къонакъ болуб келгенди. Аннга къонакълыкъ керекди,—дегенди. Айю ол сагъатлай кетиб, бир тананы алыб келгенди.

Айю, бёрю, тюлкую ючюсю да кишдикни юсюне келгендиле да:

— Патчахха сен шагърей болгъанса. Хангны сен бериб сыйла,—деб айю бла бёрю тананы кесиб тюлкюге бергенгиле.

„Патчахны миикден кёреим“ деб, айю терекни башына миниб къарагъанды.

„Патчахха бир рахат къарайым“ деб, бёрю да гапна биченни ичине кириб джатханды.

„Патчахха“ тюлкю барыб:—Аузланыгъыз,—дегенди. Кишдик юйден чыгъыб, мурулдаб, этни ашаб тебренди. Айю аны кёрюб, къоркъуб: „Патчах огъурсуз кёреме“,—деб былай оюм этгенди.

Бёрю уа кёреме деб, гапнаны биченин кымылдатханды. Кишдик бу кымылдагъан чычхан болу деб, гапнаны къатын сакълаб марлаб тохгагъанды. „Патчах мени эследи“ деб, бёрю кымсыз болгъанды. Бир кесекден бёрю дагъыда чёблени кымылдатханды. Кишдик ишексиз да чычхан кёреме деб, секириб сермегенди. Бёрю туруб къачханды.

— Биягъы ит мени сюреди,—деб кишдик да джюрексиз болуб, къачыб айю болгъан терекге мингенди. Айю да: „Мени да кёрюб къойду“—деб терекден джыгъылыб, тёнгереп тюшуб къачханды.

Соруула.

1. Кишдик тюлкюге неле айтды?
2. Тюлкю айю бла бёрюге неле айтды?
3. Бёрю нек къачды? Айю уа терекден нек джыгъылды?

Адамла къайсы хайуанланы джегиб, миниб джюрюйдюле.

Атлагъа миниб, джегиб джюрюгенлерин, сен кесинг да билесе. Нарты деген дженгил чаначыкълагъа итлени джегиб баргъанны кёргенмисе? Итлени тонлары джылыды, ала суукъдан къоркъмайдыла. Алагъа миниб,

бизни къралыбызны север джанында джашагъан не-
нецле джорюйдюле. Итлени джорютген арбачыгъа
каор дейдиле.

Адамла буулагъа миниб, джегиб да джорюйдюле.
Ма дженгил кымылдаучу бууну юсюне уучу-эвенк
миниб барады. Эвенкле Сибирде улуу чегетлени ичинде
турадыла. Анда къуру миниб джорюрге болады. Уучу
узакъ джолгъа тебресе, экинчи буугъа бютеу кесине
керекли затланы джюк этиб, джюклейти.

Пиллеге исси къраллада минедиле. Джылы келген
улуу пил бу сагъатда джю-
рюген бир тоннаны джорют-
ген автомашинадан аз бол-
магъан джюкню элтеди.

Адам пилни учунда да бюгюлгенчиги болгъан бир гитче таякъчыкъ бла сюреди.

Сен юсю да джюнюлю болгъан бир мукгур ёгюзлени кёргенинг болгъанмыды? Былагъа як дейдиле. Аланы узун джюнлери, ала терен кърарланы юсю бла ётген заманда, аланы суукъдан сакълайды. Яклагъа миниб таулада джюрюйдюле.

Былай къарагъан бла як аур малгъа ушайды, алай'а ол абынмайды эмда тик—джар джерледе иги джюрюйдю.

Кёб сабийле эшеклеге миниб ойнагъандыла. Бизни къралны бир-бир джерлеринде уа эшекле атланы орнуна джюрюйдюле. Алагъа миниб тау эмда тюз джоллада, шахарланы орамларында да джюрюйдюле. Аланы джегиб аур джюклени да тартдырадыла Эшек гитчик болса да кючлю хайуанды.

Джукъ битмеген джерлени къум тюзлеринде тюе-леге миниб джюрюйдюле. Тюе бек тёзюмлю малды. Ол бир талай кюнлени не ашамай, не ичмей, ашсыз суусуз турургъа боллукъду.

Тюеле бир мукгурлу эм эки мукгурлула да боладыла.

Соруула.

1. Адамла къайсы джануарлагъа миниб джюрюгенлерин эм да джюк джюклегенлерин санаб айтыгъыз.

2. Северде итле бла буулагъа, тик джерледе, яклагъа, къумлу тюзледе уа туйелеге нек минедиле?

Ауругъан пил.

Хар замандача, 6 сагъатда Дзиндау деген ана пилни тургъан орнуна эки эртден азыкъ салдыла: бири аны кесине бири да пил балачыкъгъа. Дзиндаугъа ашарыкъ келтирген арбачыкъда 30 килограмм гардош, 40 килограмм чюгюндюр, бир кило да шекер бар эди. Дзиндау узун бурну (хоботу) бла гардошну сермеб кесине элтирге мурат этиб кёрдю, алай'а элталмады.

Дзиндауну буруну бюгюлмей эди. Дзиндау тарыгъыб узун ингичге кычырды.

Дзиндауну орнуна акъ хотасы бла маллагъа къараучу врач кирди. Ол басыхчха миниб, Дзиндауну аягъындан башына дери къарады.

Дзиндауну эти кыза эди. Малгъа къараучу врач аны хамхотуна къарагъанында, алма тенгли бир битгени бар эди.

Дагъыда онг къабыргъасында да аллай бири бар эди. Инчиклери да чагъыб эди. Дзиндауну хар джери: хамхоту, къабыргъасы эмда аякълары бирден ауруй эдиле.

Малгъа къарагъан врач, Дзиндауну хыртдылы къарнын сылай:

— Мыдах болма, джолдаш, сау боллукъса. Биз сени багъарыкъбыз: бири аякъларынга исси ванна салыу, экинчиси, сют бла укол этиу эмда ючюнчюсю, ашарыкъны иги этиу боллукъду. Биз сеннге шекерни кёб берирбиз, дагъыда алма юлюш да берирбиз. Разымыса?—деди.

Ана пил сѣлеше билсе:

„Соргъанмы этесе? Иги да разыма. Мен татлы затны бек суйеме. Аны суймегендамы болады?“ — дерик болур эди.

Дзиндау кеси джукъ ашаялмагъанлы эки ыйыкъ болду. Аны аузуна ашарыкъны кюрек бла бере эдиле суу'а резин ичеги бла ичире эдиле.

Ма Дзиндау резин чурукъла кийгенли эки ыйыкъ болду. Чурукъланы ичине исси суу къуядыла. Бу, маллагъа къарагъан врач аякъларына ванна этербиз дегени эди.

Исси чурукълада Дзиндаугъа бирда тынчлыкълды, игиди. Хар кюн сайын аякълары аздан-аз ауруйдула.

Пил балачыкъ чурукълагъа сеирсиниб къарайды. Ол да аллай чурукъла кииб тыкъырдатыргъа суйе болурму?

Тарановский.

Соруула.

1. Мал врач Дзиндаугъа нек келди?
2. Ол аннга не затла этербиз деди?
3. Дзиндау ауругъан сагъатда аннга джукъ къалай ашата эдиле?

Аслан.

Джукъ болмагъан исси джерледе кече дженгил дже-тиб къалады, къалай къарангы болду—ол сагъатлай тѣрт джанындан таушла чыгъыб тебрерле—деб, джер суу кѣре кѣб джерлеге айланган адамла (путешественникле, былай хапар айтадыла.

Алайына, кѣк кюкюрегенча, гюрюлдер, дагъыда тебрер. Ол асланланы кычырыкъларыды, улугъанлары, Асланла уугъа чыкъгъандыла.

Ол заманда шынкъартны дженгилирек джандыр, шоккланы не болады, не къалады деб, иги хазырла.

Асланла джер-джерни тинтиб, саф салыб келедиле. Бара-барыб ала палаткагъа тюртюлселе, сора адамгъа-да игилик этерик туююдюле.

Асланланы бирем-бирем эллеге кириб мал урлаб айланганлары да болалы. Кече бурууну башы бла секириб туюшуб, асланёгюзню бойнундан алыб, дагъыда аны кётюргенлей бурууну башы бла секириб кетгенлери да болады. Былай этиб, бизни элде туюкюле таукъланы урлаучандыла.

Асланланы джашагъанлары уа тюзледе, кёкенледе эмда таулада болады. Эркек аслан бла тиши аслан экеу-экеу бирге джашайдыла. Эркек асланны ал бёскюнюню туюю къалын, тозураб турады, тиши аслан'а кишдикге ушайды—аны туюю тюз сыланыб болады.

Аслан балала да кишдик балалагъа ушашла болуб туадыла, алай'а была уллула, базыкъла эмда тамгъалыла боладыла.

Е. Черушин.

Соруула.

1. Аслан къайда джашайды?
2. Тиши аслан бла аслан балала неге ушайдыла?
3. Эркек асланны сыфатында тиши асландан башхалыгъы неди?
4. Асланла не ашаб джашайдыла?
5. Асланла ашарыкъ излей не заманда чыгъадыла?

Къаблан.

Дуньяны башында джануарланы барындан да эм бетсиз джануар—къабланды. Ол улуу ханс ичинде, чегет ичинде джашайды. Аны териси саргылдым сызыкълды. Ол себебден аны къургъакъ сары хансны арасында кёрмеклик кыйынды. Бир-бирледе ол сау кюнню хансны ичинде бугъуб, гаммешни кёргенлей, кесини бугъуб тургъан бетчанындан чартлаб чыгъыб бир ургъаны бла улуу гаммешни джыгъыб иеди.

Аннга барындан да тынчы ашарын кече излеудю. Кече джануарла суу ичерге барадыла. Антилопла, буула барадыла, къабанла да келедиле. Кече ашаргъа кыйсын сюйсенгда сайла да ал. Бюгюн буу тамбла къабан тюшер. Бютеу джануар-

ла къабландан къркъадыла, ол огъай, къаблан адамгъа да къркъунчлуду. Атларына адам ашаучу аталгъан къабланла да бардыла. Уучула алагъа ала къарт къабланладыла дейдиле.

Къарт къаблан дженгил чабхан бууну джеталмайды, гаммеш бла кюреширге да къарыуу джетмезине къркъады. Сора алагъа джангыз этер мадар — кеси джангыз баргъан джолоучуну марлаб туруб, тутууу болады. Ол затны этер ючюн'а ол къартланы хыйлалыкълары джетеди.

Е. Черушин

Соруула бла иш.

1. Хансны арасында кѳабланны кѳрюрге нек кѳыйын болады?
2. Кѳаблан кѳайда джашауѳчуду?
3. Кѳаблан не зат ашайды?
4. Кѳаблан уѳгѳа не заманда чыгѳады?
5. Суртаха кѳарагѳыз да кѳаблан юй джануарланы кѳайсына ушагѳанын айтыгѳыз.
6. Кѳабалан асланнга кесини сыфатында эмда кѳылыгѳында не заты бла ушайды?
7. Кѳабланнга асланнга да огѳурсуз джыртычу деб нек айтадыла?

Джануарла циркде.

I.

Музыка согѳулуб, уллу лампала циркни джарытадыла. Циркни арасында тѳгерекге бир кѳк ат чабады. Аны кенг саѳрусунла бир тишириу аякѳларыны юсюнде ѳре туруб барады. Ол чынгаб кѳуршоуну ичи бла чыгѳады. Циркни биринчи бѳлюмю барады.

Дуров экинчи бѳлюмюнде чыгѳарыкѳды.

Ол кесини кийиниучю юйчюгюнде олтуруб циркге чыгѳаргѳа хазырлана, кийине, чай иче турады. Аны аякѳларыны кѳатында Рыжик деген ит джатады. Ол да бюгюн „ишлерикди“, бусагѳатда уа башын эки ал аягѳыны юсюне салыб, баш кѳагѳады, солуйду. Мюйюшеде уллу болмагѳан бир столчукѳну юсюнде, клетканы ичинде бир маймулчукѳ башын булгѳаб, кѳолчугѳун узатады—ол печенье, шекер тилейди.—Аны кийиндирирге заман болгѳанды, — дейди Дуров. Маймулчукѳну клеткадан чыгѳарыб, аннга кѳнчекчик, кѳызыл габырайчыкѳ, бѳркчюк кийдиредиле. Ол паровозну джюрютюучю боллукѳду.

Джануарла болгъан джерде
ѳа ашыгъышлыкъ барады. Къул-
лукъ этген адамла темир джол-
ну эшикге чыгъар джерге джу-
укъ тартадыла. Стрелочникни
юйчюгюн келтирдиле, тобланы,
къуршоуланы, керекли затла-
ны барын да ташыйдыла. Гит-
че паровозчукъ хазыр бол-
гъанды: ол тауш этеди, аны
оджагъындан тылпыу чыгъады. Паровозчукъ гит-
чечик болса да керти паровозчукъду. Ол бузулгъанында
аны керти уллу паровозланы этиучю джерде джамагъан
эдиле.

Дуровну джануарлары дженгилде халкъны аллына
чыгъыб ишлериклерин биледиле

Сууу болгъан ящиклени ичинде тенгиз асланла
юредиле. Уллу чычханла ары-бери чабышадыла. Ол
огъай, Хавронья деген уллу акъ тонгуз да уяныб хур-
хур этеди. Ол чынг алларында чыгъарыкъды

II.

Къонгурау къагъылды, музыка согъулду. Кёргюн-
чле болур джерни босагъасыны къатына джумушчула
бир чырмалгъан кюйюзчюкню салдыла. Тонгузну бош-
ладыла. Ол коридору бла кёргюнчле болгъан джерге
чыгъыб дженгил огъунакъ кюйюзчюкню табыб, аны
ачыб тебреди. Кюйюзчюкде ѳа „Дуров акганы
чыгъыуу“—деб, джазылыб эди. Тонгуз кюйюзчюкню
ичине чырмалыб тургъан ётмек кесеклени барын да
джыйыб, къабыб орнуна къайтды.

Аны „этер иши“ бошалды.

Музыка кючлю согъулду. Ма, Дуров акга кеси да
алтын бетли киимлери бла алгъа чыкъды. Ол тегерек
айланыб къараргъа келген адамлагъа джуукъ келиб, баш

пийиб саламлашды. Адамла бары да харс урдула. Рыжик деген ит да акганы тегерегинде джюрюб чаба эди. Энди аны кезюуюдю. Эт деб джукъ айтылгынчын огъунакъ, ол столгъа чынгаб минди. Дуров акга адамлагъа ол кесини джануарларын къалай юретгенин айтыб ангылатхынчы ит къуйругъун булгъаб, ашыгъыб бир аягъыны юсюнден бир аягъына тура эди.

Энди кезюу Рыжикге джетди. Ол задачла этеди, аякъчыгъы бла картада Къара тенгиз къайда, Акъ тенгиз къайда болгъанларын кёрдюю... Къарагъан адамла харс къагъыб, кюлюб, кёрюнчле баргъан джерге шекер эм печеньееле атдыла. Рыжик аланы барын да дженгил джыйыб къачды. Ол да кесини ишин бошады.

Андан сора къоян даурбаз къакъды, тенгизде джашагъан тонгузчукъ тоб атды. Аланы ызларындан тенгиз асланла чыгъыб, клоунну ызындан сюрюб, бурунларыны учунда тобну усда ата, ойнайдыла. Дуров атхан къуршоуланы башлары бла тутдула, ол огъай музыка да сокъдула.

Сора джануарла бары да кетдиле. Дуров акганы болушлукъчулары чыкъдыла. Ала темир джолчукъну джарашдырдыла. Станция будкачыкъ салдыла. Сора поезд келди. Паровозда маймулчукъ олтура эди. Башха маймулчукъ да стрелочник болуб, стрелканы къатына сюеле эди. Тенгиз тонгузчукъла, улуу чычханла вагонлада кеслерини орунларын дженгил табдыла. Иги

да дейсе! Анда алагъа татлы ашарыкъла хазырланыбды. Поезд сызгъырыб, орнудан тебиб тебрейди. Анда къарагъанла—сабийле асыры сеирсингенден харс къагъыб ктычыра эдиле:

— Алапатды, алапатды, энтда!—деб. Акга талай кере чыгъыб, баш ийиб, сау болугъуз деб айтды. Адамла чачылдыла. Дуров кесини юйчюгюне кетиб, юсюнде клоунну киимлерин тешди. Сора арыб шиндикге олтурду.

Бюгюн джануарла иги ишледиле. Спектакль бек иги барды.

Къарагъан адамла уа Дуров акга бла аны болуш-лукъчулары джануарланы юретир ючюн къаллай бир заманны кюрешгенлерин билмей эдиле.

С. Беляев.

Соруула бла иш.

1. Дуров акга циркде ишлерге къайсы джаныурланы юретген эди?

2. Ол джаныуарладан эм бек ангылагъан къайсы эди?

3. Окъугъан хапарыгъызда сизге эм бек игиге къайсы кёрюндю?

4. Башында суратланы юсюнден хапарда айтылгъан джерлени табыб, энтда бир кере окъугъуз.

Аслан бла тюлкючюк.

(Таурух.)

Аслан къарт болгъан эди да джануарланы туталмай эди. Ол хыйла бла джашаргъа мурат этиб, дорбуннга кириб ауругъанча этиб джатды. Джануарла аны

ийиб саламлашды. Адамла бары да харс урдула. Рыжик деген ит да акганы тегерегинде джюрюб чаба эди. Энди аны кезюююдю. Эт деб джукъ айтылгъынчын огъунакъ, ол столгъа чынгаб минди. Дуров акга адамлагъа ол кесини джануарларын къалай юретгенин айтыб ангылатхынчы ит къуйругъун булгъаб, ашыгъыб бир аягъыны юсюнден бир аягъына тура эди.

Энди кезюю Рыжикге джетди. Ол задачла этеди, аякъчыгъы бла картада Къара тенгиз къайда, Акъ тенгиз къайда болгъанларын кёргюздю... Къарагъан адамла харс къагъыб, кюлюб, кёргюнчле баргъан джерге шекер эм печеньеле атдыла. Рыжик аланы барын да дженгил джыйыб къачды. Ол да кесини ишин бошады.

Андан сора къоян даурбаз къакъды, тенгизде джашагъан тонгузчукъ тоб атды. Аланы ызларындан тенгиз асланла чыгъыб, клоунну ызындан сюрюб, бурунларыны учунда тобну усда ата, ойнайдыла. Дуров атхан къуршоуланы башлары бла тутдула, ол огъай музыка да сокъдула.

Сора джануарла бары да кетдиле. Дуров акганы болушлукъчулары чыкъдыла. Ала темир джолчукъну джарашдырдыла. Станция будкачыкъ салдыла. Сора поезд келди. Паровозда маймулчукъ олтура эди. Башха маймулчукъ да стрелочник болуб, стрелканы къатына сюеле эди. Тенгиз тонгузчукъла, уллу чычханла вагонлада кеслерини орунларын дженгил табдыла. Иги

да дейсе! Анда алагъа татлы ашарыкъла хазырланыбды. Поезд сызгъырыб, орнудан тебиб тебрейди. Анда къарагъанла — сабийле асыры сеирсингеннен харс къагъыб къычыра эдиле:

— Аламатды, аламатды, энтда!—деб. Акга талай кере чыгъыб, баш ийиб, сау болугъуз деб айтды. Адамла чачылдыла. Дуров кесини юйчюгюне кетиб, юсюнде клоунну киимлерин тешди. Сора арыб шиндикге олтурду.

Бюгюн джануарла иги ишледиле. Спектакль бек иги барды.

Къарагъан адамла уа Дуров акга бла аны болушлукъчулары джануарланы юретир ючюн къаллай бир заманны кюрешгенлерин билмей эдиле.

С. Беляев.

Соруула бла иш.

1. Дуров акга циркде ишлерге къайсы джаныурланы юретген эди?

2. Ол джаныуарладан эм бек ангылагъан къайсы эди?

3. Окъугъан хапарыгъызда сизге эм бек игиге къайсы кёрюндю?

4. Башында суратланы юсюнден хапарда айтылгъан джерлени табыб, энтда бир кере окъугъуз.

Аслан бла тюлкючюк.

(Таурух.)

Аслан къарт болгъан эди да джануарланы туталмай эди. Ол хыйла бла джашаргъа мурат этиб, дорбуннга кириб ауругъанча этиб джатды. Джануарла аны

көрюрге келиб башладыла. Алай'а ызына бири да сау к'айтмай эди. Аслан дорбурнига кирген-киргенни тутуб, ашаб бара эди.

Тюлкючюк келиб дорбунну эшигине сюелиб, асланнга:

— К'алайды джашауунг?—деб сорду.

Аслан аннга:

— Аманды. Алайдан бери мен болгъан джерге нек кирмейсе?—деди.

Тюлкючюк аннга:

— Ызларындан да кереме, сеннге бери к'еб джануар киргенди, алай'а андан бери бири да чык'магъанды,—деб джуаб этди.

Соруула.

1. Аслан к'арт болуб джануарланы туталмагъанында, к'алай хыйлалык' этди?
 2. Аны хыйласын билмеген джануарлагъа не болду?
 3. Тюлкючюк асланнга к'алай джуаб берди?
 4. Сиз тюлкюню к'ргенигиз болгъанмыды? К'рген эсегиз к'айда, к'алай к'ргенигизни хапарын джарашдырыб айтыгъыз.
-

Джаз

Д ж а з.

Джаз башында хар затла
Кенгерилиб башлары,
Къуанч болуб барысы,
Мыдахлыкъны ташлады.

Къарла, бузла тиллениб,
Тенгизлеге кетерле.
Джаныурла кёллениб,
Джай юйлерин этерле.

Джабыу кетиб джерледен,
Бет тюрсюню ачылыр.
Аны саулай юсюне
Кём-кёк кырдык чачылыр.

Ариу халда терекле
Чапракъларын иерле.
Джарыкъ болуб кёллери,
Джай киимле киерле.

Байкъулланы Д.

Джазгъы кюн.

Миикден-миик таяныб,
Кюн башыбызда тийеди.
Хар джан джылыугъа уяныб,
Кюннге саламын ийеди.

Къарлы, акъ таула силкиниб,
Къышхы киимни ташлайла.
Джазгъы киимге кийинб,
Сюйюмлю болуб башлайла.

Къуу терекле джашил чагъыб,
Джазгъы джылыуу кючюнден.
Джер тютюнлеб, бери чыгъыб,
Тылпыу урады ичинден.

Сыртлыкъладан суула агъыб,
Джайыладыла тюзлеге.
Гетлешледе хансла чыгъыб,
Кюзгю болалла кёзлеге.

Алийланы С.

Джанкъоз.

Джазны келгенине шагъатлыкъ этиб,
Джанкъоз чыгъады джаз джумушакъ джерде.
Къалгъан ханслада аны эркелетиб,
Ызындан ёселле джазгъы ариу кюнде.
Къанатлылада ариу джырлайла
Джазгъа къуаныб, анга сюйюнюб.
Гокга хансла да джанкъозну алгъышлайла,
Бирери-бирер тюрлю кииниб.

Борлаклары Т.

Къой чыпчыкъла келдиле.

— Ары къарачыгъыз, къой чыпчыкъла!—деб ким эседа къычырды.

Кертиси да къой чыпчыкъла миик бусакъ тереклени бутакъларына къонуб тура эдиле.

Была тѣббели чыпчыкълагъа кѣре, уллулача эмда асыры къаралача кѣрюне эдиле.

Къой чыпчыкъла уяларына джюн, тюк, мамукъ дагъыда аллай джумушакъ затланы ташыб тебрегендиле. Ала терен уяла этерге суйедиле. Ары кишдик кесини аягъын джетдираллыкъ тюлдю, къаргъа да бурну бла джеталлыкъ тюлдю.

Къой чыпчыкъ джаз кесини ашарыгъын не хауада, не да терекде излемейди. Ол джайны узунуна терек бачхалагъа эмда тахдалагъа заран берген джануарла болуб мардасыз кѣб затны къоратадыла.

Аны тахдаланы арасында кесине ашарыкъ излегенине къарамакълыкъ бек сеирди. Аны джюрююю бек дженгилди, эмда тюрлюдю, эки джанына кѣзюу аунаб барады. Бара тургъанлай къысха тохдаб, бир джанына къарайды, дагъыда бурулуб, ол бир джанына да къарайды. Башын не сол не да онг джанына силкеди. Табханын дженгил къабыб, дагъыда арлакъ чабады. Хаман алай этгенлей барады.

Хар заманда къой чыпчыкъны сынаргъа эртден бла кюн тийгинчи игиди. Эртден сайын кѣгет бачханы къалайында болса да къымылдамай олтуруб турсанг, ала сеннге дженгил илешедиле. Арагъызны джукъдан-джуукъ эте, алагъа къуртланы атыб бир кѣрчюгюз. Бир талай замандан къой чыпчыкла ашарыкъны къолугъуздан къабыб, имбашыгъызгъа къонуб тебрейдиле.

Богданов.

Соруула.

1. Къой чыпчыкъла уяларын къалай ишлейдиле?
2. Ала не зат ашайдыла?
3. Джюрюулери къалайды?
4. Адамгъа илешнүүлери уа къалайды? Эмда адамгъа не хайырлары барды?

Эртден.

Къызгъылдым ариу танг бла
Восток джаны джабылды,
Сууну арты элде да
От жарыкъчыкъ джукъланды.

Эртден чыкъ бла сыланалла
Гокга хансла тюзледе,
Сюрюуле да къозгъалалла
Джумушакъ биченликледе.

А. Пушкин.

Уяларын къалай этедиле.

I.

Къузгъун кесини уясын миик терекни башында ишлейди. Эркек къузгъун булчукъну излеб, аны алыб учуб келгинчи тиши къузгъун кеслерини, алай сеир болмагъан уяларын сакълаб къалады. Сора тиши къузгъун булчукъ излей кетсе, эркек къузгъун уяны сакълаб къалады. Алайсыз башха эки къузгъун аланы уяларын

алыб къоярыкъдыла. Къузгъунла къуу булчукъланы джыйыб, аланы бир джумушакъ джоббу этиб, бутакъланы юсюне салыб, уя ишлеб къоядыла.

Бу тукъум тынч халда къузгъунланы къысха джуукълары—къаргъа бла чаукала уяларын алай ишлейдиле.

II.

Жаворонок—акъ къарын тюбчюгю бла кёксюл чыпчыкъчыкъ—джаз тюзлени башында минк учады. Аны миикден джырлагъан таушу бек алапат чыгъады.

Жаворонок къайда болса да бир тюзде, джукъа хансчыкъла бла джабылгъан бир чунгурчукъ табса, ма—аны уячыгъы! Ол кесини джер бетли гакгычыкълары ары салыб къояды. Тюз къатлары бла озсанг да алааны эслемезсе.

Бёденелени биченликледен, джаз таукъланы да тюзледе уялары да мунучады. Тюзледе джашаучу бу къанатлыланы гакгычыкълары не хансны не да мюрзеуню бетине ушаш болады.

III.

Тюз бабушла бла къазла уа бир заманда да аузлары бла уя ишлер ючюн деб не булчукъну не да саламны келтирмезле. Ала къайда болса да суудан узакъ болмай бир таша джерде джыйылыб джоббу тургъан не къамишни не да булчукъланы излейдиле.

Аллай джоббуну табсала, теблеб арасын чунгур этиб, сора кеслерини тюклери бла юсюн джуургъан бла джабханча джабыб къоядыла. Къайры болса да кетерге керек болса, ол тюкле бла ишленнген джуургъан бла бабуш гакгыларыны юсюн джабыб, не суу ичерге не да ашаргъа алай кетеди.

Нарат чегетде джаз—тук!—тук!—тук!—деб тауш чыгъар. Ол агъач таукъну, юй ишлей тургъаныны таушуду. Агъач таукъ кесини кючлю бурну бла джумушакъ терекни къазады.

Миик, къошун тенгли бир этгинчи, ол аллай бир кѣб кюрешеди. Бютеу къабукъ агъач кесеклени—айтыб къояргъа, ишлеген сагъатында уясына агъаргъа боллукъ затны барын да къоймай ариу ариулайды.

Агъач таукъ балала уяларыны ичинде джумушакъ зат болмагъанлай, аны сыйдам, къаты тюбюне олтуруб ёседиле. Ол себебден аланы

табанларыны тюбю таб берч огъунакъ болуб турады. Агъач таукъ балала абадан болсала, уяларындан къабыргъаны хыртдыларына кеслерини кишдикленикилеча джити тырнакълары бла илиниб, алай чыгъадыла.

А. Клыков.

Соруула бла иш.

1. Къузгъунла кеслерини уяларын къайда ишлейдиле?
2. Тюз джерледе туруучу къайсы къанатлыланы юсюнден окъудугъуз эмда аланы юслеринден не билдигиз?
3. Сууда джюзген къанатлыла кеслерини уяларын къалай ишлейдиле?
4. Агъач таукъла уа къалай этедиле?
5. Тюрлю-тюрлю къанатлыланы уялары джауларындан къалай джашырылыбды?
6. Кесигизни къанатлыланы юслеринден билгенгизни айтчыгъыз.

Биринчичикле.

Чегетден келген хапарлагъа кёре ана къоян балаланыб бошагъанды. Къар чегетде иги эриб бошамагъаныны себебинден, къоян балачыкъла да къарны юсюне туугъандыла.

Туугъанлай огъунакъ кёзчюклери ачылгъандыла.

Джумушакъ тюклю да балачыкла табханды. Муну балалары къымыжачыкъла, сокъурчукъладыла. Джылы уячыкъда джатыб джукълайдыла. Айюню кюркеси да балачыкъладан толгъанды. Юч эсе да мамурашчык барды. Была аналарын къуру эмиб къоймайдыла, эме тургъанлай, джырлай турадыла.

Борсукъну да балалары барды. Былагъа иги кесек болады. Была туугъанлы айгъа джуукъ болады. Была мурулдамайдыла. Ариу мурулдасала да эшда эшитиллик болмаз—борсукъну тешиги теренди. Борсукъ балаланы тырнакълары узунла, джитиле боладыла. Ёсюб уллула болсала, кеслерине тешикле къазар затлары барды.

Ма была чегетде биринчи болуб туугъан балачыкъладыла.

Соруула бла иш.

1. Къоян балаларын къалайда табады?
 2. Айю, борсукъ, джумушакъ тюклю уа къаллай уялада табадыла?
 3. Айю мамурачла аналарын къалай эмедиле?
 4. Сиз бу джануарланы балаларын кёргенигиз болгъанмыды?
- Кёрген затларыгъыздан хапар джарашдырыб айтыгъыз.

Тынчылыкъларын бузады.

Кюн къыздырыб, къар дженгил эриб, суучукъла къобуб бир-бирлерине кёшула уллу болуб, джайылыб чегет талаланы, суу джагълаланы басханды.

Бир-бир джерледе уа кьургьакъ джер къалмагъан-ча болгъанды. Чегетде джашагъан джануарланы тынчлыкъларын бузгъанды.

Барындан да бек лобанла, тюзледе джашагъан чычханла эмда джерни юсюнде джашагъан башха джануарчыкълагъа бек кыйынлыкъ салгъанды. Аланы джашагъан уячыкъларына суу кьуюлгъанды, джануарчыкъла, амалсыз болуб, тешикчиклерин кьоюб, дуббур башлагъа къачадыла.

Суу къобхан сагъатда лобанны уясына суу кириб, лобан тунчугьургъа аздан къалгъанды. Ол тешигинден къачыб чыгъыб, сууда джюзюб, кьургьакъ джер излеб кёб айланады.

Эм артында бир кьургьакъ джерчик табыб, аны къазыб, джерни тюбюне ташайыб кетди.

Соруула.

1. Суу къобханында лобанлагъа, чычханлагъа не этди? Лобан джерни тюбюнде нек джашайды?

2. Джануарчыкъла башларын къалай сакъларгъа кюрешдиле?

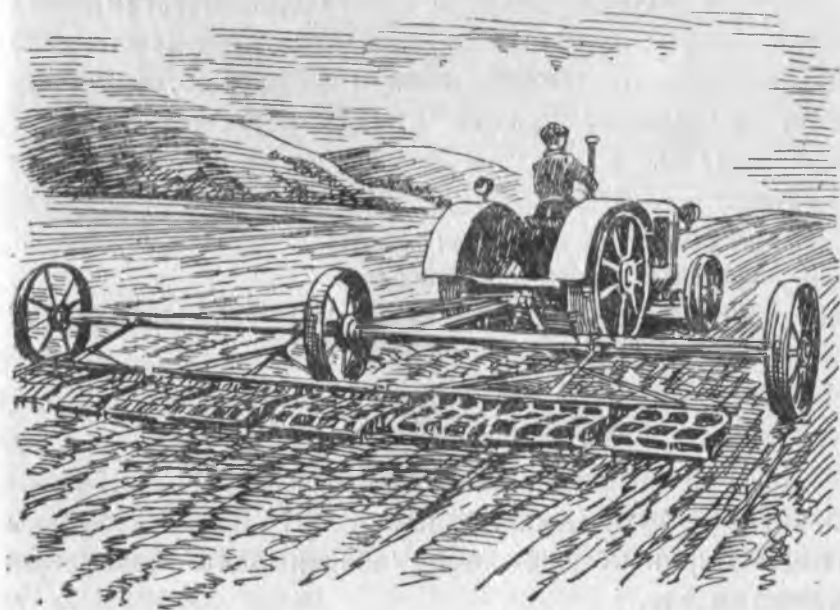
3. Сиз кесигиз джаз быллай затланы сынаймыыз? Сынамай эсегиз, мындан ары сынаб кѣрчюгюз.

Джазында.

Танг джарый Мухаджирланы йюню къатында тюзде трактор гюрюлдегенле, адам даурла чыгъыб, Мухаджир уянды. Ол туруб терезеден къарагъанында, аланы юйню къатында джазгъы урлукъ атылыкъ джерни тырнаун этиб, тракторла гюрюлдеб айлана эдиле. Бир талай арбада кими тракторлагъа бѣчкеле бла патеген, бензин, солидол, кими суу ташый айлана эдиле.

Мухаджир кийиниб, бет къолда джууб, алайгъа чыгъаргъа, колхозну агроному—Нюрчюк мотоциклет бла келиб, бригадирге:

— Назир, кюн ортагъа тракторла тырнау этиб, джерни урлукъ атаргъа хазыраб бошарыкъдыла. Ол

заманнга 2-чи складдан зынтхыны урлугъун былайгъа ташыб, хазыр этиб тур. Мен трактор бригаданы бригадирине айтайым да ол эки урлукъ чачыучу машина бла бир тракторну былайгъа ийер, бюгюн урлукъ атыб бошаргъа керекди,—деб кетди.

Кертиси да Мухаджир кюн ортада дерсен къайтханында, трактор эки урлукъ чачыучуну тагъыб, зынтхы урлукъ чача тура эди.

Мухаджир кюн орталыкъ ашаб, кесини нёгерлери Абул бла Борисни да биргесине алыб, къараргъа деб, урлукъ чачхан тракторну къатына барды.

Урлукъ чачыучуну ичинден урлукъ быргъычыкъла бла джумушакъ джерни сызгъаларына тюшюб, аны да урлукъ чачыучуну ызындан тагъылгъан тырнаула джабыб баргъанын кёрюб:

— Аланла, бу таб этилгеннге бир къарагъыз!—деб ол ары дери былай джуукъдан къараб, урлукъ атханларын кёрген болмаз эди, бек сеирсинди.

Экинчи кюнюнде дерседе учителлери:—Кёрген затын джарашдырыб хапарын айталыкъ бармысыз?—деб соргъанында, Мухаджир къолун кёлтюрюб, эркинлик алыб, ал кюнюнде урлукъ атыуда кёргенин джарашдырыб айтды.

Соруула.

1. Мухаджир бек эртде нек уянды?
2. Терезеден къараб, не кёрдю?
3. Кюн ортагъа келгенден сора нёгерлери бла къайры барды?
4. Анда ала нени кёрюб сеирсиндиле?

Тюрлю джюджекчик.

Даум деген амма онюч гакгыны салыб, аланы юсюне таукъну гурт джатдырды. Къарт амма гакгыланы ичинде бирин кёгюрек эмда абаданыракъ болгъанын эселеген эди.

заманнга 2-чи складдан зынтхыны урлугъун былайгъа ташыб, хазыр этиб тур. Мен трактор бригаданы бригадирине айтайым да ол эки урлукъ чачыучу машина бла бир тракторну былайгъа ийер, бюгюн урлукъ атыб бошаргъа керекди,—деб кетди.

Кертиси да Мухаджир кюн ортада дерсден къайтханында, трактор эки урлукъ чачыучуну тагъыб, зынтхы урлукъ чача тура эди.

Мухаджир кюн орталыкъ ашаб, кесини нёгерлери Абул бла Борисни да биргесине алыб, къараргъа деб, урлукъ чачхан тракторну къатына барды.

Урлукъ чачыучуну ичинден урлукъ быргъычыкъла бла джумушакъ джерни сызгъаларына тюшюб, аны да урлукъ чачыучуну ызындан тагъылгъан тырнаула джабыб баргъанын кёрюб:

— Аланла, бу таб этилгеннге бир къарагъыз!—деб ол ары дери былай джуукъдан къараб, урлукъ атханларын кёрген болмаз эди, бек сеирсинди.

Экинчи кюнюнде дерсде учителлери:—Кёрген затын джарашдырыб хапарын айталлыкъ бармысыз?—деб соргъанында, Мухаджир къолун кёлтюрюб, эркинлик алыб, ал кюнюнде урлукъ атыуда кёргенин джарашдырыб айтды.

Соруула.

1. Мухаджир бек эртде нек уянды?
2. Терезеден къараб, не кёрдю?
3. Кюн ортагъа келгенден сора нёгерлери бла къайры барды?
4. Анда ала нени кёрюб сеирсиндиле?

Тюрлю джюджекчик.

Даум деген амма онюч гакгыны салыб, аланы юсюне таукъну гурт джатдырды. Къарт амма гакгыланы ичинде бирин кёгюрек эмда абаданыракъ болгъанын эслеменген эди.

Таукъ гакгылагъа чёгюб джылыта эди; бир-бирде чабыб бюртюклени чёблеб, суу ичиб, дагъыда орнуна бара эди.

Таукъ юч ыйыкъны гурт джатхандан сора, гакгыладан джюджекчикле чыгъыб тебретиле.

Барындан да артха ол кёгюрек гакгыны джюджекчиги чыкъды. Кеси да ол джюджекчик тюклюдюк,

сарычыкъ, къысха аякълары бла джассы буруну бла бир тюрлю джюджекчик болуб чыкъды. Таукъда къысха аякъ джюджекчикге сеирсинди, алай'а не этерик эди, къаллай болса да кесини джашы эди да аны къалгъанла бла тенг суйе эди.

Таукъ бютеу юйдегисине джерден къуртланы къалай къазыб табаргъа боллугъун юрете, гитче суучукъну джагъасына элти.

Къысха аякъ джюджекчик сууну къалай кёрдю, ол сагъат суугъа кесин атды. Таугъ'а къычырыкъ этиб, къанатларын къагъыб, суугъа чынгаргъа мурат эте эди. Джюджекчикле да ары-бери чабыб: „Болушугъз, ашхы адамла, къарнашчыгъыбыз батады!“—деб джююлдей эдиле. Алай болгъанлыкъгъа къарнашчыкълары батмады, кенг аякъчыкълары бла сууну тартыб, тынч эмда джарыкъ джюзе эди.

Таукну къычыргъанына юйден къарт Даум чабыб чыкъды. Ол бола тургъан затны кёрюб:

— Къартлыгъымда эслемей, мен таукъну тюбюне бабуш гакгыны салгъан кёре эдим—деди.

Соруула.

1. Таукъ къаллай бир замандан гурт чыгъарды?
2. Суучукъну бойнуна баргъанлай, не болду?
3. Таукъ бла къалгъан джюджеккери ол тюрю джюджекчик суугъа киргенинде не эдиле?
4. Тюрю джюджекчик нек батмай эди?
5. Даум аланы кёрюб, не айтды?

Шорбат чыпчыкъ уяда.

(Таурух.)

Сары хамхотлу бир шорбат чыпчыкъ джашай эди. Аны атына Пудик дей эдиле, джашагъаны уа хамамны терезесини башында, чырдыда джылы уячыкъда эди. Алкъын ол учуб кёрмеген эди, алай'а къанатчыкъларын къагъа эди эмда хаман уясындан къарай эди.

— Чив, чив,—деб анасы шорбатчыпчыкъ былай сора эди. Ол къанатчыкъларын къагъыб, джерге къарай:

— Асыры къарады, асыры...—деб, джююлдей эди. Атасы учуб келиб, Пудикге да къамжакъчыкъла келтириб:

— Джигитме да мен?—деб махдана эди.—Джигитсе, джигит,—деб анасы да аны джаллы болуб, махдай эди. Пудик къамжакъланы да джуга, хаман уясындан ары къараб, тёрт джанын сынай эди.

— Чив, чив—деб анасы тынчлыкъсыз бола эди.

Заман былай бла бара эди, къанатла уа ёсерге ашыкъмай эдиле.

Бир джолда джел урду.

Пудик уяны кыйырында чёгюб тура эди да уядан чыгъыб кетди. Анасы да аны ызындан мыллыгын атды, кёк кёзлю кишдиг'а хар замандача былайда эди. Пудик къоркъуб, къанатчыкъларын джайыб, кёксюл-дюм аякъчыкъларыны юсюнде ары-бери аунай, джюу-юлдей эди. Анасы уа аны бир джанына тюрте эди, тюклери ёрге туруб эдиле. Ачыулу, батыр болуб, аузун

ачыб, кишдикни кёзюн марлай эди. Къоркъунч шорбат чыпчыкъ балачыкъны джерден кёлтюрдю. Ол ёрге секириб, къанатларын дженгил-дженгил къагъыб, терезеге къонду. Анасы да къуйругъун алдырыб келди. Алай'а уллу къуанчлы эди. Аны къатына къонуб, джелкесинден къабыб:

— Чив, чив,—деди.

Кишдиг'а джерде олтуруб, тырнакъларындан чыпчыкъ тюклени ариулай, алагъа кёк кёзлери бла къараб:

— Джумушакъ этли чычханнга ушаш аллай шорбат чыпчыкъ балачыкъ...мя-у!..—деб макъыра эди.

Эм ахырында, аналары къуйрукъсуз къалгъанын унутсала, хар не да иги бла бошалды.

М. Горкийники.

Соруула бла иш.

1. Ана шорбат чыпчыкъ къуйрукъсуз нек болду?
2. Чыпчыкъла балалары ючюн деб, не этедиле?
3. Чыпчыкъ бала уллула айтханнга тынгыламагъанында къалай болду?
4. Бу хапарны, суратны юсюнден айтылгъан джерин табыб, джангыдан окъугъуз.

Бабуш джюджекле бла сабийле.

Сабийлени букъу джолда не затха эседа бёркчюклерин ата тургъанларын кёрдюм. Мен алагъа джуукълашханымда, хар бирини къолунда бирер киик бабуш джюджекчикни алыб тургъанларын эследим. Ол сагъат мен гитче киик бабушчукъ кесини джюджекчиклерин элни ол джанына чыгъарыргъа тизиб, джолдан ётдюрюб баргъанын билдим.

— Быланы не этериксиз?—деб мен аланы къыджыра-яракъ сордум.

— Иерикбиз,—деб джуаб этдиле.

— Хы „иериксиз“, нек тута эдисиз да? Къайдады аналары?—деб къыджырадым.

— Майна алайда кьонуб турады,—деб бары бирден кычырыб джуугъуракъ дуббурчукъну кѣргюздюле. Аны башында къалай этерге билмей, бабушчукъ-аузун ачыб тура эди.

— Бусагъатдан дженгил элтиб беригиз!—деб, кыджырадым.

Сары алтындан биченлик.

Биз элде джашай эдик. Бизни терезебизни туура-сында чагъыб тургъан кѣб баббаханлары болгъан биченлик бар эди. Хар ким да: „Бек ариуду! Алтын би-

ченлик“—деучен эдиле. Бир кере мен чабакъ тутаргъа барыргъа деб, эртден бла бек эртде туруб, биченлик алтынча болмай, кѣгериб тургъанын эследим. Кюн орта заманда мен чабакъдан къайтыб келе къарагъанымда, биченлик быягъынлай сары алтындан болуб тура эди. Мен сора аны сынаб тебретим. Биченлик ингирде быягъынлай кѣк болду. Сора мен биченликге барыб, излеб баббаханны табдым. Ол, сѣз ючюн, бизни кьолубузну ич джаны сары болуб, сора биз аны кысыб джабханча, баббахан да кесини чапракълары сары чакъгъанын джабыб тура эди. Эртден бла кюн тийсе, баббахан кесини чапракъларын ийиб, дагъыда саргъала эди, ол себебден биченлик сары алтыннга ушай эди.

Ол замандан башлаб, баббахан бизни барыбызны да сеирсиндирген гокга хансланы бири болду. Не ючюн десенг ол ингирде бизни бла сабийле бла биргелей джукъларгъа джата эди, эртден бла бизни бла биргелей къоба эди.

М. Пришвин.

Соруула бла иш.

1. Баббахан эртден, ингир къалай бола эди?
2. Ол биченликге „Сары алтындан биченлик деб, нек айтхан эдиле?
3. Башха ёсген затлада аныча бармыды?
4. Сиз да „Алтындан биченликни“ сынагъыз.

Тереклени даулашханлары.

Терекле: ичибизбде ким игиди деб, даулашхандыла.

Эмен былай айтыб даулашханды:

„Мен бютеу тереклени ийесиме?

Мени тамырларым джерге терен кетибдиле, тѣнгегим юч кѣулач болады, баш булчукъларым кѣкге кѣарайдыла, чапракъларым'а оюулу ариу кѣыйылгъандыла, бутакъларым да темирден ишленгенча, алайды. Мен барынга баш урмайма, кѣк джашнаса ийилмейме“,— деди.

Эменни махданганын эшитиб, алма терек былай айтды:

„Сен, мазаллы эмен, мен уллу эм базыкъма деб махданма. Сени эмен чѣртлеуюклеринги кѣуру тонгузла ашайдыла, мени кѣзылсыман алмам хар адамны столунда да болады“,— деди.

Нарат тынгылаб башын силкиб: „Бир кесек тохдагъыз, омакъланмагъыз: ма кѣыш келгенлей, экигиз да кѣымыжа болуб турлукъсуз, мени уа юсюмде кѣк ий-нечиклерим алайлай кѣгергенлей турлукъдула“,— деди.

Менсиз суукъ джерледе адамланы джашаулары боллукъ туююл эди: мен аланы печлерин да джылытама, алагъа юй да ишлейме“,— деди.

К. Ушинский.

Соруула.

1. Терекле нени юсюнден даулашхан эдиле?
2. Эмен кесин тереклеге тамадагъа нек санай эди?
3. Алма бла нарат аннга не джуаб этдиле?

Иш.

1. Эмен бла алманы, нарат бла нызыны бир-бирлерине тенг-лешдиригиз.

2. Терекни затларыны атларын айтыгъыз.

3. Ал бурун тереклени, экинчи кёкенлени атларын окъугъуз: къайын, чёртлеуок, джёге, нарат, наныкъ, эмен, эчгиагъач, дугъум, нызы, тал, гургум, кертме, эрик, балий.

Эскертиу. Терекни бир тёнгеги бла кёб бутагъы эм булчугъу болады. Кёкенни бир тёнгеги болуб къалмай бир талай ингичге тёнгеги болады.

Чегетни сакъла, ёсдюр.

Чегет адамлагъа бек улуу хайыр береди. Агъачдан адам юй, башха мекамла, юй керекле дагъыда кёб тюрю затла этедиле.

Чегет болгъан джерде хауа да бек ариу болады. Бизни Совет къралыбызда чегетле болгъан джерледе урунганланы саулукъларын иги этерге кёб санаторияла, солургъа юйле ишленгендиле.

Чегет кюнню таякъларындан битимни иги сакълайды. Чегет болгъан джерде къар да кёб болады, акъырын эрийди, джерде мылы кёб болады. Мылы кёб болгъан джерде уа битим иги болмай къалмайды. Битим иги болгъан джерде да байлыкъ кёб болады.

Джерни кебдириучю джелледен чегет бизни сабан ызларыбызны, биченликлерибизни сакълайды, мюрзеуню эмда башха битимлерибизни сакълайды.

Чегетни быллай кёб хайырлары болгъаныны себебинден бизни совет адамларыбыз улуу социалист къралыбызда болгъан кёб чегетлерибизни бек суюдиле эмда ариу сакълайдыла. Эски чегетлени сакълагъан бла бирча, джангы чегетле да орнатыб ёсдюредиле.

Чегетни иги сакълаб, аны кёб этер ючюн, бизни къралыбызда кёб илмулула—агъашчыла, агрономла ишлейдиле.

Бизни Совет Правительствобюз исси кысыучу джерледе джангыдан джаш чегетле ёсдюртюб, битимни сакъларча этеди.

Бу уллу эмда сыйлы ишни этерге: чегетни сакъларгъа эмда кёб этерге Совет къралны миллионла бла сабийлери—школьниклери хар джылда кеслерини аталарына, аналарына уллу болушадыла.

Бизни областыбызны ичинде да: Преградныйда, Лабада, Теберди эм Учкулан ёзенледе, Зеленчук районда кёб чегет байлыкъ барды. Бу байлыкъны мындам ары кёб этерге, аны сакъларгъа сен да болуш.

Соруула бла иш.

1. Чегетни адамлагъа не хайырлары барды?
2. Чегет битимлени къалай сакълайды?
3. Сиз джашагъан джерде чегет бармыды?
4. Чапракълы чегетмиди огъесе ийнели чегетмиди?
5. Сизни школда сохдала чегетни кёб этерге къалай болушханларыны хапарын айтыгъыз.

Чапракълы эмда ийнели агъачланы сынау.

1. Сиз тургъан джерде чапракълы чегетле бармыдыла?
2. Ол чегет: къайын, эмен, джерк огъесе бусакъ чегетмиди?
3. Сизни чегетледе дагъыда къаллай терекле бардыла?
4. Аланы ичлеринде не зат кёкенле ёседиле?
5. Аланы ичинде не зат джаныурла эм къанатлыла джашайдыла?

-
1. Чапракълы деб къайсы агъачлагъа айтадыла?
 2. Ийнели агъачланы чапракълы агъачладан не башхалыкълары барды?
 3. Нызы эмда нарат чегетлени ичинде не зат кёкенле бардыла?
 4. Аланы ичлеринде къаллай джаныурла бла къанатлыла джашайдыла?

Ичинде чапракълы эмда ийнели агъачлары болгъан чегетге къатыш чегетле дейдиле. Къатыш чегетлени кеслерин танытхан белгилерин айтыгъыз.

Чегетни шоху бол.

Чегетни шоху бол эмда аны иги сакъла.

Чегетни шоху тереклени бутакъларын сындырмайды. Ол джаш терекчиклени чапракъларын джыртмайды, аланы бюкмейди, ары бери силкиндирмейди. Ол аланы юслерине минмейди, аланы тамырларын кесмейди.

Чегетни шоху чегетге ёртен тюшюрмез ючюн чегетде от этмейди. Чегетни шоху чыпчыкъла — къамжакъчыкъланы, тели кючюклерни дагъыда алаъа тереклени къабукъларын эмда чапракъларын ашаб заран салгъан джануарланы ашаб, тас этиб, чегетни сакълагъанларын биледи. Чегетни шоху чыпчыкъ уяладан гакгычыкъланы алмайды.

Чыпчыкъ балачыкъ табсада аны ызына, уясына салыргъа кюрешеди.

Биянки.

Чегет кёб болса — къар кёб болур, къар кёб болса — мюрзеу кёб болур, суу кёб болса, ханс уллу болур.

Бир терекден миллион сернек этерге боллукъду, бир сернек бла миллион терекни джандырыб халеклик салыргъа боллукъду.

Чегетни сакъла, аны шоху бол!

Мен наратчыкъ ёсдюреме.

Атам алыб келгенди,
Гитче нарат терекчик.
Аны манга бергенди,
Уллу этерге ёсдюрюб.
Мен къолума алгъанма
Гитче нарат терекчикни,

Эрлай чунгур къазгъанма,
Сайлаб бек иги джерни.
Терекчигим семиз джерде,
Тамырларында ханс къоймай
Кесим алгъан наратчыгъым
Тюб тюз болуб ёсгенди.
Салындырыб бутакъларын
Джан-джанына ийгенди.
Терекчигим уллу болуб,
Ёсерикди юй аллында.
Мен да, дерслерими окъуй,
Олтурлукъма салкъанында

Акъбайланы А.

Къайын.

— Акъ, субай бурма къайым таланы арасында, бач-
хада да, уллу джолланы эки джанларында да ёседи.

Аны чапракълары джабышыучу боладыла, чапракъларыны араларында ёзекчиклери бла тегереклери да кыйылыб ишленедиле; гокга чакъгъанлары уа сыр-гъала болуб салынадыла. Кыйын агъачдан саутла чанала, арбала этедиле; кыйын отунла бла юлени джылытадыла. Къабугъундан карзинкала, дженгил чаналагъа кюбюрле, кегет джыяргъа корзинкала этедиле. Кыйындан деготь, скипидар этедиле. Джаш кыйын терекледен алгъан сууларын адамла бир къаум ауруулагъа дарманнга ичедиле.

К. Ушинский.

Соруула бла иш.

Кыйынны сыфатыны юсюнден джазылгъанны окъугъуз.

1. Ол кыйда битеди?
2. Кыйынны чапракълары бла гокга чакъгъанлары кылай болады?
3. Кыйын адамгъа не хайыр береди?

Бурма кыйын.

Ёзенледе, миик сыртда
 Джелчик урса чайкъала,
 Джылтырайла эртден чыкъда,
 Кыйынчыкъла, чырпыла.
 Кёрпесленеди, тозураб,
 Тёрт джайылыб.
 Бек ариуду бурмакыйын,
 Сыргъалары салыныб,
 Кыатында да гокга хансла,
 Кызылчыкъла, кёксюлле
 Кыйынчыкъгъа эришиб,
 Нюрчюклерин тёксюлле.

Нызы.

Титиремейд аяз урса, бусакъча,
Турады ол, сабыр-сабыр шош.
Джайда кышда да кегергенлей бирча,
Ариулугъу барысындан баш.
Кёкге джетген тёббесини башында,
Кёксюл ариу гагараклары,
Не джаусада къар кышында,
Аны тыйгъан, къат-къат кёксюл къанатлары.

Джёге.

Къарт джёге—аламат терекди! Аны чапракълары джумушакъдыла, чакъгъаны ариу иис этеди. Бутакълары тёрт джанына джайылыб, келекгелери бек салкъын болады. Адамгъа уа джёге къаллай бир хайыр береди! Джайны арасында аны чакъгъанларындан бал джыя, аны къалын чапракъларыны арасында бек кёб бал чибин джызылдаб айланадыла. Джёгеден джыйылгъан бал хар джерде да аламатха саналады.

Джѣге мекям ишлерге джарамайды, алай'а андан тюрлю-тюрлю затла этерге бек табды. Аны джарыкъ бетли джумушакъ агъачы бычакъ бла бек тынч кесиледи эмда сыйдамланады. Андан аякъла, табакъчыкъла, чыкгырла, тюрлю-тюрлю оюнчакъ дагъыда башха тюрлю ариу затла ишлейдиле.

Алай'а барындан да бек джѣге кесини къабугъу бла бек хайър береди. Къабугъун суугъа салыб джибитедиле, сора ич этин алыб, джумушакъ, кючлю молчалка этедиле. Сора аны таякълада кебдириб андан сора ары-бериле этедиле. Андан арбалагъа кюбюрле, чаналагъа къабыргъала ишлейдиле. Аны тѣшеклени джасдыкъланы арасына да саладыла.

Соруула бла иш.

1. Ол къачан чагъады?
2. Адамгъа не хайыры барды?

Ёссюнле терекле, джашнасын джер!

Джашау ариу болгъанды,
Джарытыб Ленинни кюню.
Джерибиз да алай ариу болсун,
Гокгадан, терекден толуб юсю.
Биз джаш тѐлю, пионерле,
Сюйебиз аллай ариулукъну
Тюрлю-тюрлю терекле бла,
Джасандырыбыз Ата джуртну.
Джашагъан, солугъан юйлерибиз,
Джашил дарийге бѐленсинле,
Уллу ёсген тереклерибиз
Кѐгет мынчакъла тизсинле.
Биз сабийле, джашла. къызла,
Мичуринча садла ёсдюрюб,
Ишибизни уллу къуанчында,
Кесибиз да барабыз ёсюб.

Абайланы А.

ТЕРЕК БАЧХА

Терек бачха.

Кертиси да къалай къууанчды!
Биз сакълагъанла болдула!
Кертмеле, алмала бишдиле,
Эрикле да суудан толдула.
Джырылдайла суулу алмала.
Ой тенгчикле, терек бачханы,
Сакъламадыкъ биз бошуна.

Башха бутакъчыкъ.

Чегетде бир алма терекчик бите эди. Терек бачхачы чегетге келиб, аны кёрюб:

— Ма иги терекчик, бу меннге джарарыкъды—деди. Акъырын тамырларына заран этмей къазыб, элтиб бачхада орнатды.

Экинчи джылында бачхачы къынгыр бычагъы бла келди. Ол терекчикни бютеу баш чакъгъанын кесиб, къуру тёнгекчигин къойду. Тёнгегини башын джарыб, алайгъа башха, иги алма терекден бутакъчыкъны салды. Андан сора бачхачы терекни джарасына замазка джагъыб, бусхулчукъ бла байлады. Джангы джалгъагъан бутакъчыгъыны тегерегине дагъанла сюеб кетди.

Алма терекчик ауруду, алай болсада ол джаш эмда кючлю эди. Дженгил огъуна сау болду. Башха терекден бутакъчыкъда анга битди.

Бутакъчыкъ алма терекчикни сууун ичиб, дженгил ёсуб, бир-бири ызындан чирчикле, чапракъла битиб тебретиле. Бир-бири ызындан гитче бутакъчыкъла этиб, алада уллучукъла болуб башладыла.

Юч джылдан терекчик саргъылдым акъ чакъды.

Саргъылдым акъ гокга хансчыкълары агъыб, аланы орунларына кёк алма бюргюкчюкле чыкъдыла. Къачха уллу алмала болдула. Ала да киик алмала болмай, уллу къызгъылдым татлы алмала эдиле. Алма терекчик алай аламат болгъан эди, башха терек бачхаладан, джалгъаргъа деб, бутакъчыкъла алыргъа келе эдиле.

Ушинский.

Соруула.

1. Терек бачхачы алма терекчикни къайда кёрюб алыб келди?
2. Ол аны къалай орнатды? Экинчи джылында не зат этди?
3. Терекчик къалай болду, къаллай алмала битиб тебретиле?

Аламатчыкъ.

Алтын кирик, къызыл алма ариуду,
Юсюне бал суу чыгъады тегюле.
Ёресине татлы суудан толуду.
Ичинде урлукъчуклары керюне

А. Пушкин.

Тереклени сакълагъыз.

Колхозубузну терек бачхасы бек уллуду. Джал ал мала, кертмеле, балийле, чакъгъанларында терек, бачха, кёк керюнемей, саулай къызылсыман акъ къурмач

болуб кългъан эди. Колхозчула бары да: „Быйыл кѐгет кѐб боллукъду, хайыр берликди“, — деб къуана эдиле.

Бир кесек замандан тереклени юслери гѐбелекгеледен толуб кълды.

Тереклени чакъгъанлары агъыб, аланы тюблеринден кѐм-кѐк алма, кертме, балий эрик бюртюкчюкле кѐрюне тебредиле. Бир талай заман кетгенден сора, тереклени тюблерине алмачыкъла, кертмечикле агъыб тебредиле. Агроном бла кѐгет бачхагъа къарагъанла аланы нек акъгъанларын билиб, председателге:

— Къысха заманны ичинде бир мадар этмесек, терек бачхадан бошайбыз, — деб хапарын айтдыла.

Экинчи кюнюнде МТС-ден артына да бир тюрлю арбачыкъ тагъылыб, аны юсюне да резинден ичеги салыныб тургъан бир трактор терек бачхагъа келиб, тереклени тизгинлерини арасы бла тебреди. Ол резин ичегиден акъ суусун зат, кючлю джел ургъан джаннгурча, юслерине къуюлуб, тереклени башдан-аякъ джибите эди.

Ол тѐгерекде болуб, алайда иги кесек сабий джыйылыб къарай эдиле. Арбадагъы бѐчгени ичинде дарман бошалаб, дарман къуюб толтурургъа трактор тохдагъанында, Мусосчукъ алайда тамадалыкъ этген Хусейге:

— Хусей, бу не зат дарманды? — деб сорду.

Хусей алайда сабийлеге дарманланы не затла болгъанын, ол тели кючюкле гѐбелекгелени гакгычыкъларындан, чыгъыб энди тереклени кѐгетчиклерин эмда чапракъларын да ашаб, къырыб баргъанларын да айтыб, былай къошду:

— Терек бачхада къанатлыла кѐб болсала иги боллукъ эди. Чыпчыкъла ол заранлы гѐбелекгелени, аланы гакгычыкъларын эмда андан болгъан тели кючюклени да мингле бла ашаб къурутуб, кѐгетлени сакълаб,

адамгъа улуу хайыр бередиле. Сиз, чыпчыкъ уяланы чачмагъыз, чыпчыкъланы гакгычыкъларын бузмагъыз, балаларын ёлтюрюучю болмагъыз. Чыпчыкъланы кёбюсю, уяларына тийсенг, ёнгелеб, кетиб къаладыла. Терекледе не къадар кёб чыпчыкъ болурча этерге кюрешигиз. Аныча терекледен акъмай къалгъан къуу чапракъланы араларына гёбелекгеле кеслерини гакгычыкъларын саладыла. Биз да ма бу дарманла бла заранлыланы къырыргъа болуша турурбуз,—деди.

Сабийле барысы да чыпчыкъланы сакъларгъа сёз болуб чачылдыла.

Колхозну терек бачхасына дарман къуюб бошагъандан сора, МТС колхозчуланы тереклерине да ол трактор бла дарман къуюб болушуду.

Алай бла ол къадар терекни кёгети сакъланды.

Соруула.

1. Терек бачха къалай чакъгъан эди?
 2. Тереклени юсюне не зат басынды?
 3. Тереклени кёгетлери нек агъыб тебреди?
 4. МТС не бла болушду!
 5. Хусей сабийлеге не хапар айтды?
- Хапарын айтыгъыз.

Мичуринни терек бачхасында.

Мичурин бек алапат терек бачхачы болгъанды. Элиден артыкъ джылны ол кеси бек суйген иши бла кюрешгенди. Ол джангы тукъум кёгет терекле чыгъарыр ючюн кёб сынамла этиб, кёб кюрешгенди. Аныча ол суукъдан къоркъмагъан, иги тукъум кёгет терекле, кёкенле чыгъарыргъа да кёб кюрешгенди.

Патчахны заманында Мичуриннге ишлерге бек къыйын эди. Патчахны оноучулары, аны алапат ишине аз

¹ И. В. Мичурин 1935 д.ж. июнну 7-де ёлгенди.

да багъа бермей эдиле. Аннга сынамларын этерге ачха бермей эдиле, эмда иш этиуюне да болушмай эдиле.

Ол урунуб джашагъан эллилеге деб ишлесе да, аны иши, сынамлары эллилеге джетген да этмей эди. Аны джангы тукъум чыгъаргъан алаамат кѳет тереклери бла джер иелери эмда кулакла хайырлана эдиле.

Совет власта уа Ленин биринчи болуб, аны унут-

май эсге алыб, аннга иш этерге болушлукъгъа ачха бергенди.

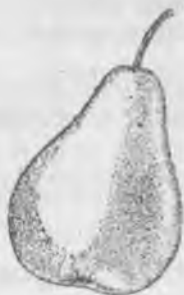
Партия эмда Правительство Мичуринни ишлерине уллу багъа бердиле. Аннга ачха да, сынамла этер ючюн джер да берилген эди. Аны кѳб болушлукъчулары

эмда сохдалары бар эди. Мичурин кесини алапат иш-
лери ючюн Ленинни ордени бла сауғъаланганды.

Мичурин терек бачхаланы юсюнден кёб сеирлик
затла этгенди!

Ма шылаб кертме тереклери! Шылаб терекледен
кёгет джыяргъа бек табды. Алагъа не тукъум да къа-
рамакълыкъ тынчды.

Ма эбзекёгет, чапракълары дбла бутакъ, анда уа
балийле битибдиле. Алгъынча хар бир сабчыкъда эки

балий битиб къалмай, кёб битедиле. Мичурин эбзекё-
гет бла балийден бир джангы тукъум кёгет терек чы-
гъаргъанды.

Ма гитче балий терекчик! Ол столда къошунчукъ-
да битеди. Бу гитче терекчикледе уллу, суулу балийле
битедиле. Шылаб терекчиклеге аз орун керек болады,
алай'а кёгет кёб бередиле.

Сакълаучула тюблеринде джатаргъа къоркъгъан Мичуринни терек бачхасында аллай алма терекле бардыла. Терекден юсюнге алма тюшсе, уллу дугъуранг бла уяныб къобарчады.

Аллай алманы къолунгда тутар ючюн, къол аязларынгы кенг джаяргъа керекди. Мичуринни терек бачхасында кёб тюрю кёгетле ёсгендиле. Ала да уллула, суулуладыла.

Анда наныкъ, тюз наныкъладан эсе, тёрт кере уллу эмда эзиледи деб къоркъмазча аллай чыдамлыды.

Мичуринни терек бачхасында кёб тюрю сеирлик затла бардыла. Джангы тукъум кёгетле битдирирге юренирге деб, ары бачхачыла джюрюй эдиле. Ала анда Мичуринден ол тереклени суукъ, джайы кысха алгъын ала ёсмеген джерледе ёсдюрюрге юренигендиле

Соруула.

1. Мичурин не затла чыгъарыб кюрешгенди?
2. Патчахны заманында анга болушханмыдыла?
3. Совет власта ўа? Ленин аны этген ишине къалай къарагъанды?
4. Мичурин эбзекёгет бла балийден не зат чыгъаргъанды?
5. Алмалары, кертмелери, наныкълары къаллайла болгъанды?
6. Мичуринни иши бла къалай хайырландыла?

1-чи Майгъа.

Урунганга келтиресе сен хорлам,
Сеннге къуаныб джырлайды кёб адам,
Биз иебиз сеннге джюрекден салам
Арымайын урунабыз биз тамам.

Кёб миллетле сукъланалла узакъдан,
Чыгъалмайын биз чыкъгъанча тузакъдан.
Барысына кёл бересе чакъырыб,
Хорламланы ёсдюресе къадалыб.

Тауларыбыз джашил кииниб майда,
Эштилелле джарыкъ джырла хар къайда,
Къойла, туарла юрейдиле бизде,
Эринчекни къоймайбыз ичибизде.

Сюрюллюкню бошадыкъ май кюнюне,
Ата джуртну биз джетебиз кёлуне,
Заукъ джашау ачханды бизге ёмюр,
Чыгъарабыз кюмюш, багъыр, ташкёмюр.

Джер юсюнде урунганла барысы
Биригелле, бир джумдурукъ болалла.
Адам джекген къаумгъа къаршчы болуб,
Баш бошлукъну излейдиле, къобалла.

Гочияланы Ш.

Майны къуанчын этдик.

Хар джылдача саулай эл 1-чи Майны къуанчын этерге хазырлана эди. Колхозчула кече кюн да тохдамай майны къуанч кюнлерине бютеу сюрюллюк джерлени сюрюб, урлукъ атыб бошаб тюберге деб кюреше эдиле.

Школда сохдала учителле да школну арбазын, класларын тазалаб омакъ эте эдиле. Сабийле эмда алагъа башчылыкъ этген учителле бла биргелей джырларгъа, тебсерге, назмула айтыргъа юрене эдиле. Элни ичинде майны къуанч кюнлерине тюберге деб, орамын тазаламагъан, юйюн акълаб хазырламагъан адам джокъ эди.

Эл саулай кюнден-кюннге кирсиз, таза, ариу бола эди. 30-чу апрелни ингири болду. Бютеу колхозчула, мурат этгенлерича, ишни баджарыб, кирсиз, омакъ кииниб, джыйылыуларына келдиле. Ол джыйылыуда колхозну председатели Узеир 1-чи майны къуанчыны юсюнден доклад этиб сёлешди. Доклад бошалгъандан

сора малчылыкъда, мюрзеу иште алчыланы саугъалау болду. Андан сора джыйылыугъа келгенлени барына кино кѣргюздюле. Кинодан сора той, тебсеу, тюрлю-тюрлю оюнла болуб кѣз ачдыла.

— 1-чи Майны эртденинде бютеу эл къызыл байракъла, лозунгла, плакатла бла джсалыб эди. Миллет бары митинге джыйылды. Хар адам бары къуанчлы, джарыкъ эди. Митинг бошалгъандан сора сохдала клубда джырларгъа, тебсерге усдалыкъларын кѣргюздюле. Назмула айтдыла. Эшикде да талай джерде тоб ойнау, тюрлю-тюрлю оюнла, той болду. Радио бла Москвада парадны баргъанын бере эдиле. Кремлни башында сагъатны ургъаны, аскерлени парадлары, анда сѣлешгенлери бары да уллу джарыкъ эштилe эди. Хар адам Москвадан узакъ болсада джазны джарыкъ къуанчы биринчи майны Москва бла бирге эте эди.

Биринчи майгъа.

Ма келеди Биринчи майны кюню,
Бизге саугъа узата.
Джерге джарыкъ берген айны кюню
Байракъларын къызарта.
„Хош кел!“ деб, аллына барайыкъ,
Аны сыйын этерге.
Бу багъалы кюннге къарайыкъ,
Муратлагъа джетерге.
Кюнюбюз да джарыкъ тийгенди,
Хар ким да сукъланырча,
Джер да кём-кёк кёгергенди,
Хар бир зат токъланырча.
Джашасын Биринчи майны кюню
Хар къралда да бирча.
Джерге джарыкъ берген айны кюню
Джерни джарытсын нюрча.

Байкъулланы Д.

Къызыл байракъ.

Школну эшиги хар минут сайын ачылыб, этилиб тура эди. Сабийле школгъа чабыб кириб, чыпчыкъ-лача джююлдей эдиле.

Орамда да алача джарыкъ таушла келе эдиле. Кюн ачылыб тургъан терезеледен джарыкъ тийиб, полну джарыта эди.

Трофимовна деген къарт сторож къатын бла аны джашындан туугъан Стёпа терезени къатында сюелиб тура эдиле.

— Амма джылаймыса? Энтда атам бла анамы эсингеми тюшюрдюнг? Айт!—деди Стёпа.

— Не айтайым? Эсиме тюшюре тебресем, кѣлюм аз болады,—деб Трофимовна сора патчахны заманында ишчиле кеслерини май къуанчларын къаллай зорлукъда этиб тургъанларындан быллай хапар айтды:

— Мени бир джашым бар эди, сени атанг, бурмачач, джарыкъ кѣллю эмда джырны суйген адам эди. Хар заманда да халкъны юсюнден, баш эркинликни юсюнден джырлай эди. Бир джолда ол: „Биринчи май бютеу урунганланы къуанчыды“,—деди.

Къарагъанымда атанг бла ананг шахарны тышына барыргъа тебрей айлана эдиле. Ананг да фабрикада ишлей эди.

Фабрикадан алагъа нѣгерлери келиб:

— Алѣша, сен сѣлешириксе,—дейдиле.

Алай сѣлешгенлери ючюн, бизни Алѣшачыгъыбыз тюремде бир кере олтуруб къалмагъан эди.

Мен аннга:

— Алѣша, бир кесек эсле!—дедим.—Алай болгъаны ючюн, тынгылагъанмы этерик эди, кюлдю да къойду. Джолгъа хазырланыб башладыла...

Ол кюн да бюгюнча кюн былай ариу тийиб эди, быллай джарыкълыгъы джокъ эди: алгъын заманда байлагъа ишчилени къуанчлары ариу кѣрюнмей эди.

Ала кетгенлей сен да уяныб, иш этиб джылагъанча: „Анам!“—деб джыларгъа къалдынг. Сеннге ол заманда бир джыл болгъан эди.

Келдиле. Мен да олтуруб, аланы сакълай эдим. Кюн орта ашарыкъ да хазыр этдим. Келмедиле. Сакълайма, хаман сакълайма. Кюн да батаргъа тебреди, сора Настя кеси джангыз келди. Келгенден'а не келсин, бет къаны болуб джугу джокъ эди.

— Алѣшачыкъ, не болгъанды аннга?—деб къыч ардым. Не болгъанын кючден айтдырдым. Кѣремисе, иш-

чиле шахардан тышына чыгъыб джыйылгъан эдиле. Кеслерини джырларын джырлагъан эдиле. Сёлеширик-ле да терекге миниб тебретиле. Сени атанг да терекге минген эди... Аны ауазы къонгурауа ариу эди. Халкъ аннга тынгылай эди... Жандармала бизникилени тегереклерин алдыла. Къамчиле бла туюуб тебретиле.

Шкок атыб башладыла... Алексейчикге да окъ тийиб терекден кетген эди.

Настя андан сора ишлей-ишлей аман болду... Ачыудан джюреги кюйе эди... Джётгюрюб тебрети... Тургъан юйюбюз да мылы эди. Амандан-аман болуб, ёл-дю... Биз экибиз къалдыкъ...

— Ой, къарачы! Бизникиле тизгин-тизгин болуб байракъны да хазыр этгендиле... Энди уа Къызыл байракъ ючюн кишиге джукъ айтмайдыла.

Школниклени къолларында: „Джашасын 1-чи Май“—деб, ачыкъ джазуулары бла байракълары къызара эди. Сабийлени кёюреклеринде да, алгъын ёлген ишчилени къанларыча, гитче къызыл джуддузукълары къызара эди.

— Амма, мен барайым!—деб джашчыкъ анасына къарады.

Стёпа школниклени тизгинлерине таукел сюелди...

П. Маркныкы бла.

Соруула.

1. Патчахны заманында ишчиле Май къуанчха къалай хазырлана эдиле?

2. Къуанчны ачыкъ эталамы эдиле?

3. Къуанч этселе, патчахны адамлары эм аскерлери алагъа къаллай къарай эдиле?

4. Амма кесини джашы бла келини Май къуанч этгенлеринден къаллай хапар айтды? Аны джашы Алексейни не ючюн ёлтюрген эдиле?

Май.

Къыш атланды да кетди,
Джылы май айы джетди.
Джашил джабыу джайылды да
Хар юнню джарыкъ этди.
Бу джарыкъ байрамда,
Халкъ бир-бирин чакъырад.
Кырдык ёсед, терек бачха
Чыммакъ кърумашча чагъад.
Ой, сен, бизни Майыбыз,
Къуанчыбыз, токубуз.
Къуанчылыкъ, тынчылыкъ айы—
Насыбыбыз, джаныбыз.

Ахматланы А.

Уллу къуанч.

1945-чи джыл Майны 9-чу кюнюнде бютеу бизни уллу къралыбызны шазарларына, эллерине, хар бир джерине: „Къазауат бошалды! Биз хорладыкъ!“—деб къуанчы хапар джыйылгъан эди. Москвадан башлаб, хар шахарда, хар элде бютеу уллу гитче да къалмай, ол кюн орамлагъа чыгъыб, бир-бирлерин къучакълаб убба этиб: „Биз хорладыкъ! Къазауат бошалды!“—деб бир-бирлерине сюйюмчюлюк айта эдиле. Аннга къуанмагъан киши да къалмагъан эди.

Орамлада киши иш этиб къурамагъанлай, тойла, оюнла къуралыб, къуанчы тойла бара эдиле.

„Фашист аскерлени хорлагъан, бизни Ана джурту-бузну сакълагъан Совет Аскерге махдау!“—деб къычыргъан, алгъыш этиу тохдаусуз бара эди.

Артыкъ да бек фронтдан къайтхан аскерчиледен киши кёрюнесе, аланы убба этиб, къучакъламагъан бир адам къалмай, аланы артыкъ да бек ыйнакълай эдиле.

Хорлам кюн.

Къазауатны оту джаныб,
Къалтыратыб джюрекдени,
Адамланы, ханслай чалыб,
Джыламугъу ёксюзлени —
Къара тенгиз болгъанында,
Саулай джерни тюрсюкюне
Мутхуз ауу чабханында,
Джуртубузну эллерине.
Ишчи-элли берч къоллары
Чалкъы, оракъ табладыла,
Джуртубузну тулпарлары,
Тёрт джыл кюреш бардырдыла.
Кенг тюзледе джаяу джюрюб,
Къалаларын чачдырыб,
Кёкден къууб, джерден сюрюб,
Тенгизледе батдырыб,
Ол тулпарла ишчи, элли
Къолларына саут алгъанд,
Бизни туугъан Совет джерни
Зорлукъладан сакълагъанд.
Джаз кюйюзюн джерге джайгъан
9-чу май кюнюнде,
Совет Аскер хорлагъанд,
Джауну чыкъгъан джеринде.
Къуанч кючлеб орамланы,
Хорлам кюнню сыйлайдыла,
Джауну хорлаб чыкъгъанланы
Тулпарлыгъын махдайдыла.
Къазауатны къыйынлыгъы
Джуртубузгъа къайтмаз ючюн,
Хорлам кюннге уруш, къайгъы
Мутхузлукъну салмаз ючюн.

Саугъалары ёшюнледе,
Бёрклеринде джулдузлары,
Сакъ туралла чекледе,
Ата джуртну тулпарлары.

Байрамкъулланы А.

Асланны айтхан хапары.

Бир кюн иннгирде Османны атасы Аслан бизге — школга келиб, бизни къалай окъугъаныбыздан хапар соруб, сора бизге былай хапар айтды:

— Уллу Ата джурт къазауат бошалгъандан сора, бизни Коммунист партиябыз бла Совет правительствобуз къралны мюлкюн ёсдюрююню юсюнден бешджылыкъ план алгъан эди. Джангы заводла, фабрикле, шахтала ишлеб ачаргъа керек эди. Мюрзеюню, ташкёмюрню, темирни, малны дагъыда башха тюрлю байлыкъланы талай кере кёб этерге керек эди.

Бу уллу эмда сыйлы борчланы толтуруб, къралыбызны къазауат салгъан джараларын сау этиб, аны кёб кере бай, кючлю этер ючюн бизни бютеу совет адамларыбыз не къарыуларын да салыб, биригиб бир-

Бирлерине болушуб ишлейдиле. Хар адам кесини ишин артыгъы бла толтуруб, ишлеб, ол бешд жыллыкъны планын да артыгъы бла толтурдула.

Энди бу сагъатда да бизни Совет халкъыбыз джыгы планны толтурургъа, къралыбызны андан да кючлю, бай этерге, адамланы джашауларын бай, ырысхылы, джарыкъ эмда насыблы этерге деб, ишлеб кюрешиди.

Биз, сизни аталарыгъыз эмда тамада кърнашларыгъыз къазауат бошалыб, юйге къайтхан замандан бери бизни колхозда да къаллай тюрлениуле болгъанды, байлыкъ ёсгенди. Малны саны талай кере кёб эмда агъачлы болгъанды. Джюн, сют алыу алгъын кёзюуге кёре ёсгенди.

Колхозну мюрзеу сюрген джерлери эки къат кёб болгъанды.

Алгъын элибизде электричество джокъ эди эсе, энди электростанция ишлеб, Ильични электролампачыкълары хар колхозчуну юйюнде джарыкъ джанадыла. Бир талай джылны мындан алда радио болмагъан юйлерибизде энди радио сёлешиб, хар колхозчу Москвагъа, башха шахарлагъа тынгылаб хапар, джарыкълыкъ аладыла.

Биз бусагъатда мюрзеуню шыбыла кюч бла басабыз. Шыбыла кюч бла ишлеген тирмен салгъанбыз. Аныча шыбла кюч бла джау уруб тюшюрербиз эмда башха кёб ишлени этебиз.

Элибизни ичинде бу арт джыллада кёб колхозчу джангы юйле ишлеб, ичине киргендиле. Аныча кёб адамны эшик аллында мотоциклетле, аякъ машинала бардыла. Колхозчуларыбызда автомашиналары болгъанла да бардыла.

Къуру мал мекамла болуб, 7 минг къой бла 270

саулукъ ийнекге джангы джарагъан мал межамла иш-легенбиз.

Бир клуб, библиотека, колхозгъа контор эмда сабий площадка ишледик. Эндиге дери агъач-темир усдаларыбыз ишлеген джер оюлгъан джер эсе, бу сагъатда ала да джангы ишленген кенг, джарыкъ, юйде ишлейдиле. Алгъын мюрзеу къуяргъа межамларыбыз джетмей эдиле, энди уа, кесигиз кѳресиз, башы шифер бла джабылгъан къаллай межамла салыннгандыла. Мен арт джыллада колхозда этилген затланы барын да айтыб джетдиралмайма, аланы сиз кесигиз да билесиз. Алай'а мен сизге айтырыкъ бир зат барды: бу затла бары да байлыкъ, рысхы, насыбды.

Сиз окъуб уллула болсагъыз, киминг инженер, киминг бухгалтер, киминг да комбайнер, киминг агроном, киминг доктор, киминг электромонтѳр неда зоотехник болуб уруннукъсуз. Кертими айтама, Али?—деди. Джа-шау:

— Кертиди, Аслан, мен комбайнер болургъа сюйеме, деди.

— Алай эсе, сора иги окъугъуз, билим алыгъыз. Сиз хар къалайда ишлесегиз да сизге билим керекди,— деди.

Аслан колхозну къысха заманны ичинде къаллай бир ѳсгенин айтыб бошаб, бары да эшикге чыкыгъанларында, заман кеч болуб, шыбыла чыракъла орамланы кюндюзча джарытыб, радио бла да „Ленинские горы“ деген джырны джырлай тура эдиле.

Соруула.

1. Аслан къайры барды?
2. Ол анда къралыбызны бешджыллыкъ планларыны юсюнден не айтды?
3. Колхозну ѳсюмюнден'а не хапар айтды?
4. Сабийлеге не акъыл юретди?

Волганы къонакъгъа келгени.

(Болгъан зат.)

I.

Волга суу ну джагъасында бир эл барды, аны атына Отрада дейдиле. Ол элде Миша деб бир джашчыкъ турады, башха тюрлю айтсагъ'а аннга Михайл Панов дейдиле.

Мишагъа алтынчы джыл башланганды.

Пановланы юлерини терезелери суугъа къарабды.

Бир кюн Мишагъа къарт атасы:

— Суу джагъада адамланы кёремисе?— деди.

— Кёреме!

— Бизни калиткабызны къатында багъананы кёремисе?

— Кёреме!

— Аны ол адамла салгъандыла.

— Нек?

— Суу ну къалайда барлыгъын кёргюзюрге.

— Акга, не суугъа айтаса?

— Михайл, Волга бизге къонакъгъа келирге теб-регенин энтда билмеймисе?

Миша сагъышлы болду. Къарт акга къонакъгъа барыучанды, ол ачыкъды. Мишагъа Коля да келиученди къонакъгъа—ол да белгилиди. Алай'а Волга къонакъгъа джайылыб айланганын ол эндиге дери эштмеген затды.

II.

Бир кере Миша эртден бла уяныб, джукъу къатышлы ышарды. Къарт атасы аны юсюне ёре туруб тургъанын кёреди.

— Эй, Миша, Волга-къарт анабызны аллына хош келдиге барыргъа хазырлан, ол сеннге къонакъгъа келгенди. Инанмай эсенг, терезеден къарачы, — деди къарт атасы.

Миша туруб терезеден къараса—керти да Волга калитканы къатында чайкъала турад.

Миша къолчукълары бла кёзлерин ууб, кертиси да Волга кеси къонакъгъа келиб тургъанын кёреди. Суу кенг, уллу суу болуб эди, тенгизча чайкъалыб, къашын-башын тюе эди.

Миша сеирсиниб, кёзчюклерин джандырыб: „Ма Волга къаллай тик джерге чыкъды. Алгъын джагъаларын басыб, аладан атлаб джангы суу джагъала салды! Ол къонакъгъа келир акъылны къайдан табды!“—деб сагъыш этди.

Миша къарт атасына: „Волга къонакъгъа нек келди, аны бир айт“, — деб джабышды. Къарт сакъалын сылаб:

— Волганы къонакъгъа келир акъылы джокъ эди, ол Совет адамланы буйрукъларын толтурады.

— Акга, буйрукъларын толтурады дегенинг неди?

— Ол'а бек ачыкъды, Куйбышевни къатында адамла аны аллына буруу этгендиле, Сталинградны къатында да аллын тыйгъандыла. Сора Волгада суу кёлтюрюлюб уллу болгъанды. Волга тенгизча кенгергенди. Былайда уллу электростанцияла ишлейдиле. Аланы джарыкълары, кюнню джарыгъыча, джайыллыкъды.

Миша орундан чыгаб тюшюб, кийиниб кеслерини комнатларындан, къарыуундан келгенча, чабыб чыкъды. Калиткадан ары атлагъанлай, тюз аягъыны тубюнде суу. Ол чегелеб, бармакъчыкъларын суугъа тыгъыб, эки кёзю суугъа чыракъ барды.

Г. Гулиа.

Соруула.

1. Миша Панов къайда джашайды?
2. Къарт атасы Мишаны не зат айтыб сеирсиндирди?
3. Волга алагъа къонакыгъа келгенинде, джашчыкъ нени кёрдю?
4. Волга тенгизча кёб суулу эм кенг болур ючюн, адамла не этген эдиле?
5. Аны не затха деб этгендиле?

Башына эркинлиги болгъан Къытайны сабийлери.

I.

Дженгилде Къытай кёрюннюкдю!

Самолёт иги огъунакъ алашатын учады. Сеирсиниб энишге къарайбыз.

Ма, учу, кыйыры кёрюнмеген, бурунгу кърал, Къытай.

Пекин¹ бизге къуаныб тубеди. Самолётну моторларыны ишлегени тохдагъанлай, бизни аллыбызгъа кёб адамла чабдыла. Аланы алларында улуу кюлте гокга ханслары бла къытай пионерле чабыб келе эдиле.

Чабыб келгени бла, къолунда да гокга ханслары тургъанлай, бир къызчыкъ кесин мени юсюме атыб къучакълады.

Мен аны эки къолум бла ёрге миик тутдум, ол:

— СССР вансуй!² СССР джашасын! — деб улуу къуанчлы къычырды.

— Тылмачла келгенлеринде, мен аны бла шагърей болдум. Аны аты Хэй Ни эди.

¹ Пекин—Къытайны ара шахары.

² Вансуй—джашасын СССР.

Биз келгенни экинчи кюнюнде бизни делегациябызны адамларыны кытай пионерле бла тубешиулер болду.

Уллу площадь адамдан толуб эди. Ала бары да бир-бирлери бла кыуаныб селеше эдиле, кюле эдиле, джыр-ла джырлай эдиле.

Биз трибунагъа¹ чыгъар-чыкъмаз, бары тохдадыла. Сабийле биз айтхан хар бир сёзге уллу эс бёлюб тынглай эдиле.

Биз трибунадан тюшдюк. Бизни тегерегибизни пионерле кыуршоуладыла. Аланы араларында мени танышым Хэй Ни да бар эди.

Мен аны атын айтыб, тауш этдим. Кызчыкъ бир кесек да кызарыб: „Салам, Кожедуб джолдаш“,—деб саламлашды. Андан сора ол андан да бек кызарыб, тылмачха кырады. Тылмачыбыз джаш кытай студент ышарыб, былай айтды:

— Хао, Хен, Хао², Хейни! — деди.

Пионерле бизни машинагъа дери ашырдыла. Аланы хар бири бизге джуукъ келирге сюе эди. Ала бизге, бизде пионерлени кыалай окъугъанларын, кыалай солугъанларындан хапар сора эдиле. Кытай пионерлени

¹ Трибуна—селеширге ишленген миик джер.

² Хао, Хен Хао—игиди, бек игиди.

бири да кълмагъанча иги окъугъанларын чертерге керекди.

Бизни бла айырылырны аллы бла Хэй Ни меннге айланыб тылмачны кючю бла мен уллу болсам амалы болмай орус тилге юрениб Бизге Совет Союзгъа келмейин кълалыкъ тюйюлме деди.

Биз Къытайда сау айны турдукъ. Биз ол уллу къралны тюрлю-тюрлю джерлеринде болдукъ.

II.

Ма, энтда Пекинни аэродрому. Биз ызыбызгъа—Совет Союзгъа учабыз. Бизни шохларыбыз бизни ашырыргъа келдиле. Энтда аланы алларында биягъы пионерле. Аланы кёбюсюню кьолларында кёгюрчюнлери барды. Кёгюрчюн—ол къазауатсыз, тынч, рахат джашаргъа излегенни белгисиди.

Билмей тургъанлай, ким эсе да мени кителими дженгинден тутуб силкди. Мен бурулуб къарадым. Къарасам—Хэй Ни мени аллыма сюелиб тура эди. Ол кьолуна кёгюрчюнню алыб тура эди. Аны боюнчугъуна иеси ишлеген джюзюк тагъылыб эди, аны юсюне да иги да джаза билмеген кьол бла джазылгъан къагъытчыкъда: „Тынчлыкъ“—деб, джазылыб эди.

Къызчыкъ кёгюрчюнню алыб, не силкалгъанын силкиб, кёкге атды. Хэй Ни-ни кёгюрчюнюне дагъыда бир талай онла бла кёгюрчюнле кьошулдула. Аланы кёкге сабийле эм да уллула бютеулей:

— СССР джашасын!

— Тынчлыкъ джашау джашасын! — деген таушла бла ие эдиле.

И. Кожедуб.

Соруула.

1. Бизни делегатлагъа Къытайда кълалай тубедиле?
2. Пионерле алагъа кълалай къарадыла?

3. Аланы пионерлери бизни къралдан нени билирге изледиле?

4. Хэй Ни эмда башха пионерле орус тилни билирге нексюедице?

5. Къытай халкъ кеслерини орус шохларын къалай ашырдыла?

6. Къытай халкъ Совет адамла бла шохлукъну алай бекталпыб некс излейдиле?

Тынчлыкъ ючюн.

Этим, дженим
Къытай тенгим,
Эмчек кърнаш биз болайыкъ.
Орус, индус,
Араб, француз—
Тынчлыкъ ючюн саф турайыкъ.
Къан тѣкменк,
Джан джекмеик,
Урунганла—бир джумдурукъ,
Хайда, алан,
Адам, инсан,
Шохлукъ ючюн хаман кюреш.
Халкъынг ючюн,
Келсин кючюнг,
Урун, ишле, кърнаш, эгеч.

Сюйюнчланы А.

Ана джуртум.

Мен суйеме ана джуртуму
Сеирлик джюрек суйюмде.
Эркин джашагъан хар миллетни
Ленинни джарыкъ кюнюнде.
Ышарыб тийген джазгъы кюнча,

Ышарыб джылтырайды суююмлю джуртум,
Ёрлюк алыб ара мюлкю
Къучакълайды тауун, сыртын.
Суюеме джуртуму, сеир суююмде,
Табхан анамы суюгенча,
Сыйлы партия джол кёргюзеди,
Алтын кюн кёкден тийгенча.

Борлакъланы Т.

Б А Ш Л А Р Ы

Джайны эсге тюшюрюү.

Джайны эсге тюшюрюү. (С т и х.) <i>М. Смирнов</i>	3
Болушдула	4
Ара мюлк	5
Кёк джашнагъан	5
Таякъ джангур. (С т и х.) <i>Хубийланы О.</i>	6
Хансны юсюнде чыкъ къаллай болады	7
Усдалыкъ керекди	9

Чегетледе, таулада.

Наныкъла. (С т и х.)	10
Къоянчыкъла	11
Биз юлгюлю фермада болдукъ	12
Фатима ийнек сауады. (С т и х.) <i>Ижаланы М.</i>	14
Бёдене бла джюджеклери	14
Мюрзёу джыйыу	15
Пионер лагерь. (С т и х.) <i>Байрамкъулланы А.</i>	18

Кёгет бачча.

Колхоз баччала	19
Башлары эмда тюблери	20
Школну бачхасында	21
Къобусда гёбелекге	24
Джау эм шох	25
Бачханы джаулары эмда шохлары	26
Макъа	27
Сеир кёгетле	58
Ма быллайды бизни харбызыбыз. (С т и х.) <i>З. Александрова</i>	29
Колхоз той. (С т и х.)	30

Къач.

Къач. (С т и х.) <i>Ф. Фет</i>	31
Учарларыны аллы бла	31

Турна	32
Ишангылы сакълауулла	36
Кёлек сабанда къалай битедн	37
Энди кендири къалай ёсдюредиле эмда къалай ишлейдиле	39
Уллу кюч	41
Къач	43
Къач. (С т и х.) <i>Къулийланы Къ.</i>	45

Школ, юдеги, нёгерле.

Школ къуанчлы джангырды. (С т и х.) <i>Джангазиев М.</i>	47
Учитель	47
Пионерле. (С т и х.) <i>Мечиланы К.</i>	49
Гитчечик бла Жучка	20
Коллектив деген неди	50
Атасы бла джашлары. (Б а с н я.) <i>Л. Толстой.</i>	53
Джашил къагъытла	54
Уят мени, сен анам. (С т и х.) <i>Алийланы С.</i>	56
Компот	56
Намыс	58
Ишлеген. (С т и х.) <i>Мечиланы К.</i>	59
Къаджыкъмагъан Юн Су. (К ъ ы т а й т а у р у х.)	60
Ана	63
Ана. (С т и х.) <i>Джазаланы У.</i>	67
Наршала	68
Джолгъа	72
Акула. (Х а п а р.) <i>Л. Толстой.</i>	74
Эринчек бла чыпчыкъчыкъ. (Я к у т т а у р у х.)	77
Къазла. (Т а у р у х.)	78
Сеир сёз	81
Иги сёз. (С т и х.) <i>Мечиланы К.</i>	85
Письмола бла газетле	86
Джабышдырылгъан пассажир. (С т и х.) <i>С. Маршак.</i>	91

Уллу Октябрь социалист революция.

Октябрь. (С т и х.) <i>Байрамукъланы Х.</i>	93
Ишчиле Совет властха дери къалай джашай эдиле	94
Эллиле Совет властха дери къалай джашай эдиле	95
Владимир Ильич Ленин	96
Ленинни иши. (С т и х.) <i>Бёзеланы А.</i>	99
Шушь сууунда	100
Партия. (С т и х.) <i>Хубийланы О.</i>	105

Шахар.

Биз ишлейбиз. (С т и х.) <i>Миллер.</i>	107
Почтаны фабрикасы	107
Почта вагонда. (С т и х.) <i>С. Маршак.</i>	109

Хауа джол	109
Биз шахарда болдукъ	111
Москва. (С т и х.) <i>Байрамкѳулланы А.</i>	114
Анамы и ши	115
Керти шохла	117
Къалай насыбды ишлеген. (С т и х.) <i>Кѳулийланы Кѳ.</i>	122
Джангы шахар	122
Ишлеу	125

Къыш.

Биринчи къар	126
Къыш. (С т и х.)	126
Къарт къышны гынтдылары. (Т а у р у х.)	127
Боранлы къыш	129
Сабийле. (С т и х.) <i>Ахматланы А.</i>	130
Торгъай чыпчыкъ	135
Къар тюбюнде къанатлыла	136
Къыш	137
Риманы чыпчыкълары. (С т и х.) <i>Отарланы К.</i>	139
Бузну юсюнде	140
Къыш чилледе	143
Джангы джыл. (С т и х.) <i>Джетикашкаева Н.</i>	145
Ким озду	146

Сезиучюле бла шагърей болуу.

Бек сеир болдукъ	148
Джомакъ	152
Кёзле бла къулакъла	152
Санларын таза тутуу	155
Бизни школда санитарыбыз	155
Таурух	156

Совет Аскер.

Сакълайбыз. (С т и х.) <i>Борлакъланы Т.</i>	157
Ваня Андрианов	157
Атларыгъыз ёмюрге унутулмаз. (С т и х.) <i>Макитланы С.</i>	160
Николай Щорсну джигитлиги. (Г ражд ан у ру ш ну за ма ны н - дан ха пар.)	161
Таня партизан эди	162
Къызыл лётчикле. (С т и х.) <i>Хубийланы О.</i>	195
Тынч, рахат джашаргъа. (С т и х.)	164

Юй эм киик джануарла.

Ит кесине нёгер излегеи. (Н е н е ц т а у р у х.)	167
Санитар ит	170
Уруучу ийнек	171
Ат	173

Алаша. (С т и х.) <i>Къобанлары Х.</i>	174
Будённийни бек сыйген атыны юсюндён хапар <i>И. Всеволожский</i>	175
Къой	176
«Ой, къалай огъурсузду	178
Кишиу. (С т и х.) <i>Алийланы С.</i>	179
Батыр къоян	180
Бёрюле кеслерини балаларын къалай юретедиле	183
Бёрю. (С т и х.) <i>Алийланы С.</i>	184
Тюлкючюк-эгешчик эм кёк бёрю	185
Ургъуй улу Узун Бурун Ургъуй бла къысха къуйрукъ Мишканы таурухлары	190
Толкю, кишдик, айю, бёрю	193
Адамла къайсы хайуанланы джегиб, миниб джюрюйдюле	195
Ауругъан пил	198
Аслан	198
Къаблан	201
Джануарла циркде	203
Аслан бла тюлкючюк	205

Джаз.

Джаз. (С т и х.) <i>Байкъулланы Д.</i>	507
Джазгъы кюн. (С т и х.) <i>Алийланы С.</i>	207
Джанкъоз (С т и х.) <i>Борлакъланы С.</i>	208
Къойчыпчыкъла келдиле	208
Эртден. (С т и х.) <i>А. С. Пушкин</i>	210
Уяларын къалай этедиле	210
Биринчичikle	212
Тынчлыкъларын бузады	213
Джазында	214
Тюрлю джюджекчик	216
Шорбатчыпчыкъ уяда. (Т а у р у х.)	218
Бабуш джюджеккле бла сабийле	220
Сары алтындан биченлик	221

Чегет.

Тереклени даулашханлары	223
Чегетни сакъла, ёсдюр	224
«Чапракълы эмда ийнели агъачланы сынау	225
Чегетни шоху бол	226
Мен наратчыкъ ёсдюрёме. (С т и х.) <i>Акъбайланы А.</i>	226
Къайын	227
Бурма къайын. (С т и х.)	228
Нызы. (С т и х.)	228
Джёге	229
Ёссюнле терекле, джашнасын джер. (С т и х.) <i>Абайланы А.</i>	236
Терек бачха. (С т и х.)	231
Башха бутакъчыкъ	232

Аламатчыкъ. (С т и х.) <i>А. С. Пушкин</i>	233
Тереклени сакъладыла	233
Мичуринни терек бачхасында	235
1-чи Майгъа. (с т и х.) <i>Гочияланы Ш.</i>	238
Майны къуанчын этеик	239
Биринчи Майгъа. (С т и х.) <i>Байкъулланы Д.</i>	241
Къызыл байракъ	241
Май. (С т и х.) <i>Ахматлашы А.</i>	244
Уллу къуанч	244
Хорлам кюн. (С т и х.) <i>Байрамкъулланы А.</i>	245
Асланны айтхан хапары	246
Волганы къонакъгъа келгени	249
Башына эркинлиги болгъан Къытайны сабийлери	251
Тынчлыкъ ючюн. (С т и х.) <i>Сюйюнчланы А.</i>	254
Ана джуртум. (С т и х.) <i>Борлакъланы Т.</i>	254

Урусов Юнус Гюргокаевич.

Родная речь.

Книга для чтения во втором классе
начальной школы.

Редактор *К. М. Коркмазов.*

Художественный редактор *М. П. Бертник.*

Технический редактор *М. Ф. Лебединская.*

Корректор *Д. Х. Кубанов.*

Сдано в набор 15-XI-1957 г. Подписано к печати 28-IV-1958 года.

Бумага 60×92¹/₁₆. Печатных листов 16,25. Уч.-изд. л. 11,2

ВГ 07114. Тираж 4500 экз. Заказ № 4590.

Цена 1 руб. 15 коп. Переплёт 75 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, дом Советов, комната 138.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская 32.

ЭСЛЕННГЕН ОПЕЧАТКАЛА

Бет	Т и з г и н	Басмаланнганы	Т ю з ю
14	баш. 11	чакыъырыб	чакъырыб
26	4	къоярыкъдыкла	къоярыкъдыла
38	8	балмагъан	болмагъан
50	туб. 5	айларды	айланды
72	2	джерлерин	джерлерин
75	баш. 1	эндиририб	эндириб
80	14	Къызла	Къазла
99	туб. 1	эркиникни	эркипникни
127	баш. 4	эттенди	этгенди
152	туб. 4	кёлдю	кёллю
	8	тюдюле	тюдюле
154	13	къулакъкадыла	къулакъладыла
166	баш. 13	созхозда	совхозда
173	4	арам	атам
215	6	йюню	юйню
227	туб. 2	къайым	къайын
228	баш, 4	къыйын	къайын

Рианая речъ (карт.)

Багъасы 1 сом 90 коп.

Цена 1 руб. 90 коп.

19к.

НА КАРАЧАЕВСКОМ ЯЗЫКЕ

РОДНАЯ РЕЧЬ

**КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ
ВО II КЛАССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**